

H O R V Á T H   Á G N E S

AZ V. SZÁZAD MŰVELTSÉGÉNEK ÉS LATIN NYELVŰ
LEVELEZÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Doktori disszertáció

SZEGED

1984

T A R T A L O M :

I. fejezet. Az V. századi latin nyelvű levelezés	3
II. fejezet. Sidonius Apollinaris és a kortársak műveltsége	20
1. A világi műveltség	25
2. A Biblia	34
3. A klasszikus és az egyházi műveltség viszonya...	41
4. A korszak legkiemelkedőbb személyiségeinek mű- veltsége.....	42
A. Caius Modestus Sidonius Apollinaris.....	46
B. Salvianus.....	52
c. Prosper Tiro Aquitanus.....	54
D. I. Leo pápa.....	55
E. Incertus auctor... ..	56
Jegyzetek.....	58
Mellékletek.....	77
I. Térképek.....	77
II. Az V. századi levelezők.....	109
III. Az V. századi levelezés városai és levélírói.....	116
IV. Az V. századi levelezők által ismert klasszici- kus auctorok és egyházatyák.....	119
A Biblia ismerete.....	129
V. Sidonius Apollinaris leveleinek IV. könyve.....	139
Jegyzetek Sidonius leveleinek IV. könyvéhez.....	187
Bibliográfia.....	194

I. fejezet

AZ V. SZÁZADI LATIN NYELVÜ LEVELEZÉS

Az V. századi latin nyelvű irodalmat vizsgálva feltűnő, hogy a panegyricusok, Biblia-kommentárok és vallási vitáiratok mellett milyen nagy számú levelet találunk.¹ Feltűnik a kérdés: vajon mi magyarázhatja a levél-formának ezt a nagyfoku térhódítását a korszak irodalmi életében. Ezek a levelek a magánlevelek, hivatali- és irodalmi levelek furcsa keverékei. A levélstílus e sokrétűsége ellenére is ténylegesen elküldött levelek voltak ezek, s így a levelezés ténye az irodalmi divat teréről kétségtelenül a közélet terére tevődik át, és a puszta irodalomtörténeti vizsgálódást mellőzve egészen más oldalról kell ezeket a leveleket megközelítenünk.

A levelezés vizsgálatát kizárólag a latin nyelvű levelek terére szűkítettük. Huszonöt szerző műveit vizsgáltuk meg közelebbről², akik az V. század fordulójától a 480-as évekig éltek és alkottak. Leveleik alapján 239 különböző személy kapcsolódott be a levelezésbe /1. számú melléklet/. A teljesnek korántsem mondható áttekintés alapján megpróbáljuk felvázolni a levelezés helyzetét, lehetőségeit és a kialakult főbb kapcsolatokat.

Miután a latin nyelvű levelezést vizsgáltuk, a Kelet-Római Birodalom levelezése nem játszik jelentős szerepet áttekintésünkben. A Római Birodalom e részében a görög nyelv uralkodik, így csupán néhány latinul /is/ megíródott, és/vagy

fennmaradt pápai, illetve császári levél szerepel adataink között.

A levelezéssel kapcsolatos kérdések vizsgálata előtt fel kell vázolnunk néhány közismert ténnyel a Római Birodalom akkori helyzetét, hogy megérthessük, miért is lehet oly fontos ez a levelezés.

A Római Birodalom 395 óta két, különálló birodalomrészből állt. Az V. század a Nyugat-Római Birodalom kritikus százada. Politikai helyzete meglehetősen zavaros. Az állami élet minden területén érződik a Birodalom felbomlásának, a kapcsolatok lazulásának ténye. A belső politikai helyzetet gyors császárváltságok, parasztmegmozdulások, polgárháborús összeütközések jellemzik. A helyzetet különösen súlyossá teszik a barbár betörések és fokozatos betelepedésük a Birodalom területére /1/a térkép/. Mindezek a Birodalom egyes területei közötti elszigetelődés kezdődő folyamatát erősítik fel. Észak-Afrika a vandálok, Hispania az alánok és svévek, Britannia a szászok, jütök, angolok, Gallia a nyugati-gótok, frankok, burgundok, bretonok, alemannok hódító törekvéseivel küzd.

A politikai zűrzavar mellett a gazdasági életben az önállóságra és önellátásra törekvés érvényesül egyéni és provinciális méretekben egyaránt. A korszakot a virágzó villa-gazdaságok és pusztuló falvak egymásmellettiisége jellemzi. Ez is a kapcsolatok lazulásához vezetett.³

Az ebben az önmagában is problémás korszakban fenntartott levelezés ténye igen sokféle kérdést vet fel.

AZ ELSŐ KÉRDÉS: KIK IS FOLYTATTAK EBBEN A KORSZAKBAN LEVELEZÉST?

A kor fennmaradt leveleit vizsgálva 239 olyan személyt találtunk, akik küldtek vagy kaptak levelet. Ez a szám azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy csupán ennyien kapcsolódtak be a levelezésbe.⁴ A vizsgált személyek között 39 olyan személy van, akinek csak a nevét ismerjük, s azt, hogy ki írt neki levelet. A többi kétszáz részben-egészben jól adatolható. A 239 partner között 537 levélváltás mutat-
ható ki. Ehhez járul még néhány körlevél /pápai, császári/, amelyek címzettje nem konkrét személy, hanem egy város, egy provincia stb. Ezek a levélváltások azonban nem jelen-
tik az általunk vizsgált személyek levelezésének teljes kö-
rét. Mindössze fennmaradt töredék, amelyből következteté-
seket - a rendelkezésre álló adatok alapján helytálló kö-
vetkeztetéseket vonhatunk le.

Levelezőink nagy része az egyházhoz tartozik. Elsősor-
ban magasabb rangú egyházi személyek /pápa, püspök/, de
akad közöttük néhány alacsonyabb rangú pap is.⁵ A világiak
levelezése méreteiben nem ilyen jelentős. A hivatalos csá-
szári levelek mellett néhány arisztokrata és egy-két vilá-
gi előkelő kapcsolódik be a levelezésbe.⁶

Magát a levelezés tényét az az alapvető feltétel szabja
meg, hogy a levelezéshez írástudás szükséges. Ez a tény
máris egy bizonyos körre szűkíti a lehetséges levélíró-
kat. A korszak levelezési divatja magyarázható azzal a
ténnyel, hogy a levél a legegyszerűbb irodalmi műfaj, sti-
lusában ez áll a legközelebb az élőbeszédhez. Sok olyan le-
vél íródott, amely nem maradt fenn. A mindennapok feljegy-

zései, a csupán egy-egy ember számára fontos levelek fennmaradásának esélye igen csekély. Csak azok az írások bizonyultak maradandónak, amelyek különös fontossággal bírtak. A leveleknek az utókorra való hagyományozását tudatosan is elősegítették a korszakban azzal, hogy a szerzők sokszor maguk válogatták és kötetbe rendezve kiadták legjobbnak tartott leveleiket.⁷ Ez a tudatos válogatás összefüggésben volt a klasszikus hagyományok fenntartására, a latin irodalmi örökség továbbfolytatására irányuló törekvésekkel.⁸ Világi szerzőink esetében Plinius volt a példa, az egyháziakat a Pál-levelekkel kezdődő hagyomány is ösztökélhette a levelezés folytatására.⁹

A fentiekre a legjobb példának a korszak legjelentősebb levelezőjét, Sidonius Apollinarist hozhatjuk.¹⁰ Az általa összeválogatott kilenc könyvnyi levél fennmaradt számunkra. Többi levele elveszett, jóllehet feltételezhetően sokat és információit tekintve a fennmaradtakkal egyenértékűt írhatott még.

Ez a tudatosan összeválogatott és a nagyközönség elé tárt levélgyűjtemény megmagyarázza a levelek műfaji sokoldalúságát. Missilis levél volt, megcsiszolva-átalakítva irodalmi levéllé lett, és a nagyközönség elé szánt mondani-valójánál fogva nyílt levéllé vált.¹¹

A MÁSODIK FONTOS KÉRDÉS: A LEVELEZÉS TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE

73 különböző város kapcsolódik be a levelezésbe /1. térkép/. Területi megoszlásukat tekintve korántsem egyenletesen helyezkednek el a Birodalom területén. 47 galliai, 9 itáliai,

11 görög és kisázsiai, 3 afrikai, 3 hispaniai és 1 Germania Magnabeli helyet találtunk. A görög és kisázsiai területek nem a latin nyelvű levelezésben számottevőek, ugyancsak ilyen okok miatt tekinthetünk el részben az észak-afrikai levelezéstől is. A többi terület a Nyugat-Római Birodalomhoz tartozik. Ezen a birodalomrészen belül szembeötlő Gallia vezető szerepe. Ez mindenképp arra a súlyponteltolódásra mutat, amely Itália és a provinciák között jött létre a Római Birodalom utolsó századaiban. A levelezés alapján a súlypont Galliára tevődött át /2.-13. térkép/. Itália szerepének csökkenése köztudott tény, de méreteiben mégis meglepő./vö: 15/a térképet a 3/a térképpel/. Politikai-gazdasági viszonyai jóval jelentősebb mértékű levelezést feltételeznének. A politikai életben még mindig fontos szerepe van, fontosak klasszikus hagyományai és a lassanként felvirágzó egyházi műveltség is széles körre számíthat - ezt a római püspök kiemelt szerepe biztosítja.

Hispania sem játszik különösen nagy szerepet a levelezésben. Mindössze három város tart kapcsolatot a Birodalom más, távoli részeivel. Közöttük pedig semmilyen összeköttetés sem létezik /15.,17.,18/a térkép/. Különös, hogy miért születik ilyen csekély számú levél ezen a területen. Különösen a provincián belüli levelek hiánya a szembeötlő. Semmiképp sem feltételezhetjük, hogy a betelepülő barbárok akadályozták meg a Hispánián belüli kapcsolattartást. Erre az ellenpélda Gallia, ahol a különböző barbár területek közötti levelezés nem jelent különösebb nehézséget /vö.: 2/b térkép/.

A második ellenérv pedig az, hogy ha egymással nem is, a Római Birodalom más területeivel tartották a kapcsolatot. Ez az összeköttetés a római pápa és a hispaniai püspökök között létezett. Léteztek tehát a püspökségek, és a közöttük lévő kapcsolat fennmaradásuk alapja lehetett volna. S ha a Hispanián belüli kapcsolatokat a barbárok szakították volna meg, akkor mindenképp lehetetlenné tették volna a Birodalom más részeivel való levelezést is. A csekély számú levélnek tehát más, talán személyi okai lehettek.

Afrikának egyetlen levélírója van: Capreolus /13. térkép/. Különös, hogy a carthagói püspök nem a közeli és igen jelentős Hippoval tart kapcsolatot, hanem a Birodalom két, egymástól és Carthagótól is igen távol eső területével: Hispaniával és Ephesus-szal.

Britanniával a levelezés tanúsága szerint semmilyen kapcsolat nem létezett. /1/b térkép/. Ezt talán megmagyarázná az a tény, hogy a rómaiak a 410-es, 440-es években fokozatosan elhagyták Britanniát. De ha levelet nem is küldenek ide, Galliával való kapcsolatára van adatunk.¹²

Talán Britanniára is és Hispaniára is igaz lehet az a feltételezés, hogy inkább nem maradtak meg a levelek, mint hogy meg sem íródtak.

A levelezés tekintetében két terület emelkedik ki: Gallia és Itália. Galliában körülbelül ötször annyi levél születik mint Itáliában. A levelezés súlypontja Lugdunensisre és Narbonensisre esik. A legjelentősebb városok: Clermont, Lyon, Limoges, Marseille, Arles, Bourges és Vaison.¹³

A legnagyobb területtel Clermont tart fenn kapcsolatot

/ 3/b térkép/. Kiemelt helyzete Sidonius Apollinaris működésével függ össze.¹⁴

Gallia levelezési helyzete / 3/a térkép/ bizonyos fokig a provinciák közötti kapcsolatok lazulására utal. A levelezés ugyanis tulnyomó többségében csupán a provincián belül teremt összeköttetést. Mindössze tíz városnak van távolabbi területtel kapcsolata.¹⁵ Közülük a legkiemelkedőbbek: Clermont, Arles és Lyon. Arles szerepe a praefectus praetorio Galliarum székhelyével magyarázható. Clermont szerepéről már szoltunk /ld. 14 jegyzet/, Lyon pedig mint diocoesis központ foglal el fontos helyet a galliai városok között.

Egész Galliát átfogó levelezést csak Sidonius és Ruricius folytat /3/b, 4. térkép/. Eucherius kapcsolatai /5. térkép/ Dél-Galliára korlátozódnak. Ezekén a helyeken kívül egyetlen itáliai várossal, Nolával tart kapcsolatot. Hilarius csekély számú levelét inkább távolabbi területre küldi. Róma mellett Hippoval tart kapcsolatot. Ez az összeköttetés csupán nála és Prosper Tironál létezik /6. és 10. térkép/. A többi galliai levelező /7., 8., 9., 11. és 12. térkép/ kapcsolatai egy-két városra terjednek ki és nem lépik át Gallia határait. Kivétel persze itt is akad: Salvianus /9. térkép/, aki négy várossal, és Leo /7. térkép/, aki Rómával tartotta a kapcsolatot.

Kifelé tehát az összeköttetések elhalása volt a jellemző, Gallián belül azonban igen intenzív levelezés folyt. Az előbb említett városok jelentősége nem csupán abból adódott, hogy nagy területtel tartottak fenn kapcsolatot, hanem abból is, hogy sokan irtak, illetve kaptak abban a városban levelet.¹⁶

Itáliában még mindig Róma a legjelentősebb.¹⁷ A vele érintkezésben lévő városok számát tekintve azonban adataink alapján még mindig elmarad Clermont mögött. Legjelentősebb levélírói a pápák és a császárok, s ezzel magyarázható, hogy Róma tullepi Itália kereteit és a Birodalom minden részével összeköttetésben áll. A legfontosabb kapcsolat Róma és a Kelet Római Birodalom fővárosa, Constantinopolis között van. Ez a császári udvar és a pápa, illetve a római és a constantinopolisi egyház közötti érintkezést jelenti. Az egyházi levelezés központja: Róma. Világi szerepe jelentős mértékben csökken, noha a császári udvar a 450-es - 70-es években újra itt volt. A világi leveleket mégis szinte kivételnek tekinthetjük.

A római pápák levelezése területi szempontból eltér egymástól. III. Sixtus / 14. térkép/ csak Kelettel tart kapcsolatot. I. Leo levelezése /15.-16. térkép/ a legkiterjedtebb. Partnerei a Birodalom keleti és nyugati részében egyaránt voltak. Kapcsolatai kiegyensúlyozottak, Róma partnervárosai egyenletesen helyezkednek el a Birodalom területén. I. Hilarius pápa Constantinopolis kivételével nem tart fenn kapcsolatot Kelettel /17. térkép/. Simplicius pápa levelezése / 18/a és b térkép/ megoszlik Sevilla, Ravenna és Constantinopolis között. III. Felix pápa levelezésének sulya Keletre esik /19. térkép/, az egyetlen kivételt Sevilla képezi.

A HARMADIK FELVETŐDŐ KÉRDÉS: MILYENEK LEHETTEK A LEVELEZÉS
TECHNIKAI FELTÉTELEI?

A kérdés vizsgálatánál elsősorban a legjelentősebb terület, Galliát, s ott a legkiterjedtebb levelezést folytató Sidonius Apollinarist kell példaként tekintenünk.

A levelek kézbesítésének kérdése a levélvivővel kezdődik. Itt semmilyen probléma sem adódott. "Levélhordóban" nem lehetett hiány: a szolgától az előkelőig mindig akadt valaki, aki vállalkozott a levelek továbbítására.¹⁸ A feladatot különösen azok a személyek vállalták örömmel, akiknek még valamilyen hasznuk is származott a levelek közvetítéséből.

A levelek továbbítására elsősorban a valamilyen más céllal utazókat lehetett felkérni. Át kell hát tekintenünk, hogy milyen lehetőségei voltak az utazásnak. A provinciákon belül a szárazföldi utak játszották a fő szerepet. A Római Birodalom i.e. IV. századtól kiépített uthálózata ekkorra már behálózta az akkor ismert világot. Kőlapokkal fedett /via strata/, kitűnően megépített tartós és sima utak voltak. Az utrendszert kiegészítette a kitűnő közműhálózat, a folyókon átvezető hidak /pons/ és vízvezetékek /aquae ductus/ rendszere.

Technikailag adott volt hát a lehetőség az utazásra. Kérdés azonban az, hogy ezek az utak az V. században milyen állapotban voltak, hiszen rendszeres karbantartásuk már nem volt lehetséges. Példának a galliai utakat tekintjük, de a Birodalom más részein sem lehetett más a helyzet.

Az "ősök által megépített" utak¹⁹ állapota erre a századra már jelentősen romlott. Előfordulhatott, hogy ha valamely fontos személy érkezését várták vidéken, érkezésének hírére rendbe kellett szedni az utakat.²⁰ Állapotuk

azonban - ha néha kellemetlenné tette az utazást, semmiképp sem akadályozta azt. Működött a cursus publicus is. Ez a kiválóan megszervezett postai hálózat könnyíthette, gyorsíthatta az utazást. A szárazföldi utazás minden nehézsége ellenére is igen jelentős volt. Fontosságát azzal támaszthatjuk alá, hogy a levelezésbe bekapcsolt helyek 90%-a valamilyen főút mellett található / 2/a térkép/.

A költséges, lassu és kényelmetlen szárazföldi utazás mellett még a provincián belüli forgalomnál is számolnunk kell a hajózható folyókon való közlekedéssel.²¹ Különösen az előkelők utaztak így szívesen.²²

A távoli területek között a földközi-tengeri hajózás teremtetett kapcsolatot. Példa rá az a sok kikötő, amelyek szerepelnek a levelezésben is.²³

A szárazföldi és vízi közlekedésnél figyelembe kell vennünk az utazás időtényezőit is. Mindenképp a vízi út mellett szól annak gyorsasága. A gyorsaság nem elsősorban az időjárás miatt jelentett problémát. Az utazás egyéb tényezők is nehezítették. Mindenekelőtt a közbiztonság lazasága jelentett veszélyt /barbárok, kóbor elemek stb./.²⁴ Az utazás tehát nem az objektív tényezők miatt volt nehézkes és veszélyes, hanem az állandó félelem miatt. Ám ez sem jelentette a vállalkozó kedvűek utazási kedvének csökkenését.²⁵

A levelezés fenntartása érdekében az utazók véletlenszerű utjain túl a rendszeresebb kapcsolattartási módokat is ki kellett használni. Ezt az állandó összeköttetést, rendszeres kapcsolattartást a kereskedelmi forgalom jelentette. Az utazás fenn vázolt lehetőségei a kereskedők számára is biztosítottak voltak. A kereskedők könnyen bejárhatták a Bi-

rodalom területét, s esetleg leveleket is közvetíthettek.

Ám a korszak gazdasági életére - mint már említettük -, nem az árutermelő nagyüzemek, hanem sokkal inkább a naturálgazdálkodás térhódítása, a kis és középbirtok tulsulya a jellemző. A naturálgazdálkodás előtérbe kerülésekor viszont milyen kereskedelmi kapcsolatokkal számolhatunk, és számolhatunk-e egyáltalán vele? S ha igen, volt-e valamilyen kapcsolat a kereskedők és a levelezők között? Erre az utolsó kérdésre - ismét Sidonius Apollinaris alapján - egyértelműen igennel kell felelnünk. Jó néhányszor ajánl levélvivőként kereskedőt barátai figyelmébe.²⁶ Tehát vitték a leveleket kereskedők, következőképp feltételeznünk kell bizonyos kereskedelmi forgalmat is. De vajon milyen mértékű lehetett ez az V. században? A Római Birodalom története során sohasem volt zárt rendszer, gazdasági életében mindig fontos szerepet játszott a kereskedelem. A levelezési kapcsolatok által átfogott területek alapján elsősorban provinciákon belüli kereskedelemmel kell számolnunk / 3/a; 13/a; 15/a; 18/a térkép/. Ez a provinciák önállóságra való törekvését látszik alátámasztani. De semmiképp sem beszélhetünk teljes elzárkózásról, s az a tény, hogy a provincián belül is létezett kereskedelem, arra utal, hogy a naturálgazdálkodás nem vált kizárólagossá. Mi is bizonyíthatja ezt? Mindenek előtt a közfogyasztási cikkek forgalma.²⁷ Nem csupán gazdasági, de politikai okok is szükségessé tették ebben az időben a lakosság jó ellátását.²⁸

A gabonakereskedelemben a nagybirtok mellett az egyház is bekapcsolódott, hiszen ebben az időben már nagybirtokokkal rendelkezett, melyeken bérlőkkel, colonusokkal dolgoztattak.

Mind a világi, mind az egyházi nagybirtok és bérlők az önellátás mellett szükségképpen árut is termelt.²⁹ Ezt az árutermelést részben a lakosság ellátása tette szükségessé, részben pedig a nagybirtok luxusigényéből adódott. Ugyanis egyrészt a távolabbi vidékek termékeit mint ingyencségeket kellett az arisztokraták asztalára szállítani³⁰, másrészt pedig bármily gazdagok voltak is a galliai arisztokraták, nem rendelkezhettek akkora thezaurált vagyonnal, hogy a birtok fenntartásának költségei mellett még saját luxusigényeiket is maradéktalanul kielégítsék. Mindenképp szükségük volt ehhez a termelésből adódó állandó jövedelemre is.

Létezett tehát a belső, közfogyasztási cikkeket forgalmazó kereskedelem. Itt kiskereskedők közvetítették az eladók és vásárlók között.

Ezt a belső forgalmat, annak méreteit látszik bizonyítani a galliai levelezés. Szerzőink lényegében Gallián belül leveleznek, más területtel való kapcsolataikat elenyésző voltak miatt kivételnek kell tekintenünk / 2/b; 3/a; 3/b; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12. térkép/.

A belső kereskedelmen túl feltétlenül számolnunk kell a távolsági kereskedelemmel is. Még akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül, ha méreteiben elenyészőnek tűnik. Megint csak Sidonius Apollinarist kell példának tekintenünk.

A távoli vidékekkel való kereskedelem a gabonaszállítás kivételével csaknem kizárólag luxuskereskedelem. A Capitolium lépcsőin kinai selymet, drágaköveket kínáltak a kereskedők. Ezek az áruk bizonyíthatóan léteztek a kereskedelmi forgalomban.³¹ A többi, távoli vidékekre utaló áru létezése azonban

már nem ilyen egyértelmű. A bibor, a fehér és színes márvány, zafir, hagymazöld üveg jelenléte is biztosnak tűnik.³² Kérdés azonban, hogy a többi fényüzési cikk reális valóság-e a korokban, vagy csupán a költői tulzásokra hajlamos Sidonius Apollinaris leveleinek stilusékitményei. Az igen és a nem mellett egyaránt szólnak érvek. A ctesiphoni és niphatisi kárpit, az arábiai illatszer, a nárdus a korban már lehet, hogy költői tulzás csupán, de az ugyanabban a levélben is megtalálható elefántcsont, borostyán, zanót, sáfrány, fagyal, fahéj, falernumi bor már nem ilyen elérhetetlenek.³³

S ha már egy-két ilyen cikket egyáltalán feltételezhetünk, talán a luxuskereskedelem létét is bizonyíthatjuk. A kérdés tisztázása azon áll vagy bukik, hogy a például vett galliai arisztokráciának volt-e igénye és anyagi lehetősége arra, hogy a fenn említett árucikkeket valóban megvásárolja.

A korabeli galliai arisztokrácia minden bizonnyal rendelkezett a luxus-életmódhoz szükséges anyagi erővel, s élt olyan fényűző életet, hogy megvásárolhassa ezeket az árucikkeket. Fenti állításunk bizonyítékául elsősorban a fényesen berendezett villák, gyakori lakomák szolgálnak.³⁴ A gazdagság másik bizonyítéka lehet az építkezés.³⁵ Végül feltétlenül meg kell említenünk az életmód fényüzési cikkei mellett egy olyan dolgot, amelyet csak az abszolút fölöslegből lehetett fedezni, s ez a könyvtár.³⁶

Mindezek bizonyítani látszanak azt a tényt, hogy a kereskedelemre, még a luxuskereskedelemre is szükség volt, következésképp létezett is.³⁷

A LEVELEZÉS KAPCSÁN FELMERÜLŐ UTOLSÓ KÉRDÉSÜNK: VAJON MIÉRT VOLT ILYEN FONTOS EZ A LEVELEZÉS?

A levelezés fontosságának és céljainak vizsgálatánál magukból a levelezőkből kell kiindulnunk. A legjelentősebb méretű levelezés Sidonius Apollinarisé. Mindjárt utána a másik galliai püspök, Ruricius következik. A már sokszor hangsúlyozott tény, hogy Gallia a korszakban vezető szerepet játszik, itt is érvényesül. A galliai levelezéssel vetekedő méretű a pápai és a császári levelezés.³⁸ Az egyházi és a világi levelezés céljaiban megegyezik. Mindenki a Birodalom fenntartásának igényét tartja szem előtt. A levelezés mögött elsősorban szervezési tevékenység rejlik, amely a Birodalom fenntartásának érdekében intézkedik egyházi és világi síkon.

A barbár betelepedés, a gazdasági-politikai viszonyok zavarossága egyaránt veszélyhelyzetet szült. Ez a helyzet kényszerítette lépésre az arisztokráciát és a papságot. A császári levelek a Kelet- és Nyugat-Római Birodalom már régen nem létező, de fenntartani kívánt egységét próbálták biztosítani. Elsősorban nem is a világi arisztokráciával, hanem a pápával, az egyházzal igyekeztek a kapcsolatot megőrizni.

A világiak levelezésénél sokkal fontosabb a korszak egyházi levelezése. A világi arisztokrácia szerepének gyengülésekor a birodalmi-közigazgatási funkciókat fokozatosan az egyház veszi kézbe. Az egyház ugyanis sokféleképpen támogathatta a korszak embereit. A végső kétségbeeséstől a magányba menekülők számára a kolostorok nyújtottak valamiféle biztonságos menhelyet, de a cselekedni vágyók is

megtehettek egyházi személyként mindent a Birodalom és embertársaik érdekében. Az egyház még nem játssza azt a szerepet, amit a feudalizmus századaiban fog játszani az állam első számú támaszaként. Hatalmának még csak az alapja létezik, a gazdasági erő, az egyházi nagybirtok. Ez tette lehetővé a rászorulóknak a segítségét.³⁹ Ez az oltalmazni akarás azonban nem csupán az alamizsnálkodásban merült ki. Emberfeletti erőfeszítéssel védik a hitet, igyekeznek fenntartani az egyházmegegyeket és az egész egyházi szervezetet.⁴⁰ Nem /csak/ vallási fanatizmus vezeti őket. Sokuk nyilván elsősorban a hit bajnoka, de püspökké, pappá lenni abban az időben sokkal többet jelentett. Nem a lelki indíttatás, az elhivatottság számított. Az egyháznak abban a korszakban nem csupán jó papokra, hanem elsősorban jó szervezési készséggel rendelkező, vezetni tudó és akaró, kiváló politikai érzékű püspökökre volt szüksége. S ezek az elvek érvényesültek is a püspökök megválasztásánál.⁴¹

A püspökök nem csupán az egyházat féltik a pusztulástól, hanem sokkal inkább magát a Római Birodalmat, a római kultúrát. Sokuk véleménye egyezett Sidoniuséval, aki mindvégig hitt abban, hogy a Birodalom fennmaradhat.⁴² Ő sem azért lett püspökké, mert az egyház jövőjét látta meg, hanem az államvallássá lett kereszténység fenntartásával kívánta szolgálni a római ügyet.⁴³

Nagyon fontos szerepe volt tehát a levelezésnek. A szét hulló Birodalom részei közötti kapcsolatot tartotta fenn. A levelezők összeköttetéseket kerestek, igyekeztek az összetartozást érzelmi, kulturális vonatkozásban is fenntar-

tani, s amennyire lehet, megőrizni a Birodalom működésének egyik lételapját, a világi közigazgatási rendszert.

A birtokaikra visszavonuló, s ott virágzó gazdálkodást folytató polgárokat megpróbálták kimozdítani a passzivitásból, s elindítani a köz érdekében a politikai pályán.⁴⁴

A világi közigazgatási rendszer széthullását azonban ebben az időben már nem lehetett megállítani. A világi hatalmi rendszer átmentésére már csak az erre a közigazgatásra épült egyházi szervezeten keresztül volt lehetőség.

A virágzó villák és városok mellett mindennapi jelenség volt a falvak, egyházközségek, városok elnéptelenedése. Éppen ezért volt létfontosságú szerepe az egyházszervező munkának.⁴⁵

Az egyház tehát igen fontos szerepet játszott abban a korszakban. Mint ideológiai tényező - az új államvallással újfajta egységet hozott létre a Birodalom területén. Támasz és védelem az emberek számára, s igen fontos kultúra-megőrző szerepe.⁴⁶ Mint szervezet megőrzi a Római Birodalom közigazgatási rendszerét. Az V. században kezdődik politikai - birói szerepe a béketárgyalásokban való részvétellel.⁴⁷

Kísérletet tett az egyház a barbárokkal szembeni ellenállásra is. Ebben az időben azonban még nem rendelkezett olyan katonai erővel, hogy ezt a feladatot átvállalhatta volna az államtól. Állami segítség nélkül kísérletei szükségképp kudarcot vallottak. Ezért meg kellett tanulniuk együtt létezni az új hódító hatalommal. Ez korántsem volt egyszerű, de annyit mindenképp sikerült elérniük, hogy az egyház tekintélyét többé-kevésbé elismertették a barbárokkal. Már ez

sem kevés, ha figyelembe vesszük a hóditók vallását is.⁴⁸

Az egyház-szervező munkájának sikerét a századok igazolták. A Birodalom egyesítésének célját még jóval a Birodalom bukása után sem adták fel, hanem a kontinuitás hangsúlyozásával több kísérletet is tettek a Római Birodalomnak az egyház vezetésével történő visszaállítására.

Az egyház tevékenységével és a Birodalom akkori politikai helyzetével választ adhatunk arra a kérdésre is, hogy miért épp Galliában alakult ki a legintenzívebb levelezés. Minden bizonnyal mint a Birodalom leginkább veszélyben lévő területe küzdött nem csupán a Birodalomnak, de magának Galliának az egységeért is. S miután az egész Birodalom területén itt volt a legjobban érezhető a barbárok jelenléte és az általuk teremtetett veszélyhelyzet / 1/a térkép/, itt kellett megindulnia a legszervezettebb kapcsolatkeresésnek. Ehhez járult még az is, hogy Galliában igen erősen a Birodalom területén talán a legerősebben élt a római kultúra és a római hagyomány, így ez a terület érezte leginkább rómainak magát, s ez a terület vált az egész V. századi küzdelem központjává, amelynek célja a Birodalom fenntartása volt.

II. fejezet

SIDONIUS APOLLINARIS ÉS A KORTÁRSÁK MŰVELTSÉGE

A korszak irodalmi életének, műveltségének vizsgálatakor elsősorban olyan V. századi latin szerzőket vettünk figyelembe, akik nem csupán leveleket irtak, hanem terjedelmesebb műveket is hagyományoztak az utókorra. Természetesen ezek a szerzők egyszersmind levelezést is folytathattak, így vizsgált szerzőink részben megegyeznek a levelezési kapcsolatoknál vizsgált személyekkel.

Tizenkilenc író műveit vizsgáltuk meg az olvasottság tekintetében. Ezt a párhuzamos helyek felmérésével végeztük el. A vizsgált szerzők: Capreolus Carthagiensis, Eucherius, Faustus, III. Felix pápa, Graecus, Hilarius, Incerti auctoris: liber de promissionibus et praedictionibus dei, I. Leo pápa, Mamertus Claudianus, Orientius, Paulinus Pellaeus, Paulinus Petricordiensis, Prosper Tiro Aquitanus, Ruricius, Salvianus, Sedatus, Sedulius, Sidonius Apollinaris, Victor Vitensis.⁴⁹

Valamennyiükkel természetesen nem foglalkozhatunk teljes részletességgel. Csupán a legjelentősebbeket: Sidonius Apollinarist, Salvianust, Prosper Tirot, I. Leo pápát és Incertus auctor...t emeljük ki.

Néhány szót a vizsgált művekről: valamennyi szerző keresztény, sőt egyházi személy. Ebből következően a fennmaradt művek jellegét is az egyházi műfajok szabják meg. Igen kevés - és számunkra sokkal becsesebb az a néhány

"világi" munka, amely sokkal inkább hivatott a korszak klasszikus műveltségének tükrözésére, mint a kegyes célzatu értekezések. A művek között vers alig található, a prózai művek közül pedig kiemelkednek a levelek /vö.: I. fejezet/.

A világi műveltség feltárása az előbb említett okok miatt tehát különös nehézségekbe ütközik. A vallásos hitvitázó/magyarázó értekezések szerzői igen csekély mértékben vallják be világi műveltségüket, s ha a Biblián kívül valami másra is hivatkoznak, akkor az az esetek legnagyobb százalékában kétséggel kívül valamely egyházatya lesz. Így aztán félő, hogy a valótól eltérő, torz képet kapunk, de nem áll módunkban más módszerhez folyamodni, hát el kell fogadnunk - további források hiányában ezt a töredékes képet is.

Felvetődhetne a kérdés: Vajon érdemes-e így egyáltalán a világi műveltséggel foglalkoznunk? Erre a kérdésre feltétlenül igennel kell válaszolnunk. Mégpedig azért, mert az V. század legkiemelkedőbb püspökei jelentős részéről elmondhatjuk, hogy elsősorban politikusok, közéleti emberek voltak, s csak másodsorban püspökök, papok. Természetesen voltak olyanok is, akik nem kapcsolódtak be a közéletbe, tevékenységük nem terjedt túl az egyház keretein. A püspökök nagy része azonban világi politikusból lett pap-pá. Ebben a korszakban ugyanis leginkább az egyháziaknak állt módjukban politizálni - hisz reális gazdasági/politikai hatalom állt mögöttük. S ez a politizálás nem csupán az eszmei-ideológiai harcot jelentette. Az egyház mint

szervezet mentette át a legtöbbet a Római Birodalomból. De erről már szoltunk a levelezés kapcsán /ld.: I. fejezet/.

Ha tehát így nézzük az egyházi személyeket, láthatjuk, hogy világi szerepük legalább akkora mint az egyházi. Ebben az esetben műveikben is nyomot kellett hagynia a klasszikus műveltségnek. Ezek miatt érdemes, sőt kell is vizsgálnunk klasszikus műveltségüket.

Mielőtt a konkrét elemzésre térnénk, át kell tekintenünk a kultúra helyzetét az V. század általunk vizsgált évtizedeiben.

A Nyugat Római Birodalomban a központi kormányzat és a hadsereg fokozatos gyengülését figyelhetjük meg. Ennek következtében Itália veszít jelentőségéből, Gallia pedig - bár itt is tapasztalhatunk bizonyos hanyatlást -, politikai, kulturális és gazdasági tekintetben versenytársává lesz. A többi körzet, provincia csoportok/ Pannonia 390 körül, Britannia 405 körül, Afrika 429 körül, Hispania/ fokozatosan elvesztik jelentőségüket, a Birodalom keretei között megmaradó kisebb provinciák /pl. Noricum/ pedig nem birtak olyan jelentőséggel, hogy befolyásolhatták volna a Birodalom sorsát. A központi kormányzat Itáliában is és Galliában is számított a barbárok támogatására. Gallia és Itália "elvben" egyenrangú félnek tekinthető. Kulturális életüket tekintve azonban feltűnő, hogy míg Galliában viszonylag élénk kulturális életet találunk, addig Itáliában szinte teljesen megszűnik a kulturális pezsgés, egy-két jelentős mű még születik, de egyre kevesebb ember kapcsolódik be a kulturális életbe.

A levelezési kapcsolatok vizsgálatából kitűnik, hogy a kulturközpontok egyszersmind vallási központok is. Tehát a kultura irányítása a világi arisztokrácia kezéből az egyházi arisztokrácia kezébe csuszik át. Kulturális szempontból a legjelentősebb provincia Gallia. Bizonyítható ez a levelezéssel, de azzal is, hogy a vizsgált korszakban a legtöbb aktív irodalmárral Galliában találkozhatunk. Az V. században Gallia őrizi leginkább a római műveltséget. Ennek a műveltségnek a megszerzésére több lehetőség is kínálkozott.

Az alapműveltséget természetesen az iskolák nyújtották. Ezek képzési iránya az V. századra már kétfelé vált. Még éltek a régi, hagyományos iskolák, grammatikát, retorikát, poétikát tanultak. Ez volt az alapképzés. Néhány iskola kiemelkedett a többi közül: például Lyon, ahol filozófiát is tanítottak, Narbo, ahol jogi képzés folyt és Bordeaux, ahol filozófiát is és jogot is oktattak. Az alapok közül természetesen a grammaticai képzés volt a legfontosabb. A korszak irodalmára a legjellemzőbb azonban a retorizáltság volt. Ez az a korszak ugyanis, amikor a tartalomnál fontosabbá válik a forma. A retorikai formák betolakodnak még azokba az irodalmi művekbe is, amelyek korábban nem tűrték a retorikai szerkesztést.

Az iskolák őrizték az antik kultura értékeit és igyekeztek megővni a latin nyelv tisztaságát.

Egészen más típusú ismereteket lehetett szerezni például Marseille és a Lerins kolostor iskoláiban. Itt, a keresztény ideológia fellelegváraiban jól képzett papokat ne-

veltek az új vallás számára. Ez a képzésbeli eltérés tükröződik a korszak íróinak műveiben /pl.: Sidonius Apollinarius műveltségén a klasszikus képzés elsősege, Eucheriusén az egyházi műveltség tulsulya érződik/. Nem ritka azonban a kettős képzés találkozása sem./pl.: Salvianus és Faustus esetében/. Ez valószínűleg abból adódik, hogy az alapot a grammatikai és retorikai iskolában megszerzett ismeretek jelentik, s azután, hogy a papi pályát választják, vallásos képzésben is részesülnek.

Az iskolán túl az ismeretek megszerzésének lehetőségét nyújtotta az önművelődés is. Ennek legalapvetőbb formája az olvasás, a könyvtár kialakítása volt. Tudjuk, hogy az előkelő galliaiak egyike-másika igen szép könyvtárral rendelkezett.⁵⁰ Ugy tűnik, hogy a klasszikusokat sokkal könnyebb volt megszerezni a könyvkereskedőtől mint az új műveket. Gyakran kértek könyvet kölcsön olvasásra vagy másolásra. A könyvtár természetesen az előkelők fényűzése volt, reális értéket képviselt, komoly anyagi befektetést jelentett.⁵¹

Az önművelés aktív formája - alkotó módja az önálló irodalmi tevékenység. Ennek számtalan formájával találkozunk. Ide tartozott maga a levelezés. A levelek formájukban Plinius vagy Symmachus leveleit követik, stilusukra az erősen retorizált fogalmazás a jellemző. A levelezőtársak erősen hatottak egymásra is.⁵² Az sem volt ritka, hogy egymás költői műalkotásait közvetítették a levelek.⁵³ Maguk a levelek alakjukban, még ha ki is adták őket, irodalmi igénnyel megcsiszolgatták, valójában eredetileg nem

a nyilvánosság elé készültek. Kiadásra szánták azonban a történeti műveket, vallásos vitairatokat, elmélkedéseket, bibliai magyarázatokat, panegyricusokat.⁵⁴ Ezeket a kiadásra szánt műveket is gyakran elküldték egymásnak, egymásnak ajánlották őket - mint például Mamertus Claudianus a De statu animae-t Sidonius Apollinarisnak.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban a párhuzamos helyek alapján az V. század közepének műveltségét.

1. A VILÁGI MŰVELTSÉG

Ha eltekintünk a Bibliától, 110 szerzőre, illetve 685 műre találunk utalásokat /3. számú melléklet/. Ezek közül 61 a "pogány" és 49 az "egyházi" szerző. Az adatokból úgy tűnik, hogy a műveltség eme két ága közül még mindig a világi műveltség a domináns. Ha azonban az előforduló egyházatyákhoz hozzáadjuk a bibliai ismeretanyagot, a helyzet megváltozik. Az V. századra már tulsulyba kerül az egyházi műveltség, s a klasszikus szerzők ismerete háttérbe kerül.

A 61 klasszikus között ⁵⁵ 6 görög auctort találunk. Az egyházatyák között mindössze egy görög nyelvű van. A görög idézetek száma csupán töredékét, még hozzá elég csekély töredékét teszik ki az idézeteknek /a 4290 idézett helyből 454 a görög/.⁵⁶ Kétséggkívül megállapíthatjuk tehát, hogy az V. századi latin nyelvű szerzők görög ismeretei ebben az időben már elenyészőnek mondhatók. Az idézetek az összes helynek mindössze 0,27%-át teszik ki. Ezek alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy szerzőink már nem

tudnak görögül. Ez a tény kétségtelenül összefügg a kor iskolázottságával. Akkoriban már csak igen kevesen tudnak görögül, az iskolában jobbra csak latin grammatikát tanítottak.⁵⁷ JK

A latin klasszikusok között a legkülönbözőbb típusu művekkel találkozunk. Az aranykori lírától a mezőgazdasági szakírókon és a katonai szakmunkákon keresztül a retorikai és orvosi művekig mindenféle akad.

Bizonyos érdekességet mutat az idézetek között a kortárs szerzők aránya. Igaz, ők nem sorolhatók a klasszikusok közé, inkább az egyházatyák között lenne a helyük, hiszen valamennyien egyházi személyek. A 110 szerző között 10 közvetlen kortárs és 27 közel egykorú /kb. 50 év távlatú/ szerző van. Ez az összes szerzők 33,6%-át teszi ki, ami meglehetősen jó arány. Azt jelenti, hogy a kortársak jól ismerték egymást, egymás művét, műveltségük napra kész volt.⁵⁸ Ez részben a levelezéssel is összefügg, hisz ez volt a legerősebb összetartó kapocs a kortárs szerzők között, s ez biztosította a művek cseréjének, egymás alkotásai megismerésének legelőnyösebb lehetőségét.

A klasszikusok vizsgálatánál felvetődött a kérdés, hogy vajon ezek a művek teljes egészükben ismertek voltak-e a kortársak előtt, vagy holmi iskolás műveltség csupán, s iskolai chrestomatikák és antológiák idézetsorából tevődik össze. Az idézetek alapján kiválasztottuk a legnépszerűbb szerzőket. A továbbiakban ezekkel az auctorokkal foglalkozunk. Jh

A. A LEGTÖBB KÜLÖNBÖZŐ IDÉZETET A KÖVETKEZŐ SZERZŐKNÉL TALÁLTUNK:

1. Vergilius	599	különböző idézet
2. Augustinus	560	-"-
3. Homeros	442	-"-
4. ifj. Plinius	309	-"-
5. Statius	295	-"-
6. Codex Theodosianus	318	-"-
7. Claudianus	264	-"-
8. Ovidius	171	-"-
9. Symmachus	133	-"-
10. Lucanus	107	-"-"-
11. Horatius	91	-"-
12. Ausonius	90	-"-
13. Martialis	68	-"-
.....		

B. A LEGGYAKRABBAN IDÉZETT SZERZŐK:

1. Vergilius	összesen	695	idézet
2. Augustinus	-"-	577	-"-
3. ifj. Plinius	-"-	554	-"-
4. Statius	-"-	469	-"-
5. Claudianus	-"-	364	-"-
6. Codex Theodosianus	-"-	318	-"-
7. Symmachus	-"-	271	-"-
8. Ovidius	-"-	200	-"-

9. Horatius	összesen	125	idézet
10. Ausonius	"-	124	"-
11. Lucanus	"-	111	"-
12. Martialis	"-	85	"-
.....			

C. A LEGTÖBB SZERZŐ ÁLTAL ISMERT AUCTOROK:

1. Vergilius	10 szerző ismeri
2. Ovidius	6 "-
3. Horatius	5 "-
4. Prudentius	5 "-
5. Augustinus	4 "-
6. Cicero	4 "-
7. Lucretius	4 "-
8. Paulinus Nola- nus	4 "-
9. Seneca	4 "-
10. Tacitus	4 "-
11. Cassianus	3 "-
12. Hyeronimus	3 "-
13. Lucanus	3 "-
14. id. Plinius	3 "-
15. Sallustius	3. "-
16. Iuvenius	2 "-
.....	

D. A LEGTÖBB MŰVE ÁLTAL ISMERT SZERZŐ:⁵⁹

1. ifj. Plinius	151 levelét és panegyricusát ismerik
2. Symmachus	121 levelét ismerik
3. Horatius	56 költeményét ismerik
4. Claudianus	37 költeményét ismerik
5. Ausonius	26 költeményét és 8 levelét ismerik
6. Hyeronimus	13 értekezését és 9 levelét ismerik
7. Seneca	8 drámáját, 4 értekezését és 9 levelét ismerik
8. Fronto	21 levelét ismerik
9. Cicero	15 beszédét és a Tuscul. disp. -t ismerik
10. Martialis	15 epigrammáját ismerik
11. Juvenalis	13 szatiráját ismerik
12. Ovidius	11 művét ismerik
13. Plautus	11 komédiáját ismerik
14. Catullus	10 költeményét ismerik
15. Vergilius	3 munkáját és 3 neki tulajdonított művet ismernek

.....

A leggyakrabban előforduló auctorok közül négyet választhatunk ki mint általánosan ismertet:

1. Vergilius
2. Horatius
3. Lucanus
4. Ovidius

Ennek a négy szerzőnek az ismerete jelenti a világi műveltség gerincét. Ez a négy klasszikus, ha úgy tetszik, a

mai napig az alapot, a belépőt jelenti az antik irodalom tanulmányozásához. Ezeken a szerzőkön túl még 17 gyakrabban előforduló auctort találtunk. Őket választottuk ki a 110 szerző közül részletesebb vizsgálatra. A többiek ismerete meglehetősen felületes. De ennél a megállapításnál álljunk meg egy pillanatig. El kell mondanunk, hogy a párhuzamos helyek között tömegével fordul elő az egyszeri idézés. Hogy ez az egy hely milyen mély ismeretét tételezi fel a műnek? Igen nehéz eldönteni. Feltételezhetjük azt, hogy az illető szerzőnek erre a műre vonatkozó ismeretei hiányosak, hiszen csak egyetlen helyen idézi. Mindenképpen tisztában kell lennünk azonban egy pszichológiai tényezővel. Történetesen azzal, hogy egyetlen ember, még a legműveltebb sem tüzdeli tele beszédét-írását irodalmi idézetekkel. Vagy ha igen, akkor azok vagy olyan elcsépelet irodalmi szállóigék, amelyek kiválóan toldozgathatják a félművelt emberek ismerethiányait, vagy komoly tudásra valló idézetek. Az előbbieket könnyű felismerni, a többi idézettel kell hát a továbbiakban foglalkoznunk. Ha egy művelt ember említ egy művet, akkor az nagy valószínűség szerint már megfordult a kezén. S ha még idézni is tud egy-egy műből, akkor nyilván azért teszi, mert az említett művet már többször olvasta/hallotta, jól ismeri. Mindezt azért fontos megjegyezni, mert minden szerzőre vonatkozik. Nem mondhatjuk tehát az egyszeri idézés alapján se azt, hogy az illető nem ismeri azt a művet, csupán azt, hogy a többiekhez viszonyítva kevésbé ismert. Így kell hát értékelni a fenti kijelentést.

Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy mennyire ismerték ezeket a szerzőket, milyen mély volt a rájuk vonatkozó ismeretanyag, s hogy az egyező idézetek alapján feltételezhettünk-e valamiféle "szöveggyűjtemény" létére.

Az auctorok közül kétségtelenül Vergilius áll az első helyen. Hat művét ismerik⁶⁰, a legtöbbet öt idézik, rá hivatkoznak. A 19 vizsgált szerző közül tizen ismerik! Népszerűségét bizonyítandó mellőzzük az irodalomtörténeti méltatást művészetének nagyszerűségéről, csupán a párhuzamos helyek adataira támaszkodva vizsgáljuk Vergilius szerepét az V. századi műveltségben. Kétségtelen, hogy sokat forgatták és minden művét alaposan ismerték. Az Aeneisnek valamennyi énekét idézik, ugyancsak közkézen forgott mind a tíz ecloga és a Georgicanak mind a négy könyve. A vergiliusi ismeretanyag a rengeteg idézet ellenére is meglehetősen szórt. Mindössze nyolc olyan hely van, amit háromszor vagy annál többször idéznek. Ezek a többször idézett helyek sem birnak azonban semmiféle általánosabb jelentéssel. A többszöri idézetek véletlenszerűen alakultak így a nagy számok törvényei szerint. Talán csak az Aeneis 10,469 és az Aeneis 10,770 négyszer-négyszer idézett helye⁶¹ bír általánosabb jelentéssel, amennyiben a kitartás, a hősiesség küzdelem jelképes-aktuális jelentéssel bírt az adott korszakban.

Ovidius legtöbbet idézett műve a Metamorphoses. Ebből a műből az "isteni dalnok" dicsérete kerül elő többször. S bár elég sokat idézik, egyetlen művének vagy helyének idézete sem mutat a másikinál eltérő vagy alaposabb ismeret-

retre.

Horatius vizsgálata annyiban érdekesebb Ovidiusnál, hogy őt nem csupán általánosságban idézik a költészet szépségére, hanem konkrétan a költészet hatalmát bizonyítandó idézetek fordulnak elő /Carm.I.12.7; Ars poet. 441/⁶² és az epikureista filozófiát népszerűsítő mondatok - leggyakrabban a "carpe diem"⁶³

Az ifjabb Pliniusnál feltűnően sok /45/ olyan helyet találtunk, ami többször /háromszor-hatszor/ fordult elő. S bár Pliniust három szerző is ismeri, az idézetek többsége Sidonius Apollinarisnál található. A többször idézett helyek mind valamilyen választékos stílusfordulatot tartalmaznak, amit az ügyes Plinius-követő szó szerint vagy kisé átalakítva beillesztett saját művébe. Ha a többiek nem is, Sidonius mindenképp betéve tudta a nagy példakép legtöbb levelét. A sok idézet arra utal, hogy a tudatos utánzáson túl a "minta" akarva-akaratlanul is a tollára tola- kodott s a fogalmazások alkalmával két dolog keveredett: az egyik a költőiség, amitől mint versfaragó ember nem bírt szabadulni, a másik a kívülről tudott Plinius idézetek, amelyek oly igen megfelelték irodalmi igényeinek.⁶⁴

Lucanus ismerete a korban kissé meglepő. Sokat idézik, de ezek között egyetlen hely fordul csak elő háromszor, az is véletlenül.⁶⁵

A Statiustól vett idézetek sora különösképpen egyezik a XX. századi irodalomtudósok és antológia-szerkesztők izlésével. A Silvae I.5.; II.2.; IV.4. a mai napig a leg-

ismertebb és a legszebbnek tartott részei a műnek.⁶⁶ Statius az egyetlen, akinél felmerülhetne egy szöveggyűjtemény léte.

Ausoniusnak két eclogája /Ecl. 20;26/, Martialisnak két epigrammája /I.61.;IV.3./, Claudianusnak két ódája /7.;29/ kerül elő többször. Symmachus az idézetek számát tekintve előkelő helyet foglal el az auctorok között, de csak Sidonius ismeri. Sallustiustól maximum háromszor kerül elő ugyanaz a hely, Cassianus és Cicero műveiből kétszer, Hyeronimus, Iuvenus, Seneca és Tacitus műveiből pedig csak egy hely kerül elő többször. Lucretius, Paulinus Nolanus és id. Plinius idézetei pedig minden esetben csak egyszer fordulnak elő.⁶⁷

Összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy még a legnépszerűbbnek mondható írók ismerete között is van eltérés. Csupán Vergiliusról, Horatiusról és Ovidiusról tételezhetjük fel, hogy az iskolai oktatás részei voltak. Azonban semmi jel sem mutat arra, hogy valamiféle előre válogatott szemelvénygyűjteményből ismertek, hiszen valamennyi szerzőnél nagy valószínűséggel bizonyítható, hogy teljesen eltérő ismeretanyaggal bírt egy-egy ismerője. Ezek alapján valamennyi olvasónál a teljes művek ismeretét kell feltételeznünk. A többször előforduló idézetek a véletlen művei. Az idézetek különbözősége és szórtsága alapján mindenképpen ki kell zárunk a korszakban bármiféle szöveggyűjtemény meglétét. Valamennyi szerzőnk közül egyedül Statius mutat bizonyos szabályszerű egyezést, a többiek ismerete rész-

ben az iskola által befolyásolva, részben az olvasók ízlése által vezettette alakult ki.⁶⁸

2. A BIBLIA

Ismerete a korban sokkal jellemzőbb mint a klasszikus műveké. A vizsgált 19 szerző közül csak egynél /Sedulius/ nem találtam bibliai idézetet. A többiek azonban valamennyien ismerik és használják a Bibliát. Az Ószövetségből és az Újszövetségből vett idézetek száma körülbelül kiegyenlített /2458/2665/. Valamivel több az Újszövetségre vonatkozó idézet, de a különbség elenyésző. Ez az eltérés az idézetek gyakoriságát tekintve alaposan megnő, csaknem kétszer annyi újszövetségi helyet találunk mint ószövetségit /3650/6918/. Ha azonban a szövegek terjedelmét is figyelembe vesszük, akkor ez a különbség még számottevőbbé válik, hiszen az Újszövetség hozzávetőlegesen csupán egyharmadát teszi ki a teljes Bibliának. Ha ezt is figyelembe vesszük, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy az Újszövetséget körülbelül nyolcszor olyan jól ismerték mint az Ószövetséget.

Szerzőink csaknem a teljes Bibliát idézték. Az Ószövetségből mindössze Nehemiás és Abdiás könyve maradt ki. Ez a hiány könnyen magyarázható. Nehemiás könyve a héber Bibliában Ezdrás könyveként szerepel, hiszen Ezdrás és Nehemiás könyvei szorosan összetartoznak, kiegészítik egymást. Abdiás könyvének kimaradását az idézetek közül két dolog is magyarázza. Részben az, hogy ez a legrövidebb prófétai könyv - mindössze huszonegy versből áll -, részben pedig

az, hogy még ebből a huszonegy versből is majdnem a fele /Abd. 2.-9. vers/ megtalálható Jeremiásnál is /Jer. 49,7-22/ bár ennek jeremiási eredete vitatott.⁶⁹

Az Ujszövetséggel hasonlóképp áll a helyzet. Csupán János II. és III. levele nem kerül elő az idézetek közül. Ennek a két levélnek az elfogadása körül még Hyeronimusnak is voltak problémái. Ez a kanonizációs vita lehetett az oka a kimaradásnak. Hasonlóképp magyarázható az is, hogy Júdás leveléből csupán egyetlen idézetet találunk. A levél beilleszkedése a Biblia szövegébe az apokrif iratokkal való érintkezése miatt nehézségekkel járt. Ezt tükrözi mellőzöttsége.⁷⁰

Az, hogy az idézetek az egyes könyveket, bibliai részeket érintették-e vagy sem, számunkra még nem elegendő. Meg kell vizsgálnunk azt is, hogy hogyan ismerték a Bibliát. A klasszikus műveltséghez hasonlóan vizsgáltuk olvasottságát.

A. AZ ÓSZÖVETSÉG ISMERETE:

a, A legtöbb különböző idézetet tartalmazó könyvek:

1. Zsoltárok könyve	729 különböző idézet
2. Teremtés könyve	243 "-
3. Isaias könyve	185 "-
4. Királyok könyve	178 "-
5. Kivonulás könyve	174 "-
6. Példabeszédek könyve	92 "-
7. Jeremiás könyve	82 "-
8. Számok könyve	76 "-

9. Jób könyve	70 különböző idézet
10. Mózes második törvénykönyve	63 "-"

b. A leggyakrabban idézett könyvek:

1. Zsoltárok könyve	1244 idézet
2. Teremtés könyve	464 "-"
3. Isaias könyve	302 "-"
4. Kivonulás könyve	214 "-"
5. Királyok könyve	187 "-"
6. Példabeszédek könyve	144 "-"
7. Jeremiás könyve	110 "-"
8. Jób könyve	96 "-"
9. Sirák fia könyve	85 "-"
10. Ezekiel könyve	85 "-"

c. A legtöbb szerző által ismert könyvek:

1. Zsoltárok könyve	16 szerző ismeri
2. Teremtés könyve	12 "-"
3. Kivonulás könyve	11 "-"
4. Jób könyve	11 "-"
5. Számok könyve	10 "-"
6. Királyok könyve	10 "-"
7. Énekek éneke	10 "-"
8. Sirák fia könyve	10 "-"
9. Jeremiás könyve	10 "-"
10. Példabeszédek könyve	9 "-"

Ha a legismertebb könyveket vizsgáljuk, az idézetek között az alapvető dogmák ismételtetésén túl egyebet nem találunk.⁷¹ Ez abból adódik, hogy a vizsgált művek jó része vagy példabeszédszerű értekezés valamely dogmáról, vagy az egyház tévelygőivel - elsősorban az arianusokkal és pelagianusokkal folytatott viták irodalmi bizonyítékai.⁷²

Az ilyen típusu művek esetében a Biblia mindenképp csak példatárként szerepelhetett. Ettől a példatár-szereptől eltér a legnépszerűbb ószövetségi könyvből, a Zsoltárok könyvéből vett idézetek sora. A könyv az idézetek 29, illetve 34%-át teszi ki, s nem csupán az Ószövetség, de az egész Biblia legtöbbet idézett könyve. Már ez az aránybeli fölény is olyannyira érdekessé teszi ezt a könyvet, hogy mindenképp megérdemel egy bővebb áttekintést.

A könyv hihetetlen népszerűsége minden bizonnyal legelőbből fakadt. A költészet mindenkor igen közel állt az emberhez. Örömet, félelmét, érzelmeit a költők fogalmazták meg, mondták ki. A Zsoltárok könyvének keletiesen gazdag képvilága az antik költészet legszebb műveivel vetekedve a keresztény ember érzélemvilágát fejezte ki. Azok számára, akik nem rendelkeztek klasszikus műveltséggel, ez a könyv az egyetlen lehetőséget jelentette a költészet szépségeivel való találkozásra.

A 150 zsoltárból mindössze 4 maradt ki az idézetek közül.⁷³ A többi zsoltár általánosan ismert és gyakran idézett. Egy sor az eddigiekhez viszonyítva meglepően sokszor /tizennyolcszor!/ kerül elő.⁷⁴ Ez a népszerűség már nem magyarázható csupán a költői hatással. Ez sokkal inkább az adott korszak politikai helyzetében kere-

sendő politikai okkal magyarázható. Az első fejezetben már vázolt politikai helyzet az állandó létbizonytalanság és fenyegetettség érzetét keltette mindenkiben. Attól a néhány kísérlettől eltekintve, amit a Birodalom összefogására tettek, a nyugalom és a biztonság megteremtésének reális lehetősége nem látszott biztosíthatónak. S ez a fenyegetettség, az oltalomkeresés szólal meg a legtöbbet idézett zsoltárokból:

" Ezért imádkozzék hozzád minden igaz,
a szorongattatás idején"

/Zsolt.32:6 ford.: Dr. Gál Ferenc/

"Félelmetes az Isten az ő szent helyén,
Izrael istene, ő ad népének erőt és hatalmat,
Áldott legyen az Isten"

/Zsolt.68:36. ford.: Dr. Gál Ferenc/

S miután ezek a helyek a kortársak érzelme- és gondolatvilágának tükrözői, a legbecsesebb helyek számunkra, hiszen azokat a gondolatokat fejezik ki, amelyeket leírni nem mindig volt tanácsos, s amelyek gyakran nem is tudatos gondolatok voltak, hanem az emberek megmagyarázhatatlan, titkos félelme és bizakodása, amely ott volt minden gondolatuk és tettük mögött. És ezek a gondolatok másképpen megismerhetetlenek számunkra.

A Zsoltárok könyvén kívül mindenképp a történeti könyvek emelkednek ki. Első helyen a kor ideológiai alapja, a Teremtés könyve áll, azt követi a többi könyv. Ezekkel vetekedve kedvelt volt Isaiás próféta könyve is.

B. AZ UJSZÖVETSEĞ OLVASOTSÁGA:

a. A legtöbb különböző idézetet tartalmazó könyvek:

1. Máté evangéliuma	565	különböző idézet
2. Lukács evangéliuma	315	"-
3. János evangéliuma	312	"-
4. Korinthusiakhoz írt levelek	307	"-
5. Rómaiakhoz írt levél	229	"-
6. Jelenések könyve	102	"-
7. Zsidókhoz írt levél	78	"-
8. Márk evangéliuma	74	"-
9. Galatákhoz írt levél	68	"-
10. János I. levele	49	"-

b. A legtöbb idézetet tartalmazó könyvek:

1. Máté evangéliuma	1595	idézet
2. János evangéliuma	946	"-
3. Korinthusiakhoz írt levél	1003	"-
4. Lukács evangéliuma	622	"-
5. Ephesoszakhoz írt levél	279	"-
6. Apostolok cselekedetei	273	"-
7. Philippibeliekhez írt levél	212	"-
8. Galatákhoz írt levél	188	"-
9. Kolosszeiekhez írt levél	156	"-
10. János I. levele	152	"-
11. Jelenések könyve	143	"-

c. A legtöbb szerző által ismert könyvek:

1. Máté evangéliuma	16 szerző ismeri
2. Korinthusziakhoz irt levél	16 "-
3. Lukács evangéliuma	14 "-
4. János evangéliuma	14 "-
5. Apostolok cseleke- detei	14 "-
6. Márk evangéliuma	12 "-
7. Rómaiakhoz irt levél	12 "-
8. Galatákhoz irt levél	11 "-
9. Ephesosziakhoz irt levél	11 "-
10. Philippibeliekhez irt levél	11 "-
11. Zsidókhoz irt levél	11 "-
12. Péter I. levele	10 "-
13. Jelenések könyve	10 "-

Ezeket a könyveket a kortársak sokkal jobban ismerték mint az Ószövetség könyveit. Az Újszövetség ugyanis inkább a keresztény vallás könyve, az Ószövetség a zsidóké.

Az evangélium-ok közül Márk a legkevésbé népszerű. Mig a másik három evangéliumot szinte agyonidézik - minden verset sorról sorra, addig itt egy teljes fejezet, a 6. egészen kimarad, s a többi sem különösen ismert. Szinte egy V. században használt bibliai szöveg rekonst-

ruálására ad alkalmat az, hogy mindent többször és olyan alaposan idéznek. Az ujszövetségi helyek ismeretén a mindennapi olvasmány élménye látszik. A leggyakrabban Máté, Lukács, János és a Korinthosziakhoz írt levél került elő. De semmi tudatosság nem látszik a többszöri idézetek válogatásán, s a legnépszerűbbek ismerete annyira megegyezik, hogy fölöslegessé teszi a további vizsgálódást.

3. A KLASSZIKUS ÉS AZ EGYHÁZI MÜVELTSÉG VISZONYA

A Biblia és a klasszikus irodalom idézettségét összehasonlítva az idézett helyek körülbelül egyensúlyban vannak /4290/5123/. Az idézési gyakoriságban azonban a Biblia magasan felülmúlja a klasszikus irodalmat /10568/4935/. Ez a tény elsősorban azzal van összefüggésben, hogy a vizsgált személyek mind keresztények. Másrészt azzal, hogy a korszakban a klasszikus műveltség lassanként háttérbe szorul. Ennek a háttérbeszorulásnak az első fázisa az, amikor a klasszikus műveltség elsősorban iskolás műveltség lesz, de még imitt-amott fellelhetők a komoly latin nyelvi és irodalmi hatás nyomai is. A következő fázisban az egyházi műveltség lassan kiszorítja a klasszikus irodalmat, s a középkor első századaira néhány kiváltságos író marad csupán a nagyközönség számára ismert. Ezek a kiváltságosok körülbelül megegyeznek az V. század legnépszerűbb auctoraival. Ez a folyamat egészen a reneszánsz korig tart majd, amikor újra feltámad az antikvitás irodalma, filo-

zófiája és művészete.

Ha ebben a folyamatban próbáljuk megkeresni az V. század helyét, megállapíthatjuk, hogy az első fázis közepévé-ge illik rá. Az egyházi és a klasszikus irodalom egyensúlyi helyzete már labilis, az ismeretek kezdenek eltolódni az egyházi műveltség irányába. Ezen az egyensúlyi helyzet fenntartásán szorgoskodnak néhányan a kor szerzői közül⁷⁵, akik az antik művészet megőrzését, a latin nyelv tisztaságának megóvását szorgalmazták. Azonban ez az egyensúly már felbomlóban van, s a Nyugat Római Birodalom bukása nemcsak hogy felgyorsítja a megkezdődött folyamatot, hanem egyszersmind visszafordíthatatlanná is teszi.

Az V. századnak a klasszikus kultúra kontinuitásának szempontjából is fontos szerepe van, és ez a szerep az antik kultúra értékeinek megőrzésében rejlik. Bármilyen furcsa, de a legfőbb értékmegőrzővé az egyház válik, az egyház művelt, arisztokrata körei. S ha még az V. században nem élt volna élénken az antik kultúra sértetlen megőrzésének és továbbadásának vágya, s már a VI. században nem lettek volna olyan emberek, mint például Cassiodorus⁷⁶, aki a kolostori kéziratgyűjtést elindította, akkor - s ez a feltételezés a lehetetlenség határát surolja -, nem lett volna a reneszánsz kornak felfedezni valója.

4. A KORSZAK LEGKIEMELKEDŐBB SZEMÉLYISÉGEINEK

MŰVELTSÉGE

Feldolgozási módszerünkéből adódik a "mit olvastak?"

mellett a "kik olvastak?" kérdése. Az idézetek alapján az alábbi szerzők emelkednek ki a kortársak közül.

a. A legtöbb klasszikus auctort ismerő szerzők:

1. Salvianus	55	különböző auctort ismer
2. Sidonius	50	"-
3. I.Leo pápa	30	"-
4. Sedulius	17	"-
5. Prosper Tiro	9	"-
6. Faustus	6	"-
7. Paulinus Pellaeus	5	"-

b. A legtöbb különböző idézetet ismerő szerzők:

1. Sidonius	1861	különböző helyet ismer
2. Prosper Tiro	372	"-
3. Salvianus	196	"-
4. Paulinus Petricordien- sis	184	"-
5. I.Leo pápa	171	"-
6. Paulinus Pellaeus	150	"-
7. Orientius	35	"-

c. A legtöbb idézetet használó szerzők:

1. Sidonius	2714	helyet idéz összesen
2. Prosper Tiro	386	"-

3. Paulinus Petricordiensis	203	helyet idéz összesen
4. Salvianus	201	"-
5. I.Leo pápa	180	"-
6. Paulinus Pellaeus	151	"-
7. Orientius	35	"-

d. A legtöbb bibliai könyvet ismerő szerzők:

1. Incertus auctor...	55	könyvet ismer
2. I.Leo pápa	48	"-
3. Faustus	48	"-
4. Prosper Tiro	46	"-
5. Eucherius	45	"-
6. Salvianus	41	"-
7. Ruricius	28	"-
8. Sidonius	25	"-
9. Victor Vitensis	25	"-
10. Orientius	21	"-

e. A legtöbb különböző bibliai helyet ismerő szerzők:

1. Incertus auctor...	1654	különböző helyet ismer
2. I.Leo pápa	1454	"-
3. Eucherius	1195	"-
4. Prosper Tiro	877	"-
5. Faustus	670	"-
6. Salvianus	328	"-

7. Ruricius	151	különböző helyet ismer
8. Victor Vitensis	121	"-
9. Sidonius	80	"-
10. Capreolus	59	"-

f. A legtöbb bibliai helyet idéző szerzők:

1. I.Leo pápa	3034	helyet idéz összesen
2. Incertus auctor	1635	"-
3. Eucherius	1395	"-
4. Prosper Tiro	1376	"-
5. Faustus	857	"-
6. Salvianus	388	"-
7. Ruricius	172	"-
8. Victor Vitensis	124	"-
9. Sidonius	85	"-
10. Capreolus	62	"-

Első látásra szembeütő, hogy az egyházi és a klasszikus műveltség nem volt mindenre egyaránt jellemző. Mindezeket figyelembe véve - s miután mind a tizenkilenc szerzővel nem foglalkozhatunk teljes részletességgel -, kiválasztottunk az adatok alapján öt szerzőt, akik a korszak legműveltebb személyeinek tűnnek. Ez az öt szerző: Sidonius Apollinaris, Salvianus, Prosper Tiro, I.Leo pápa, Incertus auctor...⁷⁷

Ennek az öt szerzőnek műveltségét elemezve mindenképp ki kell emelnünk Sidonius Apollinarist, s az ő műveltségé-

vel a párhuzamos helyek tanulságain tulmenően is foglalkoznunk kell. Mindenképp szükséges, hogy miután lehetetlen öt szerző teljes munkásságát feltárva, életrajzát és minden munkáját figyelembe véve öt teljes kép megrajzolása - legalább egy szerző teljes életművének részletesebb elemzése.

A.CAIUS MODESTUS SIDONIUS APOLLINARIS

Előkelő szenátori családból származott. Iskoláit Lyonban, az általa "gymnasium mundi"-nak nevezett iskolában végezte. Pályafutása az állami életben magasra ivelt. Miután polgári politikusként már nem folytathatta aktív politikai tevékenységét, huszonhét éves korában püspökké szentelték. Világos tehát, hogy műveltsége mind klasszikus, mind egyházi vonatkozásban vizsgálható.

Sidonius volt a korszak legaktívabb levelezője⁷⁸, emellett költő is, írt egy kötetnyi verset.

Műveltségét vizsgálva azonnal szembeötlő a klasszikus műveltség tulsulya. Elsősorban a latin irodalomban járatos. Görögül alig tud. Műveltségében elenyészően kevés szerepe van a görög művészetnek.⁷⁹ Annál szélesebb körét ismeri a latin auctoroknak. Mindenekelőtt a költészet érdekli, talán azért, mert ő maga is versel. A kortárs Claudianus versei fogják meg leginkább.⁸⁰ Ezeknek a latin költőknek köszönhető talán Sidonius műfaji sokoldalúsága. Írt hexametert - mint például Prudentius -, elégiát - Propertius alapján, epigrammát - Martialis mintájára, szapphói stró-

fát - Horatius szerint, epitaphiumot - Ausonius alapján, levelet - Plinius utmutatása szerint, de irt panegyricust, sírfeliratot, mise előszót is, sőt egy történeti munkához is hozzálátott. Ha a fenn említett költőknek a közvetlen hatása az egyes műveken nem is mutatható ki minden esetben, feltétlenül hatottak művészetére.

Nyelvezete rendkívül érdekes számunkra. Erősen érződik rajta a retorikai iskola hatása. Rengeteg a szerkesztésbeli sablon. Nyakatekert mondatait azonban találó hasonlatai költőien széppé - s egyben fordithatatlaná is teszi.⁸¹ Erősen küzd a latin nyelv vulgarizálódása ellen.⁸² Ez ellen azonban ő már nem sokat tehet, hiszen az ő latin nyelve is távol áll már az aranykorétól. A latin nyelvben az V. században egy nagy átértékelődési - kibővülési folyamat ment végbe. Sok szó új, talán az eredeti jelentéstől eltérő értelmet nyert, nagyon sok új szó született, néhány esetben épp Sidonius műveiben.⁸³

A verseken túl a levelekben is kimutatható Sidoniusnál az elődök hatása. Ő maga vallja ifj. Pliniust és Symmachust példaképeinek.⁸⁴ Valóban sokat tanult tőlük. Pliniustól a közvetlenséget, s a levél műfajának azt a követelményét, hogy egy levél - egy téma. Sidoniusnál a téma gyakran önállósodik, a címzettel való kapcsolata lazává válik, s ezáltal általános, mindenkinek szóló mondanivaló lesz belőle.

Sidonius azonban nem csak Pliniustól és Symmachustól tanult. Erősen hatott leveleire Fronto archaizáló stílusa és Apuleius ritmikus prózája is.⁸⁵

Irodalmi műveltsége kétségtelenül a korszak legszélesebb körűen tájékozott emberévé teszi. Műfaji és formai sokoldalúsága kiderül olvasottságából is.⁸⁶

Filozófiai ismeretein erősen érződik az iskola hatása. Horatius és Lucretius műve az epikureista filozófia, Persius és Seneca a sztoikusok ismeretére utal. Azonban a tőlük vett idézetek - a párhuzamos helyek tanúságai szerint - nem annyira filozófiájukkal, hanem inkább költői szépségükkel hatottak Sidoniusra. Műveiben ezen túlmenően emlegeti a görög filozófia legkülönbözőbb képviselőit is: Epicurost, Platont, Origenest, Socratest, Aristotelest⁸⁷, ám ezek ismerete jórészt iskolai élményen alapszik. Ugyanis csak emlegeti őket, de sohasem elemzi egyik filozófus egyetlen munkáját sem. Tehát feltételezhetjük, hogy ismeretei mindössze másodlagos ismeretek, csupán a neoplatonikus Origenes Adamantiust ismerte részletesebben, de ennek elemzésébe sem bocsátkozott bele.⁸⁸

A filozófiának azonban abban a korban sokkal tágabb volt az értelme. Az ismeretelméleten túl beletartozott a dialektika, aritmetika, geometria és a zene is. Az utóbbiakkal a korban már egyáltalán nem foglalkoztak.⁸⁹

A természettudományok se álltak túl közel Sidoniushoz. Említi ugyan Archimedest, Thalest, Euclidest és Pythagorast⁹⁰, azonban csak mint filozófusokat, és nagyon valószínű, hogy fogalma sem volt arról, hogy milyen szerepük volt a geometria történetében.

Aritmetikai ismeretei sem mentek túl a mindennapok szükséges ismeretein.

Reális természettudományos ismereteit Lucretius: De rerum naturájából és id. Plinius: Naturales historiájából vette.⁹¹

A csillagászatról meglehetősen megvetéssel beszél, bár saját bevallása szerint ifjúkorában érdekelte az asztrológia.⁹² Erről azonban többet nem tudunk.

Sokkal inkább érdekli a geográfia. Ismeri Rutilius Namatianus itinerariumát.⁹³ Ő maga is előszeretettel számol be az utazó mindenre kiterjedő figyelmével római utazásáról.⁹⁴ Helyrajzi ismeretei közé azonban bizonytalanságok csúsznak: Lucanus Pharsaliájának képeit veszi át.⁹⁵

A képzőművészet mint minden rómainak, őt is megfogta. Nem tudott közömbös maradni a formák szépsége iránt. S noha emlégeti Apellest, Pheidiaszt, Polyclytust⁹⁶, ismeretük nem más pusztán tájékozottságnál, hiszen Sidonius soha sem járt görög földön. Reális ismerete csak az építészet terén lehetett. Ismeri Vitruviust⁹⁷, s nem egy igen pontos épület leírást találunk nála. Ő maga is építtet, s villájában a fényűző kényelem és a szépség keveredése a tudatos építőművészeti tervezés eredménye.⁹⁸

A jogot csak alapfokon ismeri. Mindenesetre tud annyit, amennyire a praefectus Urbi Romae-nak és egy püspöknek szüksége volt. A híres Tizenkét táblás törvényeken túl ismeri Theodosius törvénykönyvét, s mindenképp jogi érdeklődésének tudható be Theoderich törvénykönyve iránt tanúsított érdeklődése is.⁹⁹

Komolyabb jogi kérdésekbe azonban nem bocsátkozott. S bár gyakran vállalkozott a döntőbíró szerepére, de ha

ilyenkor az erkölcsi döntés már kevésnek bizonyult, a peres feleket a kor tekintélyes jogtudósaihoz ajánlotta be.¹⁰⁰

A történelemben bizonyos foku jártassággal rendelkezett. Konkrétan kimutatható Caesar, Livius, Silius Italicus, Suetonius, az SHA és Tacitus ismerete.¹⁰¹ Ezeket - a nem túl nagyszámu történeti idézeteket erősítik meg azok az utalások, amelyek különböző történelmi személyiségekre vonatkoznak.¹⁰² Történelmi ismeretei tehát bőségesek - a Város alapításától egész az V. századig terjednek. Ez az ismerethalmaz azonban a filozófiai ismereteihez hasonlóan meglehetősen passzív tudást tükröz. Sohasem bocsátkozik a történelmi események elemzésébe, nem érdeklik csak az adatok, az adatok közötti összefüggések hidegen hagyják. Sohasem kutatja egyetlen történetíró igazát sem. Minden leírt eseményt - még az egymásnak ellentmondó adatokat is - úgy ahogy van, igaznak fogad el. A történelmi eseményekből sem az okok, hanem a történelmi személyek érdeklik. De azoknak sem valami mély jellemzése, hanem csupán valamely külső testi vagy jellembeli tulajdonsága, amit hatásos hasonlatként beépíthet mondanivalójába.

Antik mitológiai ismeretei is alaposak. Ezeket minden valószínűség szerint Hyginus, Claudianus, Homeros, Ovidius, Statius, Valerius Flaccus és Vergilius műveiből merítette.¹⁰³ ✓

Az egyházi irodalomban való tájékozottsága klasszikus műveltségénél jóval szerényebb. Az általa idézett ötven mű közül mindössze 7 az egyházi jellegű. Bibliai ismeretei terén sem emelkedik ki úgy mint a klasszikus irodalom vizsgálatánál; a 18 szerző közül csak a 9. helyen áll. Bizonyos

eltéréseket is találhatunk nála a többiekhez képest. Költő létére alig ismeri a Zsoltárok könyvét /2:2/. Ez nehezen magyarázható, hiszen ő mindenféle - még a kevésbé jó kortárs versek iránt is igen nagy fogékonyságot mutatott. Ismeretének hiányossága talán azzal függ össze, hogy Sidonius a klasszikus irodalom megőrzését tűzte ki célul, s figyelme az antik auctorok körén nem terjedt túl.

A Zsoltárok könyve helyett az első helyet Sidoniusnál a Királyok könyve foglalja el: ez feltétlenül Sidonius történeti érdeklődésével van összefüggésben. Az evangéliumok közül Lukácsot ismeri legjobban. S ha figyelembe vesszük, hogy az evangéliumok közül Lukács nyelve a legvilágosabb, megérthetjük, hogy Sidonius nem sokat törődött a teológiai problémákkal, beérte azzal a minimummal, amire egy püspöknek feltétlenül szüksége volt hivatása gyakorlása közben. Hiszen Sidonius püspök volt ugyan, de az egész vallásos/egyházi műveltség nem szellemi módon, hanem stílusában hatott rá. Levelei stílusa kenetteljessé lesz, de ezen túl nem érdekli a teológia.

Sidonius - mindent összevetve - a korszak egyik legműveltebb emberének számít. Rendkívül sokoldalú, minden iránt érdeklődő. 43 különböző klasszikus auctorból 19-et csupán ő említ.¹⁰⁴ Jól ismeri a kortársakat is. S bár csupán 7 kortárs író mutatható ki a párhuzamos helyek között, tudjuk, hogy aktív irodalomszervező, leveleiben gyakran ösztönzi a kortársakat önálló irodalmi tevékenységre. Az irodalom mellett a latin nyelv féltése, grammatikai képzettsége játszik a legfontosabb szerepet nála.

Görög műveltsége hiányos, de majdnem minden tudományágba belekóstol egy kicsit. Vallásos műveltsége kissé lemarad a korszak követelményeitől, de Sidonius nem belső indítatásból lett pappá, hanem püspökké választása tudatosan vállalt politikai tett volt.

B. SALVIANUS

Klasszikus műveltségét tekintve legszembetűnőbb történelmi és természettudományos érdeklődése. Kilenc történetíró¹⁰⁵ ismer, s ha ezekhez hozzávesszük Homerost és Vergiliust mint a görög, illetve a római őstörténet krónikásait, akkor mindenképp vitathatatlan, hogy a tudományok közül a történelem fogta meg leginkább. Liviustól és Florus-tól eltekintve valamennyi szerző a császárkorral foglalkozik, tehát Salvianust elsősorban ez a korszak érdekelte.

Másik érdekessége néhány igen ritka természettudományos munka. Plinius: Naturales historiáján túl figyelme elsősorban a mezőgazdaság felé fordult. A korban csak ő idézi Columella: De re rusticáját és Palladius igen értékes mezőgazdasági szakmunkáját. Egyedül áll orvosi érdeklődésével is. Csak ő idézi Hermerus: Mulomedicina chironis című munkáját is.¹⁰⁶

Azonban ő sem filozófus alkat. Még annyira sem érdekli a filozófia mint Sidoniust. Csupán Seneca /sztoa/ és Themistius, az Aristoteles-kommentár kerül elő nála.¹⁰⁷

A költészetben való járatossága nagyon hasonlít Sidoniuséhoz, bár kevesebb alkotót ismert, s azoktól is jó-

val kevesebb idézetet hoz.¹⁰⁸ Nem véletlenül hasonlítottuk össze Sidoniusszal. Salvianus ismerte Sidoniust, méghozzá a többi szerzővel összehasonlítva elég jól, feltételezhetjük tehát, hogy Sidonius némiképp hatást gyakorolt Salvianusra.¹⁰⁹

Kétségtelenül hatott azonban Salvianusra a kor retorizáló stílusa is. Konkrétan ismeri Cicerot, Quintillianust, Themistiust.¹¹⁰

Görögül ő sem tudhatott valami magas fokon. Érdekes viszont, hogy egyedül ő idézi Homerost, igaz, csupán egyetlen helyen, de itt egy egész énekre hivatkozik.¹¹¹

A kortársakat ő is jól ismeri, levelez is velük. Az általa ismert 55 mű szerzője közül 18 a kortárs.¹¹²

Salvianus műveltségében Sidoniusétól eltérően már jóval több a vallásos elem. A 34 klasszikus auctorral szemben 21 egyházatyát ismer. S ezek ismerete az idézetek számának vizsgálatakor a klasszikus műveknél alaposabban tűnik.¹¹³ Míg klasszikus műveltsége eltekintve a történeti és természettudományos ismereteitől, jobbára iskolás, addig az egyházatyáktól presbyter létére is bőven és alaposan válogat. Egyházi ismeretei a korszak bármelyik püspökének becsületére válhattak volna.

Mindezek után furcsának tűnik, hogy bibliai jártassága nem számottevő. Talán ujszövetségi ismeretei alaposabbak. Itt Márk tulsulya dominál. Szegényes és szórt ószövetségi ismeretei közül kiemelkedik a Zsoltárok könyve.

Salvianus műveltségében a vallásos elemek már átfor-

ditják a mérleg serpenyőjét az egyházi műveltség oldalára. Azonban az egyházi művek ismeretese mélyebb a klasszikus művekénél, így az egyházi jelleg még nem került előtérbe. Salvianus személyében az olvasott, művelt egyházi személyt fedezhetjük fel, akit a klasszikus irodalmon túl érdekel választott hivatásának irodalma is, s igyekszik megismerni a keresztény irodalmat.

C. PROSPER TIRO AQUITANUS¹¹⁴

Leo pápa titkára is olyan személyisége az egyháznak, aki még rendelkezett klasszikus műveltséggel. Az ő esetében öt klasszikus és négy egyházatyja áll egymással szemben. Ez nagyon kiegyensúlyozott arány, még akkor is, ha az egyházatyák közül kiemeljük Leot, akinek műveit már hivatalból is ismernie kellett. Egész klasszikus műveltsége valószínűleg iskolás eredetű. Juvenalis, Ovidius és Vergilius költeményeit ismeri. Természettudományos és filozófiai ismeretei Lucretiusból táplálkoztak.¹¹⁵ Világképének alakulásában azonban a fenn említettek nem játszhattak nagy szerepet, sokkal inkább szent Ágoston formálhatta, akit a párhuzamos helyek szerint csaknem egyedül ő ismert. Rajta kívül csupán ketten ismerik még Aug^ustinust, de senki sem ilyen alaposan. Prosperre pedig leginkább az ő művei gyakoroltak hatást.¹¹⁶

Bibliai ismeretei megközelítik I. Leo pápáét, még a bibliai ismeretek alkalmazásában is. Az evangéliumok közül ő is Márkot kedveli leginkább /101 különböző helyet 156 helyen idéz/. Ezen kívül még a Rómaiakhoz írt levél emelkedik ki az ujszövetségi idézetek közül /100:184/.

Ószövetségi ismeretei szegényesebbek. A Zsoltárok könyvén kívül /111:143/ számottevő idézetet csak Esaiás próféta könyvéből hoz /36:42/, de ez a könyv sem közelíti meg a Zsoltárok népszerűségét. E többi könyv idézettsége elenyésző.

D. I. LEO PÁPA ¹¹⁷

Leo műveltsége már kétségtelenül tipikusan egyházi műveltség. Ezzel együtt Leo a kor legműveltebb emberei közé tartozik. Műveiben 24 egyházatyára és 6 klasszikus auctor-ra találunk utalást.

Klasszikus műveltsége történeti irányu. Cicero, Plutarchos, Sallustius és Tacitus műveit ismeri,¹¹⁸

A kortársak közül ő az egyetlen, akiről minden bizonynyal állíthatjuk, hogy jól tudott görögül.¹¹⁹ Ezt nem csupán görög levelezése, hanem a görög nyelvű szerzők ismerete is bizonyítja.¹²⁰

Neki van a legteljesebb képe a Bibliáról. A Zsoltárok könyve nála is kiemelkedik. A költészet egyébként nem érdeklő, beéri a Zsoltárokkal. Ezen kívül a Teremtés könyvének és Esaiásnak az ismerete a jelentősebb, a többi ószövetségi könyv ismerete elhanyagolhatóbb, a legkevesebb.¹²¹

Az Újszövetségből Máté evangéliumát forgatta legtöbbször /262:446/. Egyébként a Philomonhoz írt levél kivételével a teljes Újszövetség előkerül nála. Még egy érdekességet is megjegyezhetünk: egyedül ő idézi a Judás levelet, ami különleges bibliai jártasságra utal.¹²²

I. Leo pápa és Prosper Tiro műveltsége legfőbb vonásai-
ban megegyezik. Leo az aktívabb fél: a klasszikusok kö-
zül csak azt ismeri, ami érdekli - a történetírókat,
Prosper Tiro azonban inkább az iskolai élményekre támasz-
kodik. Tudásanyagukat összehasonlítva kétségtelenül kimutat-
ható Leo hatása Prosperre.

E. INCERTUS AUCTOR...¹²³

A vizsgált szerzők között hatalmas bibliai ismereta-
nyaga miatt kell vele külön is foglalkoznunk. Ez az isme-
retanyag mély és alapos. Csaknem teljes Ó- és Újszövetséget
ismer. Alaposságára jellemző, hogy csak ő idézi az ószö-
vetségi könyvek közül Rut, Szofonias és Aggaeus könyvét.¹²⁴

A klasszikusok ismeretéhez a hatalmas bibliai tudás-
hoz mérve elenyésző: mindössze két auctort, Sallustiust
és Vergiliust ismerte. Ezen túl még az arausicai zsinat
határozataira utal. Műveltsége nagyon sok vonásában ha-
sonlít a Prosper Tiroéra. Nem véletlenül azonosították
őket. Találhatunk azonban lényeges eltéréseket is. Pros-
per Tiro iskolásan klasszikus műveltsége sokkal tágabb, a
Bibliában viszont korántsem mutat olyan jártasságot, mint
a vele azonosított ismeretlen szerző.

Végezetül, ha az egyes szerzőket és a korszakra általá-
nosan jellemző vonásokat összehasonlítjuk, meg kell álla-
pítanunk, hogy főbb vonásaikban fedik egymást. A korszak
szellemi élete igen élénk volt. Még élt a régi, hagyomá-
nyos auctorok ismerete és gyakran forgatták egymás munkáit.

A Biblia általánosan ismertté vált, sa keresztény ideológia lassan átvette a pogány filozófiák felett a hatalmat.

JEGYZETEK:

1. v.ö.: Lot-Pfister-Ganshof, 1928

Seeck, O. 1920; Chadwick 1954. 189., 205.

2. Auspicius Toul püspöke, Migne PL LXI; Caesarius Arles püspöke, Migne PL LVIII; Capreolus Carthago püspöke, Migne PL LIII; Eucherius Lyon püspöke, Migne PL L; Euphrasius Clermont püspöke, Migne LVIII; Faustus Riez püspöke, Migne PL LVIII; III. Felix pápa, Migne PL LIII; Graecus Marseille püspöke, Migne PL LIII; I. Hilarius pápa, Migne PL LVIII; Hilarius Arles püspöke, Migne PL L; I. Leo pápa, Migne PL LIV-LVI; Leo Bourges püspöke, Migne PL LIII; Lupus Troyes püspöke, Migne PL LVIII; Mamertus Claudianus viennei presbyter, Migne PL LIII; Paulinus Bordeaux püspöke, Migne PL LVIII; Paulinus Perigueux püspöke, CSEL XVI; Prosper Tiro Aquitanus I. Leo pápa titkára, Migne PL LI; Ruricius Limoges püspöke, Migne PL LVIII; LXVII; Sedatus Nimes püspöke, Migne PL LVIII; Salvianus marseillei presbyter, Migne PL LIII; Sidonius Apollinaris Clermont püspöke, MGH AA VIII; Simplicius pápa, Migne PL LVIII; III. Sixtus pápa, Migne PL L; Taurentius, Migne PL LVIII; Victorinus Fréjus püspöke, Migne PL LVIII.

3. v.ö.: Lot-Pfister-Ganshof, 1928; Seeck, O. 1920

4. A rendelkezésre álló adatok alapján is megállapíthatjuk, hogy ez a levélmennyiség is csupán fennmaradt töredéke a teljes levelezésnek. Az egész gyűjteményben ritka azoknak a levelezőpartnereknek a száma, akikhez

több levél szól. Valójában azonban az egyes személyek között nem egyszeri, hanem többszöri levélváltásról lehetett szó /v.ö.: Sid.ep.VIII.18.8.: ..mindketten, de különösen te, gyakrabban oltsátok leveletek iránt táplált szomjuságom"-írja Principiusnak, akihez csak ez az egy levele maradt ránk/.

5. Például: Mamertus Claudianus és Aetius presbyter /Migne PL LIV-LVI/, Hilarius római diaconus /Migne PL LIV-LVI/, Salvianus marseillei presbyter / Migne PL LIII/stb.
  6. Például: Ferreolus /PLRE II.465."Tonantius Ferreolus"/, Syagrius /PLRE I. 862-863 "Syagrius"/, Philagrius /PLRE II. 873."Philagrius 2"/ stb.
  7. Például: Ruricius levelei /Migne PL LVIII;LXVII/; Sidonius levelei /MGH AA VIII/; Faustus levelei /Migne PL LIII/ stb.
- Különösen Sidonius fordított nagy gondot leveleinek válogatására /v.ö.:Sid.ep.VIII.16.: "Sponderam Petronio, inlustri viro, praesens opusculum paucis me epistulis exponditurum"/ v.ö. még: Rousseau,1976.356.
8. Különösen Sidonius irodalomszervező munkásságában figyelhető meg ez a tény /ld. II. fejezet/. v.ö.: Rousseau,1976.357.
  9. Plinius leveleinek gyűjteménye a korszakban csaknem minden levelező munkásságára hatott. Tudatos és véletlenszerű utánzása majdnem mindenütt fellelhető /v.ö.: 3. sz. melléklet/. Az apostolok levelei pedig az egyházi témájú levelek mintájául szolgálhattak. 14.

Számos egyházi személy folytatta a korban ezt a hagyományos levélformában íródott értekezés-szerű levelezést.

10. Sidonius Apollinaris:

A gallo-római arisztokrácia jellegzetes képviselője. Pályafutása során magas világi /praefectus Urbi Romae/ és egyházi tisztséget /Clermont püspöke/ töltött be. 455 és 482 között írt levélgyűjteménye a korszak legjelentősebb ránk maradt levelezését tartalmazza. A 147 levél egyrészt történeti szempontból fontos dokumentum, másrészt példa a korszak levelezésének hogyanjaira és mikéntjeire. /Stroheker, N° 358/

11. V.ö.: 7. jegyzet

12. Szent Patric és Szent Germanus életrajza szerint 429 és 477 között létezik kapcsolat Nyugat Gallia és Nyugat Britannia között: 429: Germanus először megy Britanniába. 80p. /Constantius Lugdunensis: Vita Sancti Germani. ed. Borius, R, Paris, 1965./ 432: Szent Patric Britanniában. 210 p. /Vita Sancti Patricii 11 AA SS Mart. II. 533./ 477: Germanus másodszor megy Britanniába 210 p.

13. Clermont 32, Limoges 18, Lyon 14, Marseille 6, Arles, Bourges és Vaison 5 várossal tartott kapcsolatot. Clermontnak 5, Limogesnek 8, Lyonnak 4, Marseillenek 4, Arlesnek 7, Vaisonnak 1 levelezője volt /v.ö.: térképek, 1. és 2. sz. melléklet/ Ebből a felsorolásból kitűnik, hogy Vaison egyetlen levelező /Sidonius/ által

tartotta ilyen nagy területtel a kapcsolatot, így hát nem annyira a város, hanem inkább levelezője jelentőségéről beszélhetünk.

14. Sidonius 470-től clermonti püspök volt. Leveleinek nagyobb részét innen írja, vagy távollétében ide küldi. A Clermontba érkező 17 levélből 10 Sidoniusnak szól, s az innen induló összes /92/ levelet ő írja.
15. Arles Rómával és Hippoval, Clermont Rómával és Genovával, Genf, Bourges, Grenoble, Le Mans, Lyon, Narbonne, Tours és Vence Rómával tart kapcsolatot.
16. V.ö.: 7. jegyzet és 13. sz. jegyzet.
A fentiekén kívül jelentős hely volt még: Bordeaux /3 levelező/, Lerins /3 levelező/, Perigueux /3 levelező/, Riez /4 levelező/, Toul /3 levelező/, Tours /4 levelező/, Troyes /3 levelező/ és Vienne /4 levelező/. A levelezők száma a város irodalmi életének is fontos fokmérője.
17. 26 várossal tartja fenn a kapcsolatot és 7 levelezője van /15/a térkép/.
18. Saját levélvivő: Sid.ep.VI.1.1.; ügyes-bajos dolgát végző ember: Sid.ep.III.9.2.;IV.3.1. stb.; egyházi személy: Sid.ep. VI.10.1.; V.1.2. stb.; előkelő: Sid.ep. VII.12.5. stb.
V.ö. még: Gage,J.1964.413.
19. Sid.ep. I.5.3."Fluviorum quoque, si non navigabiles, vada commoda, vel certe pervii pontes, quos antiqui-

tas a fundamentis ad usque aggerem calcabili silice crustatum crypticis arcubus fomicavit."

20. Sid.ep.V.13.1.: "Iam Clausentiam pergīt Euanthius iam-
que contractas operas cogit eruderare, si quid forte
deiectu caducae frondis agger insorduit. Certe si
quid voraginosum est, ipse hom• advecta scrobibus
appletis trepidus exaequat"
21. Sid.ep.I.5.3. /ld.19. jegyzet/
22. Sid.ep.II.12.1.; VIII.12.5-6.
23. 17 jelentősebb, nagyobb forgalmat lebonyolító kikötő
van a levelezésbe bekapcsolt helyek között. /ld. 1/b
térkép/
24. Sid.ep.VI.6.
A galliai uthálózat kérdését v.ö. még: M.P.Charleworth,
1926.180-187.
25. Sid.ep.I.5.; II.10.;II.12.; VI.6.; VIII.12. stb.
26. Sid.ep.VI.8.1.: "Apicum oblato pauperem vitam sola
mercandi actione sustentat"
Ezen a példán kívül néhány alkalommal zsidó férfit
ajánl valamely barátja kegyeibe. Ezek a zsidók min-
den bizonnyal kereskedők voltak, hiszen kapcsolatu-
kat a hitükkel egyet nem értő keresztény püspökkel
másként, mint kereskedelmi kapcsolatként nehezen bi-
zonyíthatnánk: Sid.ep.III.4.1.: "Gozolas, natione
iudaeus, cliens culminis tui, cuius mihi quoque
esset persona cordi, si non esset secta, defert
litteras meas..." Sid.ep.VI.11.1.: "Iudeum praesens

charta commendat, non quod mihi placeat error... quia
secundum vel negotia vel indicia terrena solent huius-
cemodi homines honestas habere causas ..."

Sid.ep.VIII.13.3.: "Commendo Promotum gerulum littera-
rum...Isrealita...sanquine..."

27. V.ö.: Sid.ep.VIII.12.7.; I.10.10.; IV.12.5. és számtalan
olyan utalás, amely akár önellátásból, akár kereskede-
lemből is származhatott. /Pl. Sid.ep.II.2.2.: vászon-
szövet; Sid.ep.V.17.10.: gyapjuszövet/
28. A gabonaszállítás hiányosságai a nép megmozdulásait
vonta maga után: Sid.ep.I.10.2.: "Vereor autem ne fa-
mam populi Romani theatralis cavae fragor insonet et
infortunio meo publica deputetur esuries"
29. A nagybirtok termelésének adatai Sidoniusnál: Sid.ep.
II.9.1. /olajtermelés, szőlőművelés/; Sid.ep.II.9.14.
/állattenyésztés/; Sid.ep.II.2.9. /háziipar/; Sid.ep.
2.2.19. /állattenyésztés/
30. Sid.ep.VIII.12.7.: Hic Aturricus piscis Garumnici
mugilibus insultet, hic ad copias lampurdensium lu-
custarum cedat vilium turba cancrorum"
31. Kinai selyem, drágakő: Sid.ep.I.7.8.
v.ö. még: M.P.Charlesworth, 1926. 187-198.
32. Bibor: Sid.ep.I.2.6.; IX.13.5. v.14-17.; fehér márvány:
Sid.ep.II.8.2.; színes márvány: Sid.ep.II.10.4.; hagy-
mazöld üveg: Sid.ep.II.10.4.

33. Ctesiphoni és niphatisi kárpit: Sid.ep.IX.13.5.20.;
arábiai illatszer: Sid.ep.IX.13.5.40.; Nárdus: Sid.ep.
IX.13.5.60.; elefántcsont: Sid.ep.VIII.12.5.; babér:
Sid.ep.IX.13.5.35. /mediterrán növény/; borostyán:
Sid.ep.IX.13.5.35./futónövény, szintén mediterrán vidé-
keken honos/; zanót: Sid.ep.IX.13.5.35.; sáfrány: Sid.
ep.IX.13.5.35.; fahéj: Sid.ep.IX.13.5.35. /Ma DK-Ázsi-
ában és Ceylonban termesztik/; fagyal: Sid.ep.IX.13.5.
38. /Ma Európában diszcserje, feltehetőleg az V. század
ban sem volt honos/; falernumi bor: Sid.ep.IX.13.5.60.
V.ö.: M.P.Charlesworth,1926,188-198.
34. Fényes berendezés: Sid.ep.I.2.6.; lakomák: Sid.ep.I.1.2
VIII.4.1.;VIII.12. stb.
35. Építkezés: Sid.ep.II.2.;II.10.
36. Könyvmásoló: Sid.ep.V.15.1.; könyvkereskedő: Sid.ep.II.
9.4.; II.8.2.
37. V.ö.: Dill,1958,193-198.; M.P.Charlesworth,1926.188-198;
K.Hopkins,1982.80-81.
38. A legkiterjedtebb levelezést I.Leo pápa folytatta/ 15/a
15/b; 16. térkép/. A császári levelek mennyiségben el-
maradnak a pápai levelek mögött. Ez is bizonyítja az eg-
ház élénkebb kapcsolattartását, intenzívebb szervező
munkáját.
39. Ez a segítség lehetett anyagi természetű /pl.Sid.ep.
VI.12.5./ és pártfogó gondoskodás /pl.Sid.ep.III.9.2.;
IV.3.1. stb./.

40. V.ö.: Sid.ep.VII.6.10.: "agite quatenus haec sit amicitiae concordia principalis, ut episcopalis ordinatione permissa populos Galliarum, quos limes Gothicae sortis incluserit, teneamus ex fide, etsi non tenemus ex foedere" /v.ö. még: Sid.ep.II.7.2.;VII.7.4./
41. A püspökök választásánál elsősorban nem a vallásos erényeket vették számításba. A legtöbb megválasztott korábban nem is töltött be semmilyen egyházi tisztséget, nem volt felszentelt pap. A legjobb példa erre Sidonius és a Sidoniusnál leírt püspökválasztások /Sid.ep.VII.5.;VII.9.3.; IV.25.;VII.8./
V.ö.: Semple,1967.; Rousseau,1976.358.; Jones,1964,915-920.,933., Hanson,1972.284., Cloche,1924.
42. V.ö.: Semple 1967.; Sid.ep.IV.14.1.
Hanson,1972.278.
43. Példa rá Sidonius egész tevékenysége, a püspökválasztások /Sid.ep.VII.5.;VII.9.3./, a közhivatalok szorgalmazása /Sid.ep.I.6.1.; II.3.; VIII.8.1./, a római kultúra és a latin nyelv féltő őrizése /Sid.ep.6.1./.
44. Sid.ep.I.6.1.;II.3.;VIII.8.1.
45. Pusztuló egyházmegyék: Sid.ep.VII.6.8.; Püspökválasztások: Sid.ep.IV.25.;VII.5.;VII.8.;VII.9.3.
46. ld. 44. jegyzet
47. I.Leo pápa a Rómára támadó Attilával /452/ és Geiserickekkel /455/ tárgyalta. Auvergne átadása ügyében Eurich és Julius Nepos között három püspök közvetített /475/ stb.

48. A "barbárok" inkább "eretnekek" voltak, nem katolikus vallásuak, hanem arianusok. A vallási türelmetlenség gyakran érvényesült a "rómaiak" és a "barbárok" között.
49. Capreolus Carthagensis: Migne PL LIII. Karthago püspöke, levélíró.
- Eucherius: PLRE II. "Eucherius" 1142; Migne PL L.701. Lyon püspöke. Egyházi jellegű műveket és leveleket írt.
- Faustus: Migne PL LVIII.783. Riez püspöke és Lerins apátja. Leveleket, beszédeket és egyházi jellegű műveket írt.
- III.Felix pápa: /483-492/ Migne PL LVIII. Leveleket írt.
- Graecus: Migne PL LIII. Marseille püspöke. Leveleket írt.
- Hilarius: Stroheker N° 193. Arles püspöke. Beszédei, levelei és Genesis magyarázata maradtak fenn.
- Incertus auctor:...; Migne PL LI. Ismeretlen szerző, akit korábban Prosper Tiroval azonosítottak. Az egyszerűség miatt tituláljuk a továbbiakban a fenti módon. Prédikációkat írt.
- I.Leo pápa /440-461/: Migne PL LIV-LVI. Leveleket és egyházi műfajú munkákat írt.
- Mamertus Claudianus: Migne LIII.697. Viennei presbyter. A De statu animae szerzője.
- Orientius: Migne PL LXI. Verses vallási értekezést írt.
- Paulinus Pellaeus: CSEL XVI.263. Az Eucharisticos szerzője.
- Paulinus Petricordiensis: Migne L 61. Perigueux püspöke

Életrajzíró.

Prosper Tiro Aquitanus: Migne PL LI. I. Leo pápa titkára.

Leveleket, teológiai műveket, világkrónikát írt.

Ruricius: Stroheker N° 327. MGH AA VIII. Limoges

püspöke. Leveleket írt.

Salvianus: Migne PL LIII. Marseillei presbyter. A De gubernatione... szerzője.

Sedatus: Migne PL LVIII. Leveleket írt.

Sedulius: Migne PL L. Himnuszokat, verseket írt.

Sidonius Apollinaris: MGH AA VIII. Clermont püspöke.

Stroheker N° 358. Leveleket és verseket írt.

Victor Vitensis: MGH AA III/1. Vita püspöke. életrajzíró.

50. Pl.: Sid.ep.VII.4.1.; V.15.1.;II.9.4.

51. V.ö.: 36. jegyzet

52. Sidonius levélstilusát másolta pl. Faustus és Avitus.

53. Pl. Sidonius Sacerdostól és Justinustól /Sid.ep.V.21.1./
Sidonius Secundinustól /Sid.ep.V.8.1./, Montius Sidonius-
ustól /Sid.ep.I.11.1./ kér verset vagy levelet.

54. Például szolgálhat rá az általam vizsgált szerzők valamennyi műve.

55. A pogány, tehát nem keresztény antik klasszikusokat jobb elnevezés híján klasszikus auctoroknak, az egyházi szerzőket egyházatyáknak, az általunk vizsgáltakat pedig a továbbiakban egyszerűen szerzőknek fogjuk nevezni.

56. A párhuzamos helyeknél szerzőnként két számot használunk. Az első azt jelenti, hogy hány különböző idézetet találtunk az említett szerzőtől, a második pedig azt, hogy ezen idézetek összesen hányszor fordultak elő az egyes szerzők által idézve /idézet:idézet gyakoriság/. Pl.: Plautus 10:36 = 10 különböző Plautus idézet összesen 36 esetben fordult elő.
- Két szerző vagy mű összehasonlításánál a két idézet tört alá került. Pl.: 4290/454:4935/13 = 4290 különböző idézet közül 454 különböző görög idézet van és 4935 idézetből 13 a görög.
57. V.ö.: Szavukova, 1966.; Kivételek persze vannak: Sidonius tanára, Eusebius /Sid.ep.IV.1./ vagy Leonius Narbonensis /Sid.ep.IX.15/ tudott görögül.
58. A kortársak aránya az idézetek közül: 4290/1765:4935/2051 azaz az összes hely 41%-át teszi ki.
59. Ez a sorrend természetesen relatív, hiszen a művek nagysága eltér egymástól. A válogatás széles körének érzékeltetése miatt kénytelenek voltunk sokszor egy eposzt is és egy epigrammát is külön-külön egy műnek tekinteni.
60. Ebből a hat műből három csupán Vergiliusnak tulajdonított mű: Catalepton, Ciris, Culex.
61. Vergilius: Aeneis 10,469: "...de tetteikkel gyarapítani hírét/erre törekszik a hős" /ford.: Lakatos István/ Paulinus Petricordiensis: De vita sancti Martini episcopi II.539.; IV.83.; V.47.; VI.72.

Vergilius: Aeneis 10,770:";;.nem retten azonban a baj-
nok, várja vitéz ellenségét" /ford.: Lakatos István/
Paulinus Petricordiensis: De vita sancti Martini epis-
copi: I.142.; II.402.;VI.270.;VI.371.

62. Horatius:Carm.I.12.7.:"Unde vocalem temere insecutae
Orphea silvae"

Horatius: Ars poet.441.:"Melius te posse negares bis
terque expertum frustra: delere iubebat et
male tornatos incudi reddere versus"

63. Horatius: Carm.I.11.8.:"Carpe diem, quam minimum credula
poster●"

64. Id.: Sid.ep.I.1.1.

65. Lucanus: Pharsalia 1.427.

66. V.ö.: pl. Római költők antológiája, Európa.1964.365-371.

67. Cassianus: Institutiones II.7.; II.8.; II.9.;VIII.1.
IX.1.

Cicero: Ad familiares V.12.4.; De oratore VII.

Sallustius: De coniur. Catilina V.4.;XX.4.

Hieronimus: Commentaria in Matthaeum IV.26.

Iuvenius: I.611.

Seneca: Ep.77.3.

Tacitus: Hist. 1.49.

68. V.ö.: Szavukova,1966.

69. V.ö.: Biblia,1976.798-816.

70. V.ö.: Biblia,1976.1381-1383.

71. Pl.: Gen.I.1.:"Kezdetkor teremtette Isten az eget és a

földet"

Gen.I.26.: "Isten újra szólt: "teremtsünk embert kép-
másunkra, magunkhoz hasonlóvá. Ők uralkodjanak a
tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a me-
zei vadak és az összes csuszómászó fölött..."

Gen.III.19."Arcod verejtekével eszed kenyered, amíg
vissza nem térsz a földre, amelyből vétettél..."

/ford.: Dr.Gál Ferenc/ stb.

72. Pl.: Augustinus: Contra duas epistulae Pelagia mo-
rum; Liber contra Arian.;

Hyeronimus: Commentaria in Job; Hilarius Arelatensis:

Commentaria in Matthaeum; Lactantius: De ira Dei;

Prosper: De gratia Dei et libero arbitrio. stb.

73. Zsoltárok 30;69;116;137. Nem található bennük semmi
olyan, ami a Bibliában máshol, vagy a Zsoltárok köny-
vének valamely más helyén ne lenne megtalálható.

/Pl.: Zsolt.69.:Mt.27,34.; Jn.16.32.; Zsolt.137.:

Jer.39.2.;Jer.52.13. stb./

74. Pl.: Zsolt.24.10."Az ur kegyelem és hűség azoknak,
akik megtartják szövetségét és hűségét" /ford.:Dr.
Gál Ferenc/ A többi sor az eddig megszokott /1-8 kö-
zötti/ előfordulás között mozog.

75. Pl. Sidonius Apollinaris és levelezőtársai. Ld. I.fe-
jezet.

76. Cassiodorus /487-583/: Nagy Theodorich államminisz-
terer, aki élete végén szerzetes lett és meghonosí-
totta az antik kéziratok gyűjtését és hiteles másolá-
sát. /J.P. Migne PL LXIX-LXX/

77. Sidonius Apollinaris: /433-480/ előkelő gall arisztokrata, Clermont püspöke.
Salvianus: /400-468/70/ Trier környékéről származó mar-seillei presbyter.
Tiro, Prosper Aquitanus: /?-455/ I.Leo pápa titkára 435-től. Teológiai műveket és világkrónikát írt.
I.Leo pápa: /440-461/ kiváló egyházszervező és politikus.
Incertus auctor... személyazonossága bizonytalan. Műveit sokáig Prosper Tirónak tulajdonították.
78. Leveleit 455 és 482 között írta. 147 levele maradt ránk. Hozzá hasonló méretű levelezéssel csak Ruricius rendelkezik / 3/b térkép - 4. térkép/.
79. Sidoniust közvetlenül nem a görög, hanem a latin kultúra hanyatlása érinti. Már ő maga sem igen tud görögül, annál inkább latinul, s a római kultúra gyermekkorától meghatározó szerepet játszik életében. A görögöt csupán kulturális hagyománynak érzi, amire jó hivatkozni, de csak valami távoli dolog.
80. Claudius Claudianus 264:340
81. Sid.ep.VII.8.1.: "fieretque actionum mearum quasi cuiuspiam fluvii placidus cursus atque inoffensus, si e tractatu tuo veluti ex saluberrimo fonte manaret. Procul dubio tunc ille non esset aut spumatus per iactantiam aut turbidus per superbiam aut caenosus per constientiam aut praeceps per iuventutem."
82. Sid.ep.VIII.2. Johanneshez; Sid.ep.VI.6.1.; II.10.1.
V.ö.: Tarivergyieva, 1979.

83. Néhány példa az új szavak születésére, a régiéket átértékelődésére:
taponima, -atis f = izléstelen, vulgáris kifejezés
perindignus 3 = megközelíthetetlen
infantula, ae f = kislány
insolubilitas, -atis f = megoldhatatlanság
aceo 2 = kellemetlenkedik
absento 1 = pihenni tér
84. Sid.ep.I.1.1.
85. V.ö.: Berkova, 1966. 366-367; M.Schanz, 1920. 45-54.
86. Néhány példa erre: Ecloga: Calpurnius; szatíra: Juvenalis, epigramma: Martialis; óda: Horatius; elégia: Propertius; hexameter: Prudentius; tragédia: Sophocles, Seneca; komédia: Plautus; mimus: Laberius; regény: Apuleius; utleírás: Rutilius Namatianus; szónoki beszéd: Cicero; mese: Hyginus stb.
87. Epicuros: Sid.ep.I.6.5.; Platon: Sid.ep.II.9.5.; Origenes: Sid.ep.II.9.5.; Socrates: Sid.ep.IV.3.6.; Aristoteles: Sid.ep.IV.3.6.
88. Sid.ep.II.9.5.
89. Sid.carm.XIV.praef.ad Polem.2.
90. Archimedes: Sid.ep.IV.3.5.; Thales: Sid.ep.IV.3.5.; Euclides: Sid.ep.IV.3.5.; Pythagoras: Sid.ep.IV.3.6.;
91. Lucretius: I.257.: Sid.carm.IX.48.; Lucretius II.353.: Sid.carm.II.83.; Lucretius III.102.: Sid.carm.XV.110.;

Lucretius V.1151.: Sid.ep.V.13.2.

Plinius: Nat.hist. VII.1.: Sid.ep.VII.14.3.; Plinius

XXXVI.13,9.: Sid.ep.II.5.1.

92. Sid.ep.VIII.11.

93. Rutilius I.82.: Sid.carm.VII.503.; Rutilius I.129.: Sid.
carm.V.63.; Rutilius I.172.: Sid.carm.I.26. stb.

94. Sid.ep.I.5. Ld. még: Berkova, 1966. 364.

95. Lucanus I.2.: Sid.carm.IX.241.; Lucanus I.30.: Sid.carm.
IX.243.; Lucanus I.98.: Sid.carm.XV.170.; Lucanus III.411.:
Sid.carm.II.246. stb.

96. Apelles: Sid.ep.VII.3.1.; Pheidias, Polyclitus: Sid.ep.VII.
3.1.; Vitruvius: Sid.ep.IV.3.5.

97. Vitruvius: Sid.ep.IV.3.5.

98. Sid.ep. II.2.

99. Sid.ep.II.1.3.

100. Jogászhoz ajánlás pl.: Sid.ep.II.5.1.

101. Caesar: Sid.carm.VII.150.; Sid.ep.V.13.1.; II.2.16. stb.
Livius: Sid.carm.VII.503.; II.483.; Sid.ep.VIII.16.4. stb.
Silius Italicus: Sid.carm.V.594.; V.408.; XXII.25. stb.
Suetonius: Sid.ep.III.12.3.; Sid.carm.V.367. stb.
SHA: Sid.ep.II.7.2.; III.9.2.; IX.37.; Sid.carm.XVII.11. stb.
Tacitus: Sid.ep.VII.14.10.; III.5.2.; III.1.4. stb.

102. Sid.ep.V.7.6.: Tiberius, Gaius, Claudius, Nero, Otho,
Vitellius; Sid.ep.III.13.7.: Sulla; Sid.ep.V.8.2.: Nero,

Augustus; Sid.ep.VIII.10.3.: Traianus

103. Sid.ep.III.13.10.:Theseus,

V.7.5.: Ulixes, Pygmalion,

V.7.6.: Midas,

IV.20.3.: Mars, Venus

104. A.L.; Calpurnius Siculus, Clemens Romanus, Fronto, Hyginus, Lampridius /SHA/, Macrobius, Pacuvius, Persius, Petronius, Plautus, Rutilius Namatianus, Silius Italicus, Statius, Symmachus, Sophocles, Tibullus, Valerius Flaccus, XII táblás törvények.

105. Ammianus Marcellinus, Aurelius Victor, Caesar, Florus, Livius, Sallustius, Suetonius, Tacitus, Valerius Maximus

106. Plinius: Nat.hist.: Salv.Gub.I.11.; Columella: Salv.Gub. I.11.; Palladius: Salv.Gub.VII.; Hermerus: Salv.Gub.VII.3. stb.

107. Seneca: Salv.Gub.III.12.; VI.90.; III.37.;I.8.; VI.19.stb. Themistius: Salv.Gub.V.17.

108. Pl. Martialis: Sid. 72:90; Salv. 2:2;

Ausonius: Sid. 67:92; Salv. 2:2;

Horatius: Sid. 92:118; Salv. 3:3 stb.

109. Tudjuk, hogy Sidoniust személyesen is többen ismerték, mégsem hatott Salvianus kivételével senkire se olyannyira, hogy idéztek volna tőle. Még Faustus sem idézi, aki pedig leveleit stilusukban követi.

110. Cicero: Salv.Gub.I.4.;I.10.VI.12. stb; Themistius: Salv. Gub.V.17.; Quintillianus: Salv.Gub.IV.40.;

111. Homeros: Odysseia 10,133-574
112. Ammianus Marcellinus, Augustinus, Aurelius Victor, Claudianus, Cyprianus, Hermerus, Hieronymus, Hilarius Arelatensis, Potiersi Hilarius, Hydatius, I.Leo, Paulinus Nolanus, Paulinus Pellaeus, Pomerius, Prudentius, Ruricius, Sidonius, Victor Vitensis.
113. Az összes idézetek nagy részét teszik ki. Sokkal inkább idézi az egyházatyákat. Pl: Salvianus. Cicero 8:8 - Lactantius 13:13
114. Prosper Tiro Aquitanus: /?-455/ ld. 77. jegyzet.
115. Juvenalis: Prosper:Chronicum integrum..133 /Migne PL LI 758/
Ovidius: Prosper Cron. 144./Migne PL LI 350/
Vergilius: Prosper Chron. 125./Migne PL LI 568/
Lucretius: Prosper Chron. 140./Migne PL LI 874/
116. Prosper: Augustinus 330:332
117. I.Leo pápa ld. 49. jegyzet
118. Cicero: Leo: Sermones 70,2 stb.
Plutarchos: Leo: Serm. 69.1. stb.
Sallustius: Leo: Serm. 82.1. stb.
Tacitus: Leo: Serm.69.3. stb.
119. Leo kétségtelenül tudott görögül, s talán feltételezhetjük ugyanezt Prosper Tiroról, a titkárjáról is.
120. Clemens /Alexandriai/, Epiphanius, Eusebius és Plutarchos

121. *Zsoltárok: 112:175

Teremtés: 46:103

Esaias: 32:48

Kivonulás: 18:23

Mózes második törvénykönyve: 8:15

Jób 6:12

Prédikátorok: 1:1

122. *Judás levele: Leo:Sermones 88,1,1-3

123. *Incertus auctor... ld. 49. jegyzet.

125. Rut: Incertus:Liber de promissionibus..Migne PL LI 795 B

Szofoniás: Incertus:Liber... Migne PL LI 837 A

Aggaeus: Incerus: Liber...Migne PL LI 837 A

M E L L É K L E T E K :

I. A TÉRKÉPEK

Jelmagyarázat:

1/a térkép: Barbárok a Római Birodalom területén

	: brittek
	: jütők
	: angol-szászok
	: frankok
	: Syagrius
	: bretonok
	: nyugati-gótok
	: burgundok
	: svevek
	: vandálok
	: alemannok
	: szászok
	: thüringek
	: Odoacer
	: keleti-gótok
	: Nepos
	: Kelet-Római Birodalom

1/b térkép: Az V. századi /430-490/ latin nyelvű levelezés-
be bekapcsolt helyek

1. Aix-en-Brovance	37. Kilis	74. Gevaudan
2. Alexandria	38. Kos	75. Vence
3. Altino	39. Langres	
4. Angers	40. Le Mans	
5. Antiochia	41. Lerins	
6. Aquileia	42. Limoges	
7. Arles	43. Lyon	
8. Astorga	44. Marsala	
9. Autun	45. Marseille	
10. Auxerre	46. Martigny	
11. Auvergne	47. Nantes	
12. Aydat	48. Narbonne	
13. Bazas	49. Nimes	
14. Belley	50. Nola	
15. Benvenuto	51. Orange	
16. Besancon	52. Orleans	
17. Bordeaux	53. Perigueux	
18. Bourges	54. Ravenna	
19. Calchedon	55. Reims	
20. Carcassonne	56. Riez	
21. Carthago	57. Rodez	
22. Cévennes	58. Roma	
23. Clermont	59. Saintes	
24. Corinthos	60. Sens	
25. Constantinopolis	61. Sevilla	
26. Durrazzo	62. Soissons	
27. Ebreuil	63. Tarragona	
28. Ephesos	64. Thessaloniki	
29. Fréjus	65. Toul	
30. Friuli	66. Toulouse	
31. Genf	67. Tours	
32. Genova	68. Tréves	
33. Gourdon	70. Troyes	
34. Grenoble	71. Tyana	
35. Hypo Regius	72. Vaison	
36. Jeruzsalem	73. Vienne	

2/a térkép: A galliai utrendszer

2/b térkép: A galliai levelezés városai

3/a térkép: Gallia vonzáskörzete

3/b térkép: Sidonius Apollinaris /430-482/ levelezése

→ : Clermontból induló levelek

→ : Lyonból induló levelek

→ : Auvergneből induló levelek

→ : Bourgesből induló levelek

→ : Bordeauxból induló levelek

→ : Vienneből induló levelek

→ : Vaisonból induló levelek

→ : Carcassonneból induló levelek

→ : Toulouseból induló levelek

→ : Bordeauxból induló levelek

4. térkép: Ruricius /440-506/ limogesi püspök levelezése

→ : Limogesből induló levelek

5. térkép: Eucherius lyoni püspök /400?-449/50/ levelezése

→ : Lyonból induló levelek

→ : Arlesből induló levelek

→ : Marseilleből induló levelek

→ : Nólából induló levelek

6. térkép: Hilarius arlesi püspök /401-450/5/ levelezése

→ : Arlesből induló levelek

7. térkép: Mamertus Claudianus /?-474/ és Leo bourges-i
püspök /?-453/ levelei

→ : Mamertus Vienneből induló levelei

→ : Mamertus Clermontból induló levelei

→ : Leo Bourgesből induló levelei

→ : Leohoz Rómából érkező levelek

8. térkép: Auspicius touli /?-475?/, Paulinus perigueux-i
/?-470?/ és Lupus troyesi püspök /?-?/ levelei

→ : Auspicius touli levelei

→ : Paulinus Perigueuxból induló levelei

→ : Lupus Troyesből induló levelei

9. térkép: Salvianus marseillei presbyter /?-480/ levelei

→ : Salvianus Marseilleből induló levelei

10. térkép: Prosper Tiro Aquitanus /?-455?/ levelei

→ : Prosper Lerinsből induló levelei

11. térkép: Euphrasius clermonti /?-?/ és Paulinus bordeaux-i
püspök /?-?/ levelei

→ : Euphrasius Clermontból induló levelei

→ : Paulinus Bordeauxból induló levelei

12. térkép: Sedatus nimesi /?-506/, Faustus riez-i /?433-500/,
Victorinus fréjusi /?-?/, Graecus marseillei
/485-500/ és Caesarius arlesi püspök /503-543/
levelezése

- : Sedatus Nimesből induló levelei
- : Faustus Riezből induló levelei
- : Victorinus Fréjusból induló levelei
- : Graecus Marseilleből induló levelei
- : Caesarius Arlesből induló levelei
- : Bordeauxból Faustushoz érkező levél

13/a térkép: Afrika vonzáskörzete

13/b térkép: Capreolus carthagoi püspök /426-432/ levelei

- : Capreolus Carthagoból induló levelei

14. térkép: III.Sixtus pápa /432-440/ levelei

- : Sixtus Rómából induló levelei
- : Tyanából Sixtushoz érkező levelek
- : Antiochiából Sixtushoz érkező levelek

15/a térkép: Itália vonzáskörzete

15/b térkép: I.Leo pápa /440-461/ levelei

- : Leo Rómából induló levelei
- : Marsalából Leohoz érkező levelek
- : Ravennából Leohoz érkező levelek
- : Constantinopolisból Leohoz érkező levelek
- : Calchedonból Leohoz érkező levelek
- : Kilisből Leohoz érkező levelek
- : Kosból induló levelek

16. térkép: I.Leo pápa /440-461/ körleveli

+++++ : Germania

+++++ : Gallia

+++++ : Vienensis

+++++ : Arelate

+++++ : Hispania

+++++ : Mauretania Caesariensis

+++++ : Illyricum

+++++ : Sicilia

+++++ : Egyiptom

+++++ : Palestina

+++++ : Italia

+++++ : Picenum

+++++ : Samnium

+++++ : Tuscia

+++++ : Campania

17. térkép: I.Hilarius pápa /461-468/ levelei

—————> : Hilarius Rómából induló levelei

18/a térkép: Hispania vonzáskörzete

18/b térkép: Simplicius pápa /468-483/ levelezése

—————> : Simplicius Rómából induló levelei

—————> : Constantinopolisból a pápához küldött levelek

19. térkép: III.Felix pápa /483-492/ levelei

—————> : Felix Rómából induló levelei

Megjegyzés: A térképek W.R. Shepherd: Historical Atlas

1973

Die Welt der Antike /Atlas Antiquus/,

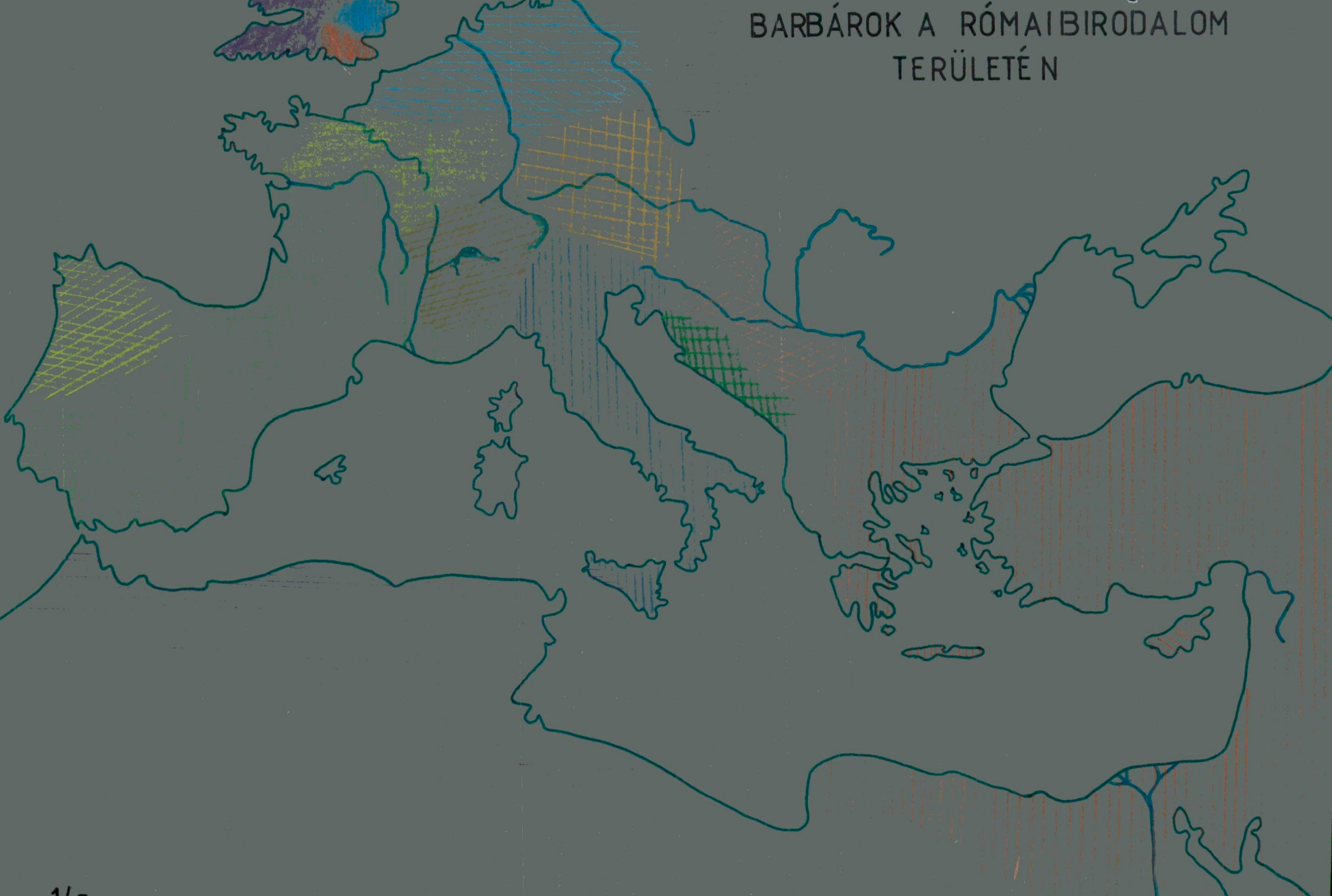
és

F.W. Putgers: Historischer Schulatlas

alapján készültek. Felhasználtuk továbbá a korszakra vonatkozó történeti szakmunkák térképanyagát és vázlatait is.

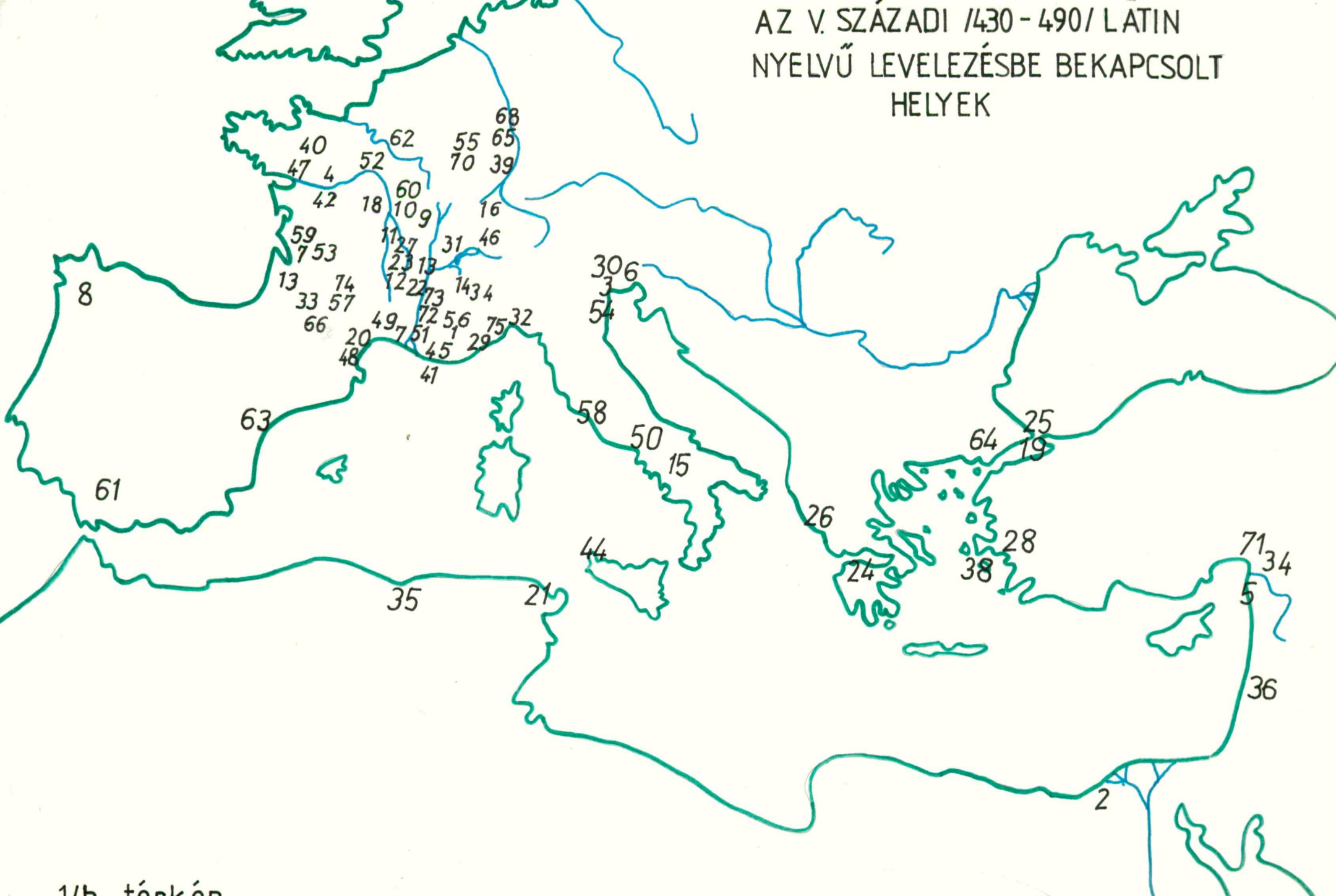
Valamennyi címet terjedelmessége miatt itt nem közölhetjük.

BARBÁROK A RÓMAI BIRODALOM TERÜLETÉN

AZ V. SZÁZADI /430 - 490/ LATIN
NYELVŰ LEVELEZÉSBE BEKAPCSOLT
HELYEK

A GALLIAI ÚTRENDSZER

A GALLIAI LEVELEZÉS VÁROSAI

Soissons Reims Trèves GALLIA VONZÁSKÖRZETE

Sens Troyes Toul

Le Mans Orleans Auxerre Langrés

Nantes Angers

Tours Bourges Besançon

Limoges Autun Martigny

Saintes Auvergne Genf

Perigueux Ebreuil Lyon Belley

Clermont

Bordeaux

Bazas Gourdon Gevaudan Vienne Grenoble Genova

Cévennes Vaison Orange Riez Vence

Rodez

Toulouse Arles Fréjus

Nîmes Aix

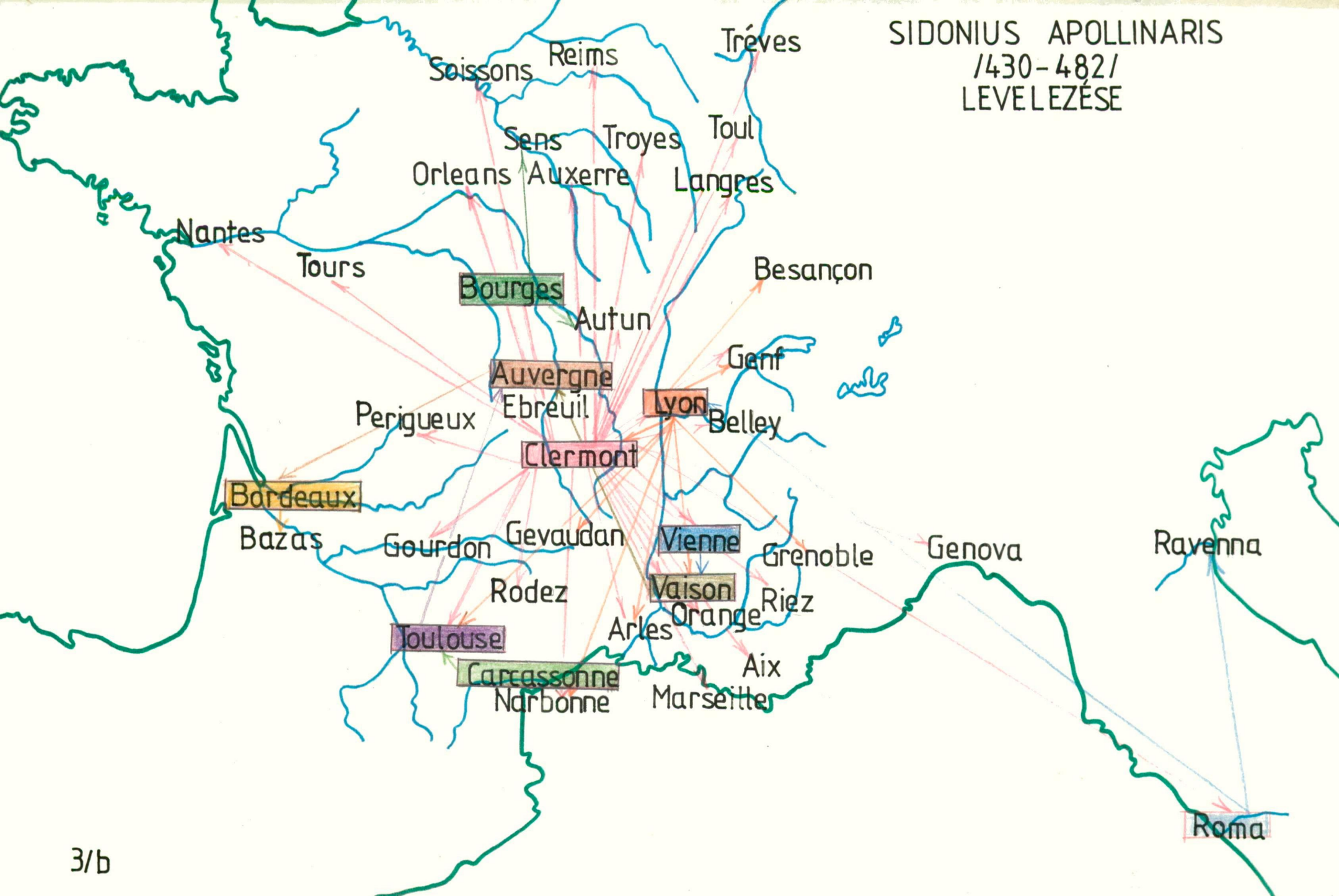
Carcassonne Marseille

Narbonne Lerins

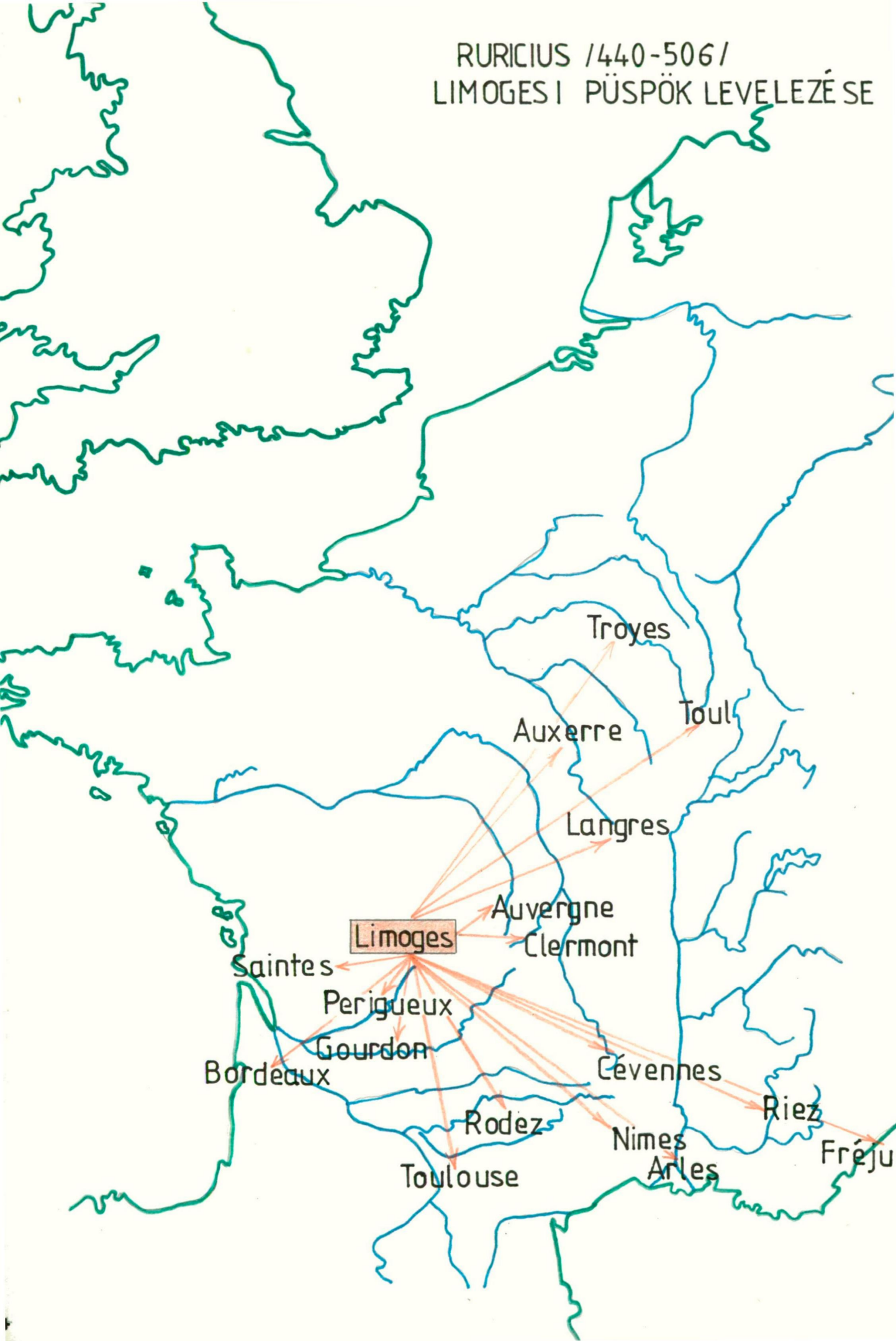
Roma

Nola

SIDONIUS APOLLINARIS
/430-482/
LEVELEZÉSE

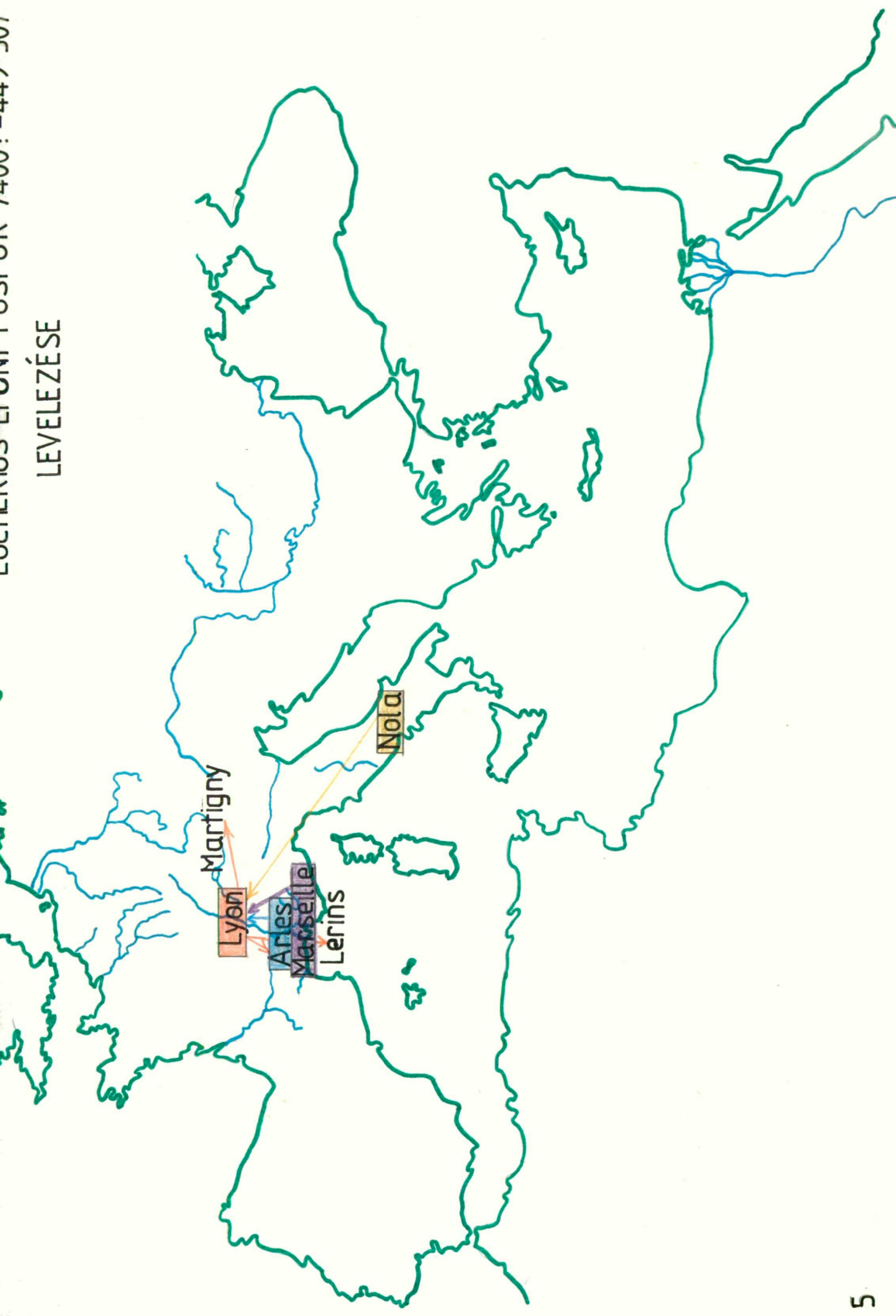

RURICIUS /440-506/
LIMOGES I PÜSPÖK LEVELEZÉSE

LEVELEZÉSE

LEVELEZÉSE

MAMERTUS CLAUDIANUS

/ ? - 474 / és

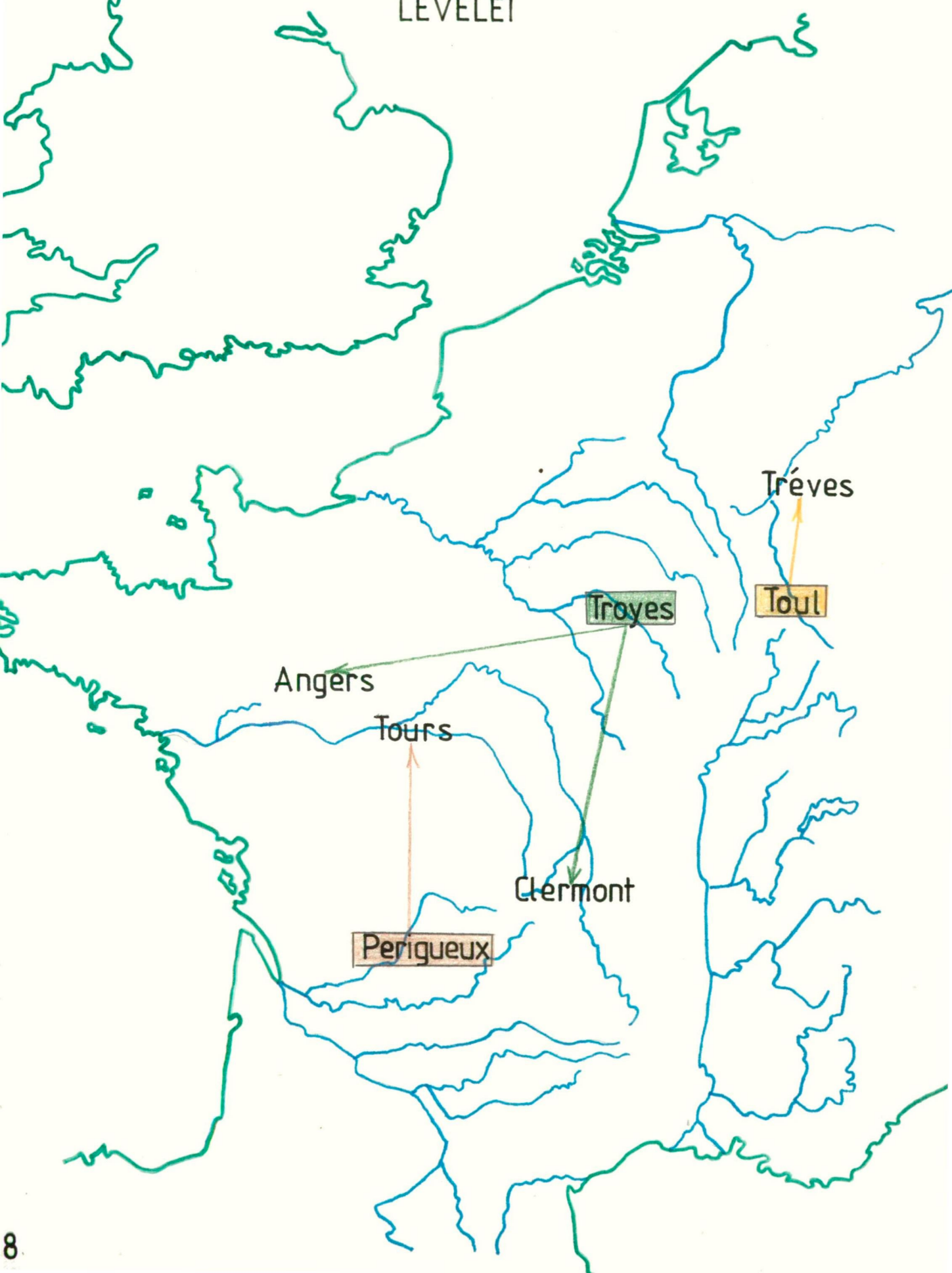
LEO BOURGESI PÜSPÖK / ? - 453 ? /

LEVELEI

AUSPICIUS TOULI / ? - 475 ? / ,
PAULINUS PERIGUEUXI / ? - 470 ? / , és
LUPUS TROYESI PÜSPÖK / ? - ? /
LEVELEI

SALVIANUS MARSEILLEI PRESBYTER

/ ? - 480 /

LEVELEI

Sens

Lyon

Vienne

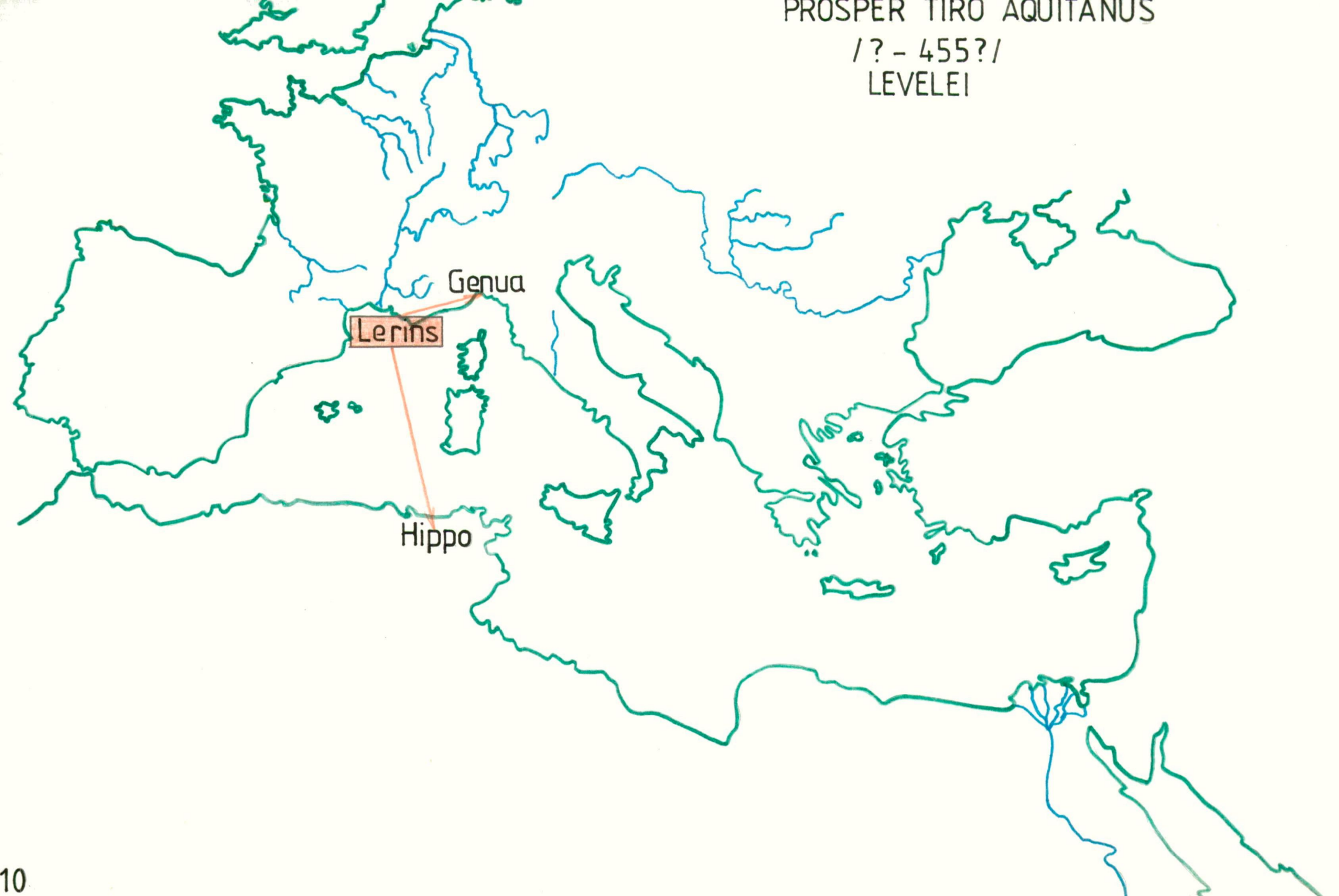
Marseille

Lerins

PROSPER TIRO AQUITANUS

/ ? - 455 ? /

LEVELEI

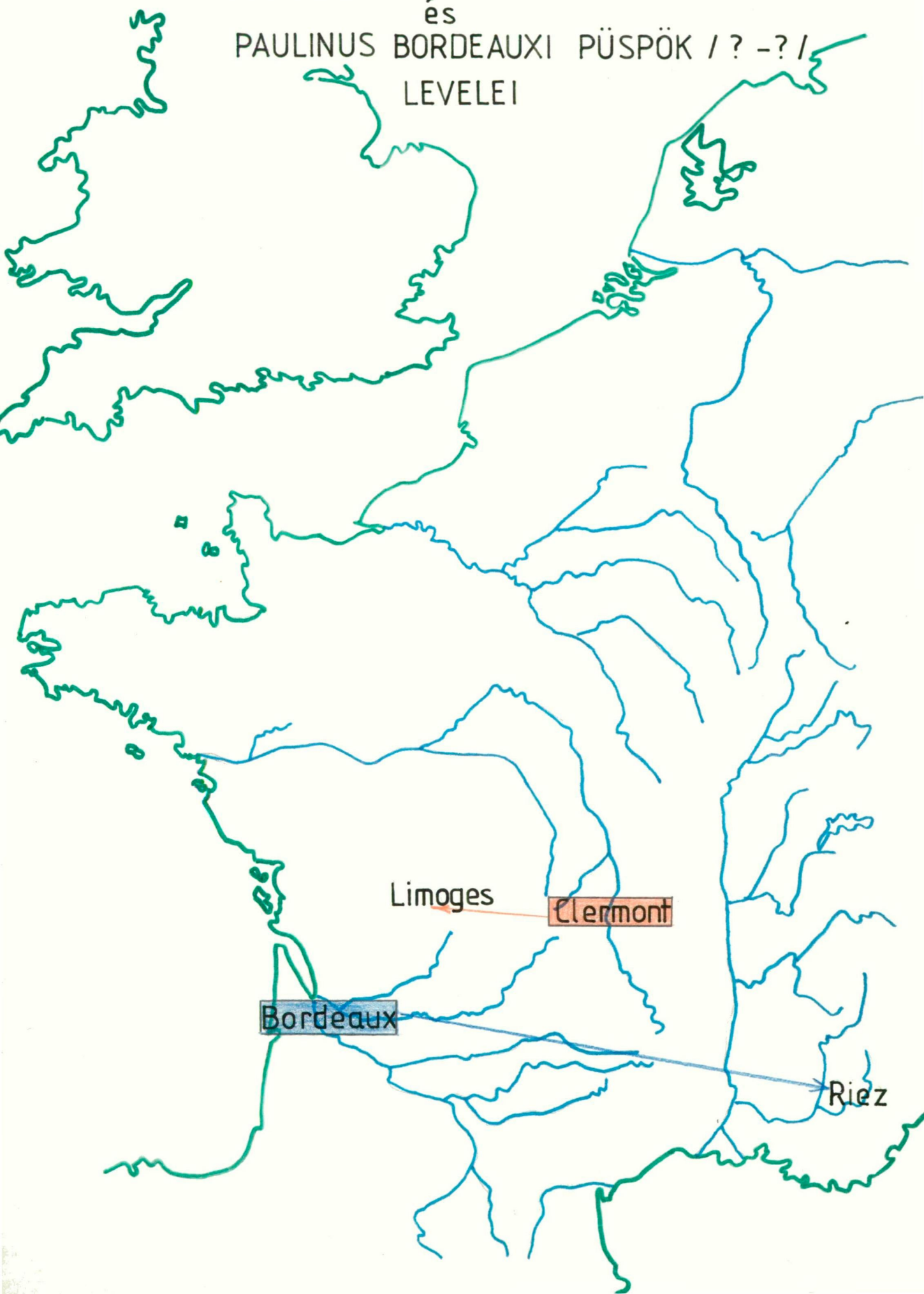

EUPHRASIUS CLERMONTI /? - ?/

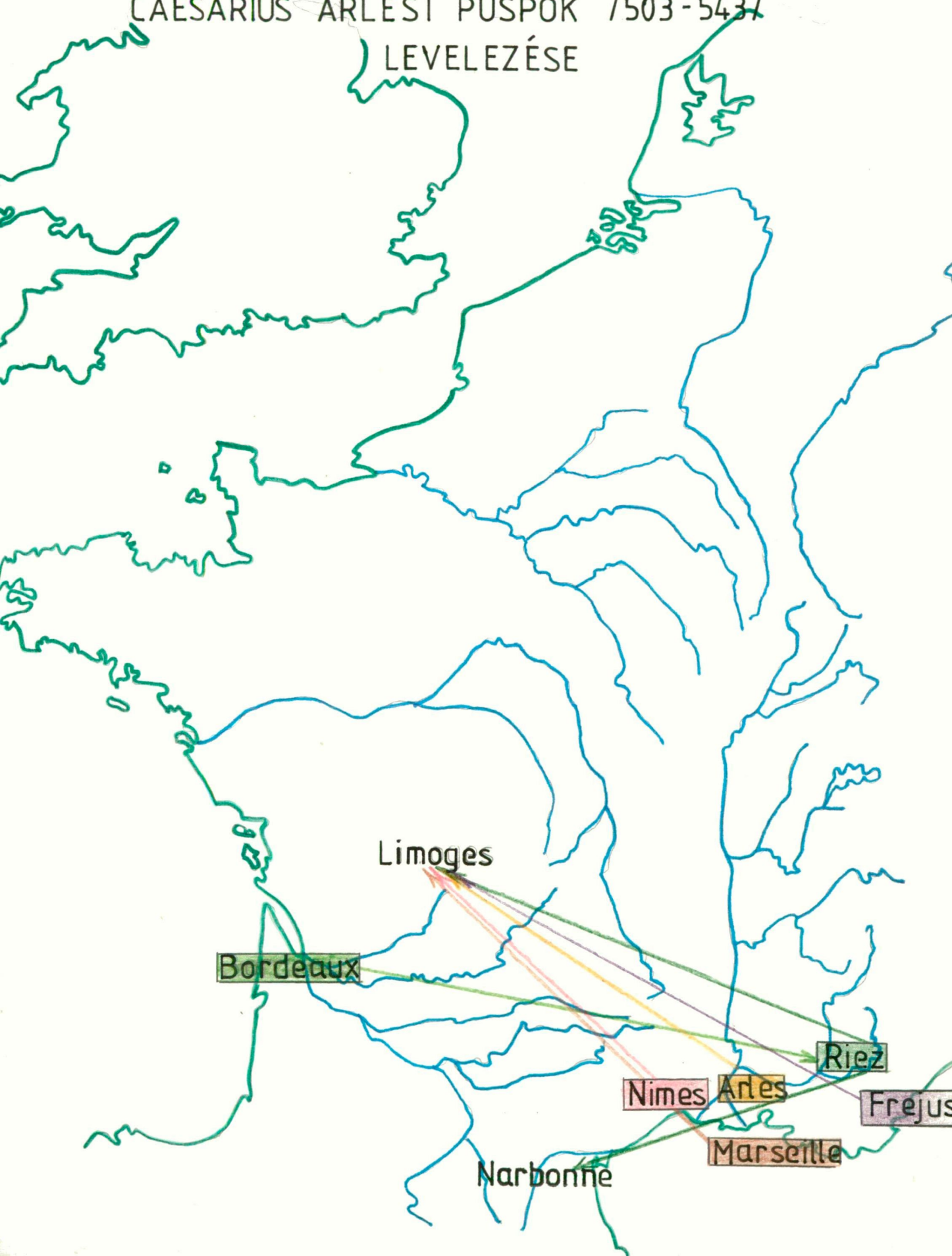
és

PAULINUS BORDEAUXI PÜSPÖK /? - ?/

LEVELEI

LEVELEZÉSE

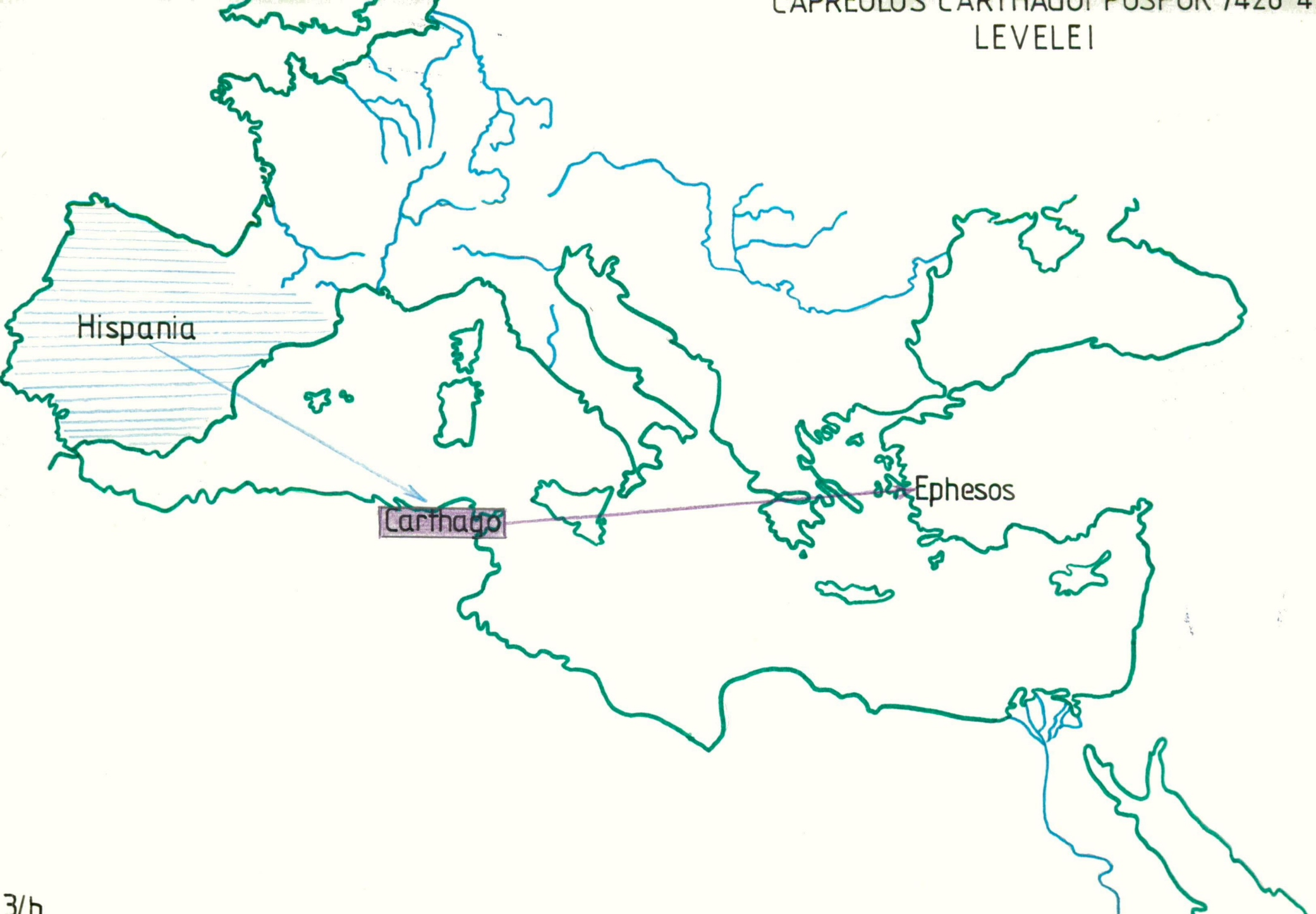
Hispania

Arles
Lerins

Hippo Carthago

Ephesos

Le Mans

ITÁLIA VONZÁSKÖRZETE

Tours

Bourges

Genf

Vienne

Lyon

Grenoble

Friuli

Aquileia

Altino

Astorga

Arles

Ravenna

Vence

Narbonne

Tarragona

Roma

Sevilla

Benvenuto

Constantinopolis
Thessaloniki Calchedon Bithynia

Durazzo

Marsala

Corinthos

Ephesos

Kos

Kilis Tyana

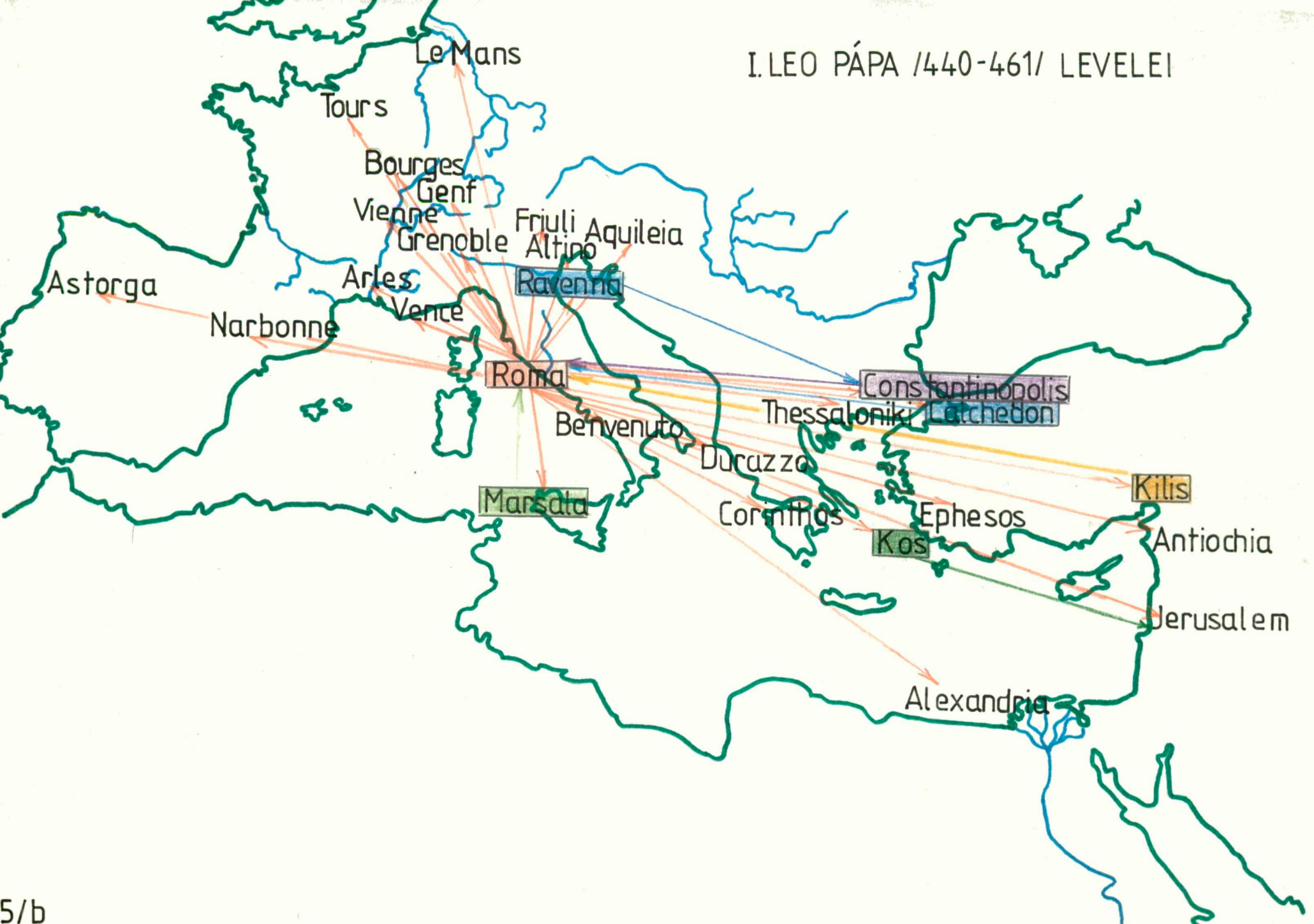
Antiochia

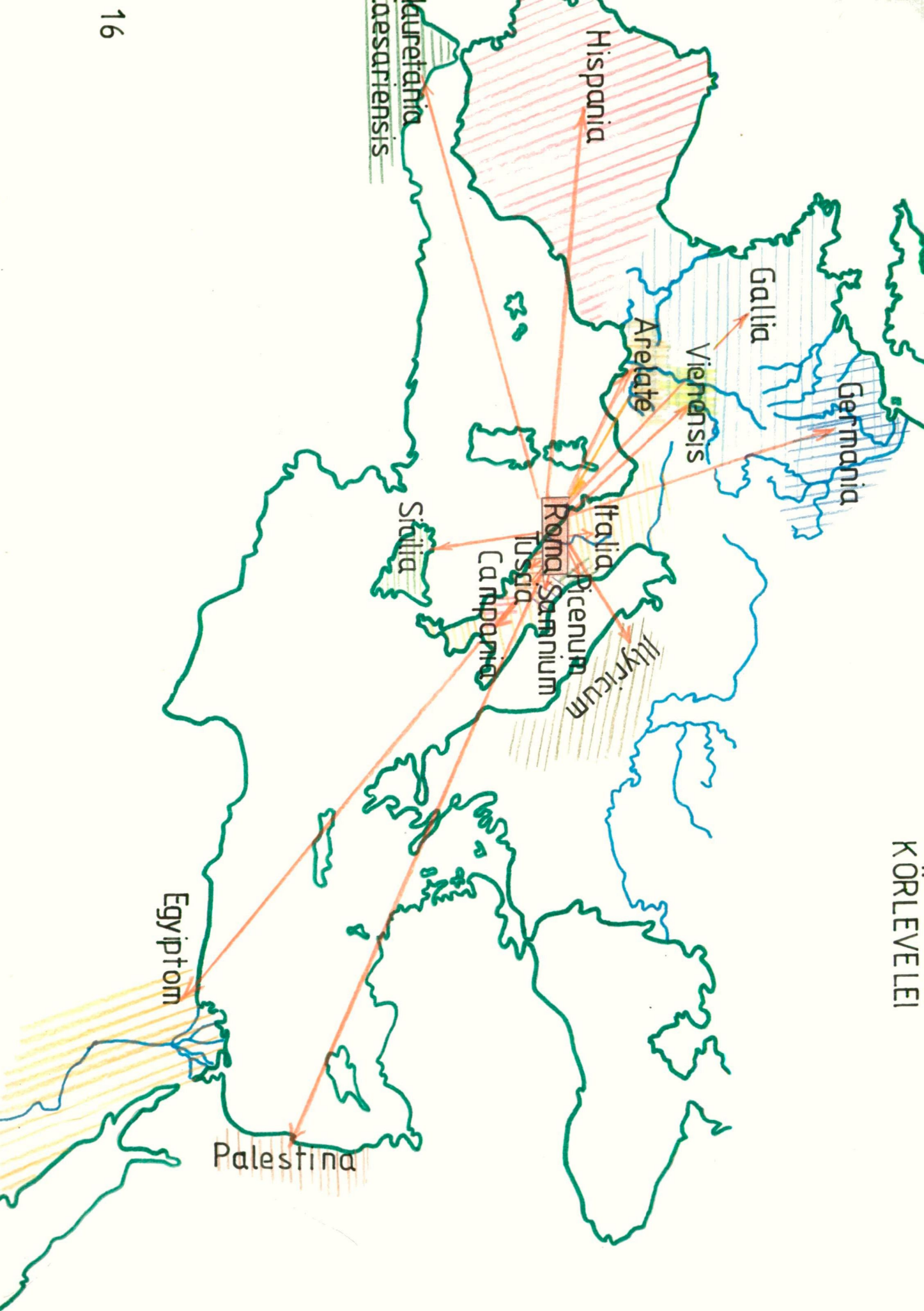
Jerusalem

Alexandria

I. LEO PÁPA /440-461/ LEVELEI

Astorga

Hispania

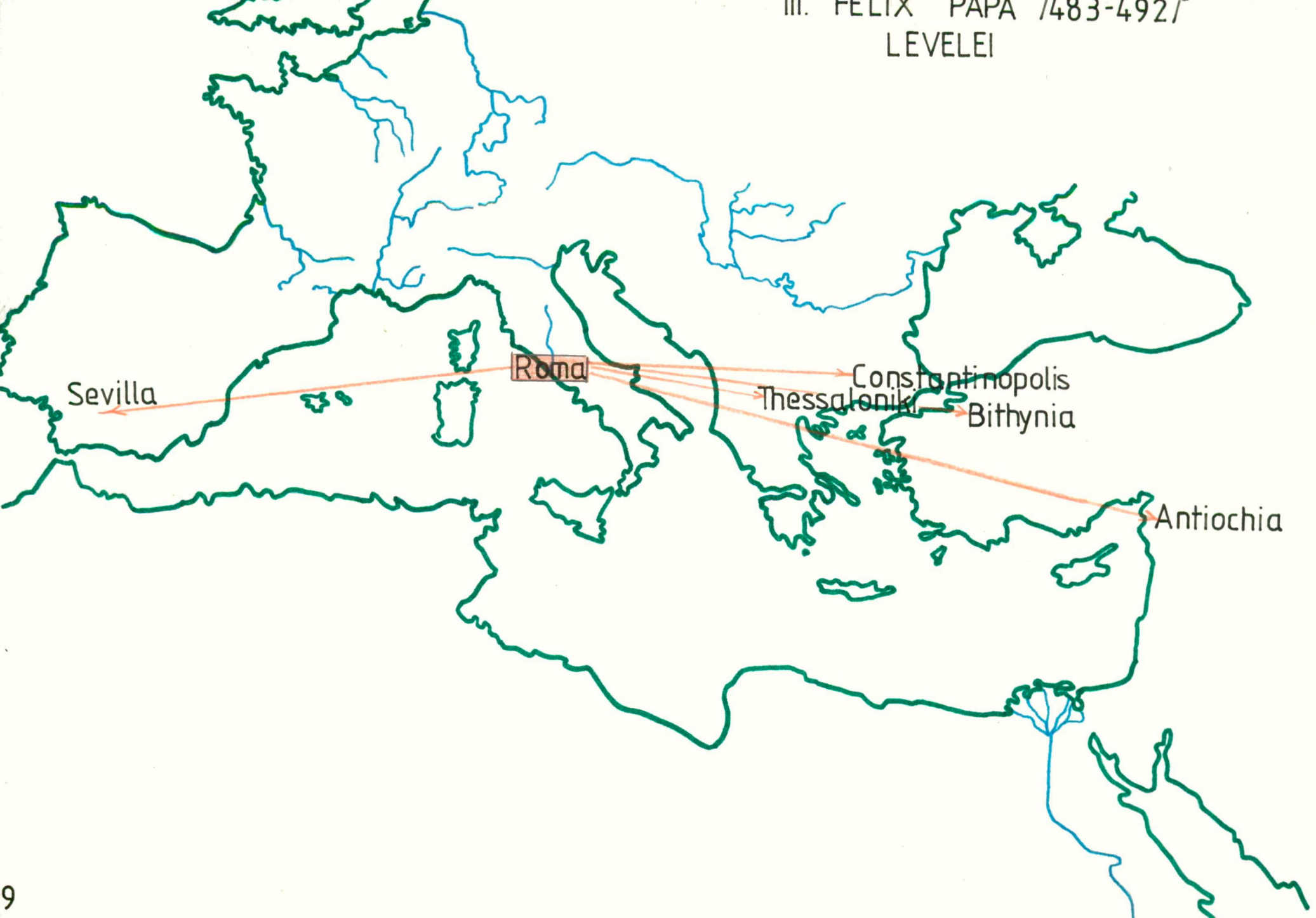
Tarragona

Roma

Sevilla

Hippo

II. AZ V. SZÁZADI LEVELEZŐK:

NÉV	HELY	PARTNER /érkező/	LEVÉL	PARTNER /induló/	LEVÉL
1. Acacius -Constantinopolis		2	11	1	1
2. Aeonius - Arles		1	4		
3. Aetius - Constantinopolis		1	3		
4. Agricola- Arles,Auvergne		2	3		
5. Agroecius - Sens		2	2		
6. Albinus - ?				1	1
7. Ambrosius - ?		1	1		
8. Ambrosius - Saintes		1	1		
9. Anatolius - Constantinopolis		1	12	1	2
10. Anastasius - Thessaloniki		1	4		
11. Andreas - Thessaloniki		1	1		
12. Aper - Auvergne		1	2		
13. Aper - ?		1	1		
14. Apollinaris - Clermont		2	3		
15. Apollinaris - Vaison		1	4		
16. Aprunculus - Langres		2	3		
17. Aquilinus - Lyon		1	1		
18. Arbogastes - Trier		2	2		
19. Ascanius - Constantinopolis		1	2		
20. Attalus - Autun		1	1		
21. Audax - Roma		1	1		
22. Augustinus - Hipo		2	2		
23. Auspicius - Toul		1	1	1	1
24. Avitus - Auvergne		1	1		
25. Basilius - Aix		1	1		
26. Basilius - Antiochia		1	1		
27. Bassulus - ?		1	1		
28. Burgundio - Genf		1	1		
29. Caesarius - Arles		1	2	1	1
30. Calminius - ?		1	1		
31. Campanianus - ?		1	1		
32. Candidianus - Ravenna		1	1		
33. Capillutus - ?		1	1		
34. Capreolus - Carthago				2	1

NÉV	HELY	PARTNER LEVÉL		PARTNER LEVÉL	
		/érkező/		/induló/	
35. Cattura - ?		1	1		
36. Celsus - Gourdon		1	3		
37. Censorius - Auxerre		2	2		
38. Ceraunia - Auvergne		1	6		
39. Ceretius - Grenoble		1	1		
40. Chariobaudus - Toulouse		1	1		
41. Chronopius - Perigueux		1	1		
42. Clarus - ?		1	1		
43. Claudianus - Vienna		1	1		
44. Consentius - Narbonne		1	1		
45. Constantius - Gourdon		1	2		
46. Constantius - Lyon		1	4		
47. Constantius - Hispania		1	1	1	1
48. Cyrill - Alexandria		1	3		
49. Desideratus - Lyon		1	1		
50. Dioscuros - Alexandria		1	1		
51. Domitius Clermont		1	1		
52. Domnitius - Lyon		1	2		
53. Domnulus - Narbonne		1	5		
54. Donidius - Auvergne		1	1		
55. Dorus - Benvenuto		1	1		
56. Ecdicius - Auvergne		1	3		
57. Elaphius - Rodez		2	2		
58. Eleutherius - ?		1	1		
59. Eriphius - Lyon		1	1		
60. Equitus - Constantinopolis		1	1		
61. Eucherius - Lyon		5	10	4	4
62. Eudomius - Limoges		1	1		
63. Eudoxia - Constantinopolis		2	2	1	1
64. Euphrasius - Clermont		2	3	1	1
65. Euphronius - Autun		1	2		
66. Eusebius - Calchedon				1	1
67. Eustochius - Tours		1	1	1	1
68. Eutherius - Tyana				1	1
69. Eutropius - ?		1	2		
70. Eutropius - Orange		1	1		
71. Eutychius - Constantinopolis		2	2	1	1

NÉV	HELY	PARTNER	LEVÉL	PARTNER	LEVÉL
		/ érkező/		/induló/	
72.	Evodius - Toulouse	1	1		
73.	Explicius - Lyon	1	1		
74.	Faustus - Constantino-				
	polis	1	5		
75.	Faustus - Riez	3	5	5	9
76.	III.Felix - Roma			8	15
77.	Felix - Narbonne	2	8		
78.	Ferreolus - Arles	1	1		
79.	Firminus - Arles	1	2		
80.	Flavianus-Constantino-				
	polis	1	9	1	4
81.	Flavitus - "-	1	1		
82.	Florentus - "-	1	1		
83.	Fonteius - Vaison	1	2		
84.	Fortunalius - ?	1	1		
85.	Freda - Cevennes	1	1		
86.	Galla Placidia -				
	Constantinopolis	1	1	2	2
87.	Gaudentius - Lyon	1	1		
88.	Gelasius - ?	1	1		
89.	Gennadius - Constanti-				
	nopolis	1	1		
90.	Graecus - Marseille	1	5	1	1
91.	Graecus - ?	1	1		
92.	Herculanius -?	1	1		
93.	Heronius - ?	1	2		
94.	Hesperius - Clermont	2	4		
95.	Hilarius - Arles	1	1	3	3
96.	Hilarius - Roma			1	1
97.	Hilarius - Roma	1	1	6	18
98.	Hispanius - Doranonia	1	1		
99.	Hypatius- ?	1	1		
100.	Hypatius - Ebreuil	1	1		
101.	Industrius - ?	1	1		
102.	Ianuarius - Aquileia	1	1		
103.	Iohannes-Antiochia	1	1	1	1
104.	Iohannes - ?	1	1		

NÉV	HELY	PARTNER	LEVÉL	PARTNER	LEVÉL
		/érkező/		/induló/	
105.	Iohannes - ?	1	1		
106.	Iohannes - Ravenna	1	1		
107.	Iulianus -Constantinopolis	1	2		
108.	Iulianus - Genf	1	1		
109.	Iulianus - Kos	1	18	1	1
110.	Iustinus - Gevaudan	1	1		
111.	Iuvenalius -Jeruzsalem	1	1		
112.	Lampridius - Bordeaux	1	1		
113.	I.Leo -Roma	14	25	42	151
114.	Leo -Constantinopolis	1	7		
115.	Leo - Narbonne	1	2		
116.	Leontius - Gourdon	2	2		
117.	Leontius - Arles	2	6	1	1
118.	Limenius - ?	1	1		
119.	Lucas - Durrazzo	1	1		
120.	Lucidus - ?	1	1		
121.	Lucontius - ?	1	1		
122.	Lupus - Perigueux	1	1		
123.	Lupus - Troyes	2	5	2	2
124.	Mamertus - Vienna	1	1	1	1
125.	Marcianus - Constantino-				
	polis	1	19	1	3
126.	Martinus-Constantinopolis	1	3		
127.	Maurusius - Auvergne	1	1		
128.	Maximus - Antiochia	1	1		
129.	Megethius - Belley	1	1		
130.	Melanthia - Limoges	1	1		
131.	Montius - Besancon	1	1		
132.	Namatius - Auvergne	1	6		
133.	Namatius - Nantes	1	1		
134.	Neonius - Ravenna	1	1		
135.	Nepotianus - ?	1	1		
136.	Nicetas - Aquileia	1	1		
137.	Nunechius - Nantes	1	1		
138.	Nymphidius - ?	1	1		

NÉV	HELY	PARTNER /érkezõ/	LEVÉL	PARTNER /induló/	LEVÉL
139.	Ommatius- Gourdon	1	2		
140.	Orosius - ?	1	1		
141.	Pannychius -Auvergne	1	1		
142.	Papianilla - Clermont	1	1		
143.	Papianilla - Arles	1	1		
144.	Paschasius - Marsala	1	1	1	1
145.	Parthenius - Arles	1	1		
146.	Pastor - Arles	1	1		
147.	Patiens - Lyon	1	1		
148.	Paulinus - Bordeaux	1	1	1	1
149.	Paulinus - Nola			1	1
150.	Paulinus - Perigueux			1	1
151.	Pegasius - ?	1	1		
152.	Perigenus - Corinthos	1	1		
153.	Perpetuus -Tours	2	2		
154.	Paschasianus - Marsala	1	1	1	1
155.	Petreius - ?	1	1		
156.	Petronius - Arles	1	3		
157.	Petrus Crysologus -Ravenna			1	1
158.	Petrus - Antiochia	1	3		
159.	Petrus - Corinthos	1	1		
160.	Petrus - ?	1	1		
161.	Philagrius - ?	1	1		
162.	Philomathius - Lyon	1	1		
163.	Placidius - Grenoble	1	2		
164.	Polemius - Arles	1	1		
165.	Pomerius - Arles	1	3		
166.	Potentinus - Auvergne	1	1		
167.	Pragmatius - ?	1	1		
168.	Principius - Soissons	1	2		
169.	Probus - ?	1	1		
170.	Probus - Narbonne	1	1		
171.	Proclus - Constantinopolis	1	1		
172.	Prosper Tiro - Lerins			2	2
173.	Prosperius - Orleans	1	1		
174.	Proterius - Alexandria	1	1	1	1

NÉV	HELY	PARTNER LEVÉL		PARTNER LEVÉL	
		/érkező/		/induló/	
175.	Pudens - ?	1	1		
176.	Pulcherria-Constantinopo-				
	lis	4	15	1	2
177.	Quieta - ?	1	1		
178.	Ravennius - Arles	1	4		
179.	Remigius - Reims	1	1		
180.	Riothamus - Genf	1	1		
181.	Ruricius - Limoges	11	20	43	77
182.	Rusticus - Narbonne	1	1		
183.	Rusticus - Bordeaux	2	3		
184.	Sacerdos -Gevaudan	1	1		
185.	Sagittarius - ?	1	1		
186.	Salonius - Vienne	1	1		
187.	Salonius - Genf	2	2		
188.	Salvianus - Marseille			11	12
189.	Salvianus - Martigny	1	1		
190.	Sapaudus - Vienne	1	1		
191.	Secundinus - Lyon	1	1		
192.	Secundus - Lyon	1	1		
193.	Sedatus - Nimes	1	4	1	3
194.	Serranus - ?	1	1		
195.	Severus - ?	1	1		
196.	Severus-Constantinopolis	1	1		
197.	Sidonius - Clermont	3	5	112	155
198.	Simplicius - Roma	1	1	8	22
199.	Simplicius - Vaison	1	8		
200.	Sixtus - Roma			2	2
201.	Stephanus -?	1	1		
202.	Sthoracius -?	1	1		
203.	Sulpicius - ?	1	1		
204.	Syagrius - Taionnac	1	2		
205.	Taurentius - Limoges	1	1	1	2
206.	Tetradius - ?	1	1		
207.	Thalasius-Constantino-				
	polis	1	1		
208.	Thaumastus - Narbonne	1	1		

NÉV	HELY	PARTNER LEVÉL		PARTNER	LEVÉL
		/érkező/		/induló/	
209.	Thalasius - Angers	1	1		
210.	Theodoritus - Kilis	1	1	1	1
211.	Theodosius - Constantinopolis	2	9	3	3
212.	Theodorus - Friuli	1	1		
213.	Theodosianus -Constantino-				
	polis	4	10	4	4
214.	Theoplastus - Genova	1	1		
215.	Timotheus -Alexandria	1	1		
216.	Tonantius - ?	1	1		
217.	Trygetius - Bazas	1	1		
218.	Turnus - ?	1	1		
219.	Turribius - Astorga	1	2		
220.	Valentinianus - Constanti-				
	nopolis	2	3		
221.	Valerianus - Arles	2	2		
222.	Vectius - Auvergne	1	2		
223.	Veranius - Lerins	1	1		
224.	Veranus - Arles	1	1		
225.	Veranus - Vence	1	1		
226.	Verus ?	2	2		
227.	Vetranus - Constantinopolis	1	1		
228.	Victorinus - Arles	1	1		
229.	Victorinus - Le Mans	1	1		
230.	Victorinus - Frejus	1	1		
231.	Vilicus - ?	1	1		
232.	Vincentius - ?	1	1		
233.	Vitalius - Hispania	1	1	1	1
234.	Vittamerus - Toulouse	1	2		
235.	Volusianus - Clermont	2	2		
236.	Volusianus - Tours	1	1		
237.	Zeno - Constantinopolis	2	11		
238.	Zen● - Sevilla	2	3		

levelező:

238

város:

74

elküldött levél:

537

ismeretlen:

46

III. AZ V. SZÁZADI LEVELEZÉS VÁROSAI ÉS LEVÉLIRÓI:

1. Aix-en-Provence /Aquae Sextiae/ : Sidonius
2. Alexandria: Leo pápa, Sixtus pápa
3. Altino /Altinum/: Leo pápa
4. Angers /Audegavensis/: Lupus
5. Antiochia: Leo pápa, Felix pápa, Sixtus pápa
6. Aquileia: Leo pápa
7. Arles/Arelate/: Sidonius, Hilarius pápa, Caesarius, Hilarius,
Leo pápa, Ruricius, Eucherius
8. Astorga /Asturica/: Leo pápa
9. Autun /Augustodunum/: Sidonius
10. Auxerre /Antissiodorum/: Sidonius, Ruricius
11. Auvergne /Arvernum/: Sidonius, Ruricius
12. Aydat /Avitacum/: Sidonius
13. Bazas /Vasatis/: Sidonius
14. Belley /Bellitium/: Sidonius
15. Benvenuto /Beneventum/: Leo pápa
16. Besancon /Vesontio/: Sidonius
17. Bordeaux /Burdigala/: Sidonius, Paulinus, Ruricius
18. Bourges /Bituriga/: Sidonius, Leo pápa, Leo
19. Calchedon : Leo
20. Carcassonne /Livia/: Sidonius
21. Carthago: Capreolus
22. Cevennes /Cenomanensis/: Ruricius
23. Clermont /Augustomentum/: Sidonius, Mamertus Claudianus,
Euphrasius, Leo, Ruricius
24. Corinthos: Leo és Sixtus pápa
25. Constantinopolis: Leo pápa, Hilarius pápa, Simplicius pápa,
Felix pápa, Sixtus pápa
26. Durrazzo/Dyrrachenum/: Leo pápa
27. Ebreuil /Eborolacensis/: Sidonius
28. Ephesos: Leo pápa, Capreolus
29. Fréjus /Forum Iulii/: Victorinus
30. Friuli /Foroiuliensis/: Leo pápa, Ruricius
31. Genf /Genava/: Sidonius, Leo pápa
32. Gevaudan /Gabalum/: Sidonius

33. Genova /Genua/: Sidonius, Prosper
34. Gourdon /Gurdone/: Sidonius, Ruricius
35. Grenoble /Gracianopolis/: Sidonius, Leo pápa
36. Hipo: Hilarius, Prosper
37. Jeruzsálem /Hierosolyma/: Leo pápa
38. Kilis /Cyrrhus/: Leo pápa
39. Kos : Leo pápa
40. Langres /Lingones/: Sidonius, Ruricius
41. Le Mans/Cenomanensis/: Leo pápa, Leo
42. Lerins : Salvianus, Eucherius, Prosper
43. Limoges /Lemovices/: Faustus, Taurentius, Caesarius, Euphrásius, Graecus, Victorinus, Sedatus, Ruricius
44. Lyon /Lugdunum/: Sidonius, Salvianus, Hilarius, Eucherius
45. Marsala /Lilybaeum/: Leo pápa
46. Marseille /Massilia/: Sidonius, Salvianus, Graecus, Eucherius
47. Martigny /Octodurum/: Eucherius
48. Nantes /Namnetica/: Sidonius
49. Narbonne /Narbo Martius/: Sidonius, Faustus, Leo pápa
50. Nimes /Nemausis/: Sedatus, Ruricius
51. Nola: Eucherius
52. Orange /Arausio/: Sidonius
53. Orleans /Aurelianus/: Sidonius
54. Périgueux /Petrocordius/: Sidonius, Paulinus Petricordiensis, Ruricius
55. Ravenna: Sidonius, Leo pápa, Simplicius pápa
56. Reims:/Remi/: Sidonius
57. Riez /Reiensis/: Sidonius, Paulinus, Faustus, Ruricius
58. Rodez /Ruteni/: Sidonius, Ruricius
59. Roma: Sidonius, Hilarius pápa, Leo pápa, Hilarius, Simplicius pápa, Felix pápa, Sixtus pápa
60. Saintes /Mediolanum Santonum/: Ruricius
61. Sens /Senones/: Sidonius, Salvianus
62. Sevilla /Hispalis/: Simplicius pápa, Felix pápa
63. Soissons /Novidunum/: Sidonius
64. Tarragona /Tarraco/: Hilarius pápa
65. Thessaloniki: Leo pápa, Felix pápa, Sixtus pápa
66. Toul /Tullum/: Sidonius, Auspicius, Ruricius
67. Toulouse /Tolosa/: Sidonius, Ruricius

68. Tours /Turonensis/: Sidonius, Paulinus Petricordiensis, Leo pápa, Leo
69. Tréves /Treveri/: Sidonius
70. Trier /Augusta Treverorum/: Auspicianus
71. Troyes /Tricasses/: Sidonius, Lupus, Ruricius
72. Tyana: Sixtus pápa
73. Vaison /Voracingus/: Sidonius
74. Vienne /Vienna/: Sidonius, Mamertus Claudianus, Salvianus, Leo pápa
75. Vence: Leo pápa

Kollektiv levelek:

Gallia provincia: Hilarius és Leo pápa

Limoges környéke: Taurentius

Germania: Leo pápa

Vienensis: Leo pápa

Egyiptom: Leo pápa

Campania: Leo pápa

Samnium: Leo pápa

Picenum: Leo pápa

Hispania: Leo pápa, Capreolus

Palesztina: Leo pápa

Arelate: Leo pápa

Szicília: Leo pápa

Illyricum: Leo és Sixtus pápa

Mauretania Caesariensis: Leo pápa

Italia: Leo pápa

Tuscia: Leo pápa

Bithynia: Felix pápa

IV; AZ V. SZÁZADI LEVELEZŐK ÁLTAL ISMERT KLASSZIKUS AUCTOROK

	Sidonius		P. Pellaeus		P. Petricord.	Sedatus
Ambrosiaster						
Ambrosius						
Ammianus Marcell.						
Anth. Latina	1	2				
Apuleius	20	24				
Arator						
Arausicaí zsinat						
Augustinus						
Victor Aurelianus						
Ausonius	67	92	24	24		
Calpurnius Sicul.	2	3				
Cassianus						
Cato						
Catullus	7	8				
Iulius Caesar	3	4				
J. Crysologus						
Cicero	21	21				
C. Claudianus	264	340			3	3
Clemens Romanus	1	1				
Clemens Alexandr.						
Columella						
Cyprianus						
Cyrrill						
Dracontius						
Ennius	2	2				
Ennodius						
Epiphanius						
Eusebius						
Evodius						
Felix						
Florus						
Fronto	30	48				
Gaudentius						
Hermerus						
Hyeronimus	7	7				
Hilarius /Arles/						
Hilarius /Poit./						
Hilarius pápa	1	1				

	Sidonius		P.Pellaeus		P;Petricord.	Sedatus
Homerus						
Horatius	92	118	3	3		
Hydatus						
Hyginus	1	8				
Hyppolytus						
Iraeneus	1	1				
Iuvenecus			7	7		
Iuvenalis	32	39				
Laberius	1	1				
Lactantius	6	6				
Lampridius /SHA/	3	3				
I.Leo pápa						
Livius	12	18				
Lucanus	36	40				
Lucretius	9	9				
Macrobius	1	1				
Mamertus Claud.	2	4				
Martialis	72	90				
Maximus						
Nicolaus pápa						
Novatianus						
Orosius						
Ovidius	100	128	2	2		
Pacuvius	1	1				
Palladius						
Paulinus						
Paulinus Nolan.			21	21	8	8
Paul. Pellaeus						
Paterculus Vel.						
Persius	15	19				
Petronius	7	7				
Plautus	21	30				
ifj Plinius	321	565				
id. Plinius	3	3				
Plutarchos						
Pomerius						
Priapea	4	4				
Priscus						
Propertius	3	4				

	Sidonius		P.Pellaeus		P.Petricord.		Sedatus	
Prosper Tiro	2	6						
Prudentius	11	14	2	2	4	4		
Pseudo-Barnabás								
Pseudo-Maximus								
Pseudo-Tertullianus								
Quintillianus								
Ruricius								
Rutilius Namatian.	17	26						
Sallustius	14	20						
Sedulius			10	10	15	17		
Seneca	24	32						
Sidonius								
Silius Italicus	18	23						
Statius	281	428						
Symmachus	140	285						
Syrus								
Suetonius	6	7						
Sophocles	1	1						
Tacitus	4	6						
Terentius	6	9						
Tertullianus	3	5						
Themistius								
Tibullus	1	2						
Cod. Theodosian.								
Valerius Flaccus	1	3						
Valerius Maximus								
Vegetius								
Venantius Fort.								
Vergilius	163	197	80	81	154	171	1	1
Victor Vitensis								
Credo								
XII tábl. törv.	1	1						
Zephyrinus								

	Orientius	Ruricius	Faustus	Salvianus
Ambrosiaster				
Ambrosius			1 1	
Ammianus Marc.				2 2
Anth. Latina				
Apuleius				1 1
Arator				
Arausicaei zsinat				
Augustinus				8 8
Victor Aurelianus				1 1
Ausonius				2 2
Calpurnius Sic.				
Cassianus			1 1	8 10
Cato	3 3			
Catullus	5 5			
Iulius Caesar				1 1
I. Chrysologus				
Cicero				8 8
C. Claudianus				1 3
Clemens Romanus				
Clemens Alex.				
Columella				2 2
Cyprianus				5 5
Cyrill				
Dracontius				
Ennius				1 1
Ennodius				
Epiphanius				
Eusebius				
Evodius				
Felix				3 3
Florus				1 1
Fronto				
Gaudentius				
Hermerus				3 3
Hyeronimus			2 2	10 10
Hilarius/Arles/				3 3
Hilarius/Poitiers/				6 6

	Orientius		Ruricius	Faustus	Salvianus
Homerus					1 1
Horatius	1	1			3 3
Hydatus					2 2
Hyginus					
Hyppolitus					
Iraeneus					
Iuvenus	2	2			
Iuvenalis				1 1	
Laberius					
Lactantius					13 13
Lampridius /SHA/					
I.Leo pápa					1 1
Livius					3 3
Lucanus					2 2
Lucretius	1	1			
Macrobius					
Mamertus Claud.				1 1	
Martialis	1	1			2 2
Maximus	3	3			
Nicolaus pápa					
Novatianus					1 1
Orosius					1 1
Ovidius	8	8			2 2
Pacuvius					
Palladius					1 1
Paulinus					1 2
Paulinus Nolan.					6 6
Paul.Pellaeus					4 4
Paterculus Vel.					1 1
Persius					
Petronius					
Plautus					
ifj.Plinius					1 1
id.Plinius					1 1
Plutarchos					
Pomerius					1 1
Priapea					
Priscus					1 1

	Orientius		Ruricius		Faustus		Salvianus	
Propertius								
Prosper Tiro							1	1
Prudentius							3	3
Pseudo-Barnabás								
Pseudo Maximus								
Pseudo-Tertullianus								
Quintillianus							1	1
Ruricius							1	1
Rutili ^{us} Namatian.								
Sallustius							2	2
Sedulius								
Seneca	1	1					6	6
Sidonius							7	7
Silius Italicus								
Statius								
Symmachus								
Syrus							1	1
Suetonius							2	2
Sophocles								
Tacitus							3	3
^T erentius							3	3
Tertullianus							15	15
Themistius							1	1
Tibullus								
Cod. Theodosian.							22	22
Valerius Flaccus								
Valerius Maximus							3	3
Vegetius							2	2
Venantius Fort.								
Vergilius	10	10	2	2			6	6
Victor Vitensis							3	3
Cre ^{do}					1	1		
XII. tábl. törv.								
Zephirinus								

	I.Leo pápa		Eucherius		Prosper Tiro	Incertus..	
Ambrosiaster	1	1					
Ambrosius	20	22					
Ammianus Marc.							
Anth. Lat.							
Apuleius							
Arator							
Arausicaí zsin.						13	13
Augustinus	82	83			330 332	5	5
Victor Aurel.							
Ausonius							
C. Siculus							
Cassianus	1	1	21	22			
Cato							
Catullus							
Iulius Caesar							
I.Chrysologus	7	10					
Cicero	4	4					
C.Claudianus							
Clemens Roman.							
Clemens Alex.	2	3					
Columella							
Cyprianus	2	2					
Cyrill	1	1					
Dracontius							
Ennius							
Ennodius							
Epiphanius	4	4					
Eusebius	2	2	2	2			
Evodius	1	1					
Felix	1	1					
Florus							
Fronto							
Gaudentius							
Hermerus							
Hieronimus	14	16					
Hilarius/Arles/							
Hilarius/Poit./	1	1					

I.Leo pápa Eucherius

Prosper Tiro Incertus..

Homeros				
Horatius				
Hydatus				
Hyginus				
Hyppolitus	1	1		
Iraeneus	1	1		
Iuvenecus				
Iuvenalis			1	1
Laberius				
Lactantius			1	1
Lampridius/SHA/				
I.Leo pápa			1	1
Livius				
Lucanus				
Lucretius			2	2
Macrobius				
Mamertus Claud.			1	1
Martialis				
Maximus	7	7		
Nicolaus pápa				
Novatianus				
Orosius			1	1
Ovidius			3	3
Pacuvius				
Palladius				
Paulinus				
Paulinus Nolan.	1	1		
Paul. Pellaeus				
Paterculus Vell.				
Persius				
Petronius				
Plautus				
ifj.Plinius			1	1
id. Plinius	1	1		
Plutarchos	1	1		
Pomerius				
Priapea				
Priscus				

	I.Leo pápa		Euherius	Prosper Tiro	Incertus...	
Propertius						
Prosper Tiro	3	3				
Prudentius	1	1				
Pseudo-Barnabás	1	1				
Pseudo-Maximus	1	1				
Pseudo-Tertullianus	1	1				
Quintillianus						
Ruricius						
Rutilius Namatianus						
Sallustius	1	1			1	1
Sedulius						
Seneca	1	1				
Sidonius						
Silius Italicus						
Statius						
Symmachus						
Syrus						
Suetonius						
Sophocles						
Tacitus	1	1				
Terentius						
Tertullianus	6	6				
Themistius						
Tibullus						
Cod.Theodosianus						
Valerius Flaccus						
Valerius Maximus						
Vegetius			1	1		
Venantius Fortunan.						
Vergilius				16	26	12 12
Victor Vitensis						
Credo						
XII. tábl. törv.						
Zephirinus				1	2	

	Sedulius		III. Felix pápa	
Arator	1	1		
Cicero	4	4		
Columella	1	1		
Dracontius	5	5		
Ennodius	1	1		
Gaudentius	1	1		
Horatius	1	1		
Iuvenius	6	6		
Livius	1	1		
Lucanus	1	1		
Lucretius	1	1		
Nicolaus pápa			1	1
Ovidius	2	2		
Seneca	1	1		
Tacitus	1	1		
Terentius	1	1		
Venantius Fort.	1	1		
Vergilius	109	110		

	Faustus		Ruricius		Paul.Petr.		Paul.Pellae.	
Teremtés	29	40	6	6				
Kivonulás	11	13	3	3				
Leviták	2	2						
Számok	2	2			3	3		
Második tv.könyv	8	8						
Josue					1	1		
Birák könyve								
Ruth								
Sámuel I-II								
Királyok	5	6	1	1	2	2		
Krónikák	1	1						
Ezdrás	3	3	1	1				
Nehemiás								
Tobiás								
Judith								
Eszter								
Makkabeusok								
Job	4	4	2	4				
Zsoltárok	85	104	35	41	1	1	1	1
Példabeszédek	13	14	4	5				
Prédikátorok	1	1	1	1				
Énekek éneke	1	1						
Bölcsesség	5	5	1	1				
Sirák fia	7	9	5	5				
Esaiás	36	46	3	3	1	1		
Jeremiás	10	11	1	1				
Siralmak	1	1						
Báruk	2	2						
Ezekiel	11	13						
Daniel	3	4						
Oseias	2	2						
Joel	2	2						
Ámos	1	1						
Abdias								
Jónás								
Nikeas	1	1						
Náhun								
Habakuk	1	2						

	Faustus		Ruricius		Paul.Petr.		Paul.Pellae.	
Szofonias								
Aggaeus								
Zakarias	1	1						
Malakiás	1	2						
Máté	67	100	31	35	2	2	1	1
Márk	8	9	3	3	1	1		
Lukács	39	52	10	13	4	4		
János	50	78	6	6	2	2		
Ap. csel.	40	51	2	2	2	2	2	2
Rómaiakhoz	49	60	8	8			1	1
Korinthusiakhoz	54	81	9	11			2	2
Galatáknak	16	17	2	2				
Ephesosiaknak	9	9	1	1			2	2
Philippibeliek	4	4	1	1				
Colosseieknek	3	4						
Thessalonikiek	1	1	2	2				
Timoteusnak	10	11	1	2				
Titusnak	3	4						
Philomonnak	4	5						
Zsidóknak	16	18	2	3				
Jakab lev.	12	17	3	4				
Péter lev.	7	9	3	3				
János lev.	8	11	4	4				
Judás lev								
Jelenése kve	11	15						

	Orientius	Graecus	Sidonius	Victor Vit.
Teremtés	6 6		1 1	5 5
Kivonulás			5 7	2 2
Leviták			8 9	
Számok	1 1		2 3	1 1
Második tv. könyv	2 2		5 5	
Josue			2 2	
Birák				
Ruth				
Sámuel I-II.	3 3		1 1	
Királyok			12 12	4 4
Krónikák	1 1		1 1	
Ezdrás				
Nehemiás				
Tobiás				
Judith	1 1		1 1	
Eszter	1 1			
Makkabeusok				
Job	1 1			3 3
Zsoltárok	2 2		2 2	18 19
Példabeszédek	1 1			
Prédikátorok				
Énekek éneke				
Bölcsesség				2 2
Sirák fia	1 1			
Esaias	3 3		1 1	4 4
Jeremiás			1 1	4 4
Siralmak				1 1
Báruk				
Ezekiel				1 1
Dániel			3 4	2 2
Oseas				
Joel				
Ámos				
Abdias				
Jónás			4 4	

	Orientius	Graecus	Sidonius	Victor Vit.
Nikeas				
Nahun				
Habakuk				
Szofonias				
Aggaeus				
Zakarias				
Malakias			1 1	
Máté	10 10		7 7	14 14
Márk	1 1		2 2	
Lukács			10 10	1 1
János			2 2	28 28
Ap. csel.	1 1		1 1	5 5
Rómaiaknak		1 1		1 1
orinthosiaknak	3 3		4 4	12 12
Galatáknak			2 2	1 1
Ephesosiaknak				
Philippibeliek	1 1		1 1	
Colosseieknek			1 1	
Thessalonikiek	2 2			
Timoteusnak	1 1			3 3
Titusnak				
Filomonnak				
Zsidóknak				1 2
Jakab lev.				1 1
Péter lev.	1 1			1 1
János lev.				5 6
Judás lev.				
Jelenések kve.	1 3			1 1

	Salvianus		I.Leo pápa		Eucherius		Prosper Tiro	
Teremtés	10	10	46	103	61	75	25	32
Kivonulás	9	9	18	23	37	41	9	9
Leviták	3	3	5	11	11	11	2	2
Számok	7	7	4	4	22	23	1	1
Második tv.könyv	1	1	8	15			2	2
Josue							2	2
Birák	1	2						
Rut								
Sámuel	8	8			4	4		
Királyok			3	3	32	33	4	4
Krónikák					2	3	1	2
Ezdrás							1	1
Nehemiás								
Tobiás	2	2	4	8	1	1	1	1
Judith								
Eszter					1	1	1	1
Makkabeusok			2	3	1	1		
Job	3	3	6	12	33	34	11	14
Zsoltárok	38	43	112	175	308	379	111	143
Példabeszédek	11	12	13	28	29	37	17	23
Prédikátorok	2	2	1	1	25	30	4	4
Énekek éneke			1	1	22	26		
Bölcsesség	3	4	11	21	5	5	7	12
Sirák fia	9	10	11	23			12	13
Esaiás	5	6	32	48	50	60	36	42
Jeremiás	17	18	11	12	24	27	10	12
Siralmak					6	6		
Báruk							1	1
Ezekiel	16	17	1	1	11	13	1	1
Dániel	1	3	2	2	6	7		
Oseias	2	2	1	3	3	3	4	4
Joel			2	2	2	2	1	1
Ámos			1	1			1	1
Abdiás								
Jónás	1	1						

	Salvianus	I.Leo pápa	Eucherius	Prosper Tiro
Nikeas	1 1	1 2	2 2	
Áhun			1 1	
Habakuk		1 1	6 6	1 4
Szofoniás				
Aggaeus				
Zakariás	2 2	1 5	5 5	1 1
Malakiás		1 3	4 4	2 3
Máté	45 55	262 466	117 143	101 156
Márk	3 3	23 29	18 18	6 9
Lukács	17 20	111 195	58 69	43 62
János	5 5	136 256	69 82	69 129
Ap.csel.	6 8	37 74	21 24	29 38
Rómaiaknak	27 31	106 239	33 35	100 184
Korinthusiaknak	20 22	143 325	55 64	84 157
Galatáknak	8 15	35 75	9 9	22 42
Ephesosiaknak	4 5	65 159	21 23	26 53
Philippibelieknek	4 6	30 116	10 13	17 30
Kolosseieknek	1 1	31 78	7 7	16 30
Thessalonikieknek	1 1	8 9	7 8	10 11
Timoteusnak	12 13	37 76	16 17	18 45
Titusnak	2 4	12 20	1 1	3 4
Philomonnak				
Zsidóknak	2 2	38 64	12 12	12 14
Jakab lev.	7 7	13 17	7 7	6 17
Péter lev.	6 6	36 70	8 9	14 18
János lev.	4 6	23 44		19 29
Judás lev.		1 1		
Jelenések kve.	2 2	4 5	16 18	11 12

	Incertus...		Mamertus C.		Capreolus C.		Hilaris pápa	
Teremtés	127	136	3	3				
Kivonulás	82	84					1	1
Leviták	7	7						
Számok	39	40						
Második tv.könyv	14	15						
Josue	12	12						
Birák	43	44						
Ruth	3	3						
Sámuel I-II								
Királyok	88	92						
Krónikák	1	1						
Ezdrás	7	7						
Nehemiás								
Tobiás	12	12						
Judith	5	5						
Eszter	4	5						
Makkabeusok	7	7						
Job	13	13			1	1		
Zsoltárok	193	213	11	12	8	8		
Példabeszédek	12	13	1	1				
Prédikátorok								
Énekek éneke	6	6						
Bölcsesség	18	18	6	9				
Sirák fia	6	6						
Esaiás	63	75			1	1		
Jeremiás	18	19						
Siralmak	5	6						
Báruk	4	4						
Ezekiel	15	16						
Daniel	39	40						
Oseias	8	9						
Joel	1	1						
Ámos	2	2						
Abdiás								
Jónás								

	Incertus...		Mamertus C.		Capreolus C.		Hilarius pápa	
Nikeás	2	2						
Náhun								
Habakuk	8	10						
Szofoniás	1	1						
Aggaeus	1	1						
Zakariás	5	6						
Malakiás	6	6						
Máté	134	154	9	9	11	11		
Márk	19	19			1	1		
Lukács	71	76	4	4	1	2		
János	86	96	5	5	11	12		
Ap. csel.	33	35	1	1	2	2		
Rómaiaknak	34	39			2	2		
Korinthosiaknak	67	75	16	16	8	8	1	1
Galatáknak	15	17			1	1		
Ephesosiaknak	13	17	1	1	1	1		
Philippibeliekhez	12	14	1	1	1	1		
Colosseieknek	6	6			3	4		
Thessalonikiekhez	11	12	1	1				
Timoteusnak	20	21			2	2		
Titusnak	1	1						
Philomonnak								
Zsidóknak	12	13			4	4		
Jakab lev.	3	3						
Péter lev.	20	25						
János lev.	14	17						
Judás lev.								
Jelenések	56	58			1	1		

	Sedulius		III.Felix pápa	
Teremtés			2	2
Kivonulás	1	1		
Leviták				
Számok				
Második tv.könyv	1	1	2	2
Josue				
Birák				
Ruth				
Samuel				
Királyok	1	1		
Krónikák				
Ezdrás				
Nehemiás				
Tobiás				
Judith				
Eszter				
Makkabeusok				
Job	1	1		
Zsoltárok	19	20	3	3
Példabeszédek				
Prédikátorok				
Énekek éneke				
Bölcsesség	1	1		
Sirák fia				
Esaiás	1	1	1	1
Jeremiás			2	2
Siralmak			1	1
Báruk			3	3
Ezekiel				
Daniel				
Oseas				
Joel				
Ámos				
Abdiás				
Jónás				

Sedulius

III. Felix pápa

Nikeás				
Náhun				
Habakuk				
Sofoniás				
Aggaeus				
Zakariás				
Malakiás				
Máté	7	7	10	14
Márk	1	1		
Lukács	4	4	2	2
János	10	10	6	9
Ap. csel.				
Rómaiaknak			4	4
Korinthosiakhoz	4	4	6	7
Galatákhoz			4	5
Ephesosiakhoz			1	1
Philippibeliekhez			1	1
Colosseieknek				
Thessalonikiekhez				
Timoteusnak			3	4
Titusnak				
Philomonnak				
Zsidóknak	1	1	1	1
Jakab lev.	1	1	1	1
Péter lev.			1	1
János lev.				
Judás lev.				
Jelenések kve.	1	1		

Megjegyzés: A számok feloldása a következő:

Korinthosiakhoz 6 7 = Korinthosiakhoz írt levélből
6 különböző idézetet összesen 7 helyen lehet az illető szerzőnél megtalálni.

V. SIDONIUS APOLLINARIS LEVELEINEK IV.KÖNYVE:

SIDONIUS, Ep.IV.1.

Probushoz¹

- 1 A feleséged² unokanővérem: innen származik közöttünk az első és legfontosabb baráti kötelék, az a testvériség, mely nem annyira a vér szerinti, mint inkább az unokatestvérekre jellemző, hisz ezek gyakran igen őszintén, kitartóan, önzetlenül szeretik egymást. Mert bár a vagyon miatti pereskedés a testvérek között egyszer véget ér ugyan, a testvérek gyermekei viszont semmin sem perlekednek, és azért nagyobb gyakran a szeretet az unokatestvérek között, mert hiányzik a vetélkedés a vagyon felosztása miatt, de nem szűnik meg a vérrokon ragaszkodás. A második kötelék közöttünk: hasonló gondolkodás módunk, ami hasonló érdeklődésünkből ered, mivel ugyan-ugy vélekedünk az irodalomról, ugyanazt ócsároljuk és ugyanazt magasztaljuk, és bármilyen előadásmód nekünk egyformán tetszik vagy nem tetszik.
- 2 Azonban én túl nagy fontosságot tulajdonítok annak, hogy véleményem azonos a tiédde. Hisz ki ne tudná az ifjác vagy a vének közül, hogy te voltál az egyedüli tanárom, mikor pedig úgy tűnt, hogy közös tanárunk volt; mégis azt a sok hősköltészeti emelkedettséget, vigjátéki szellemességet, lírai dallamosságot, szónoki ékesszólást, és amit csak történetírók igazmondást, szatirairók szellemeskedést, grammatikusok szabályszerűt, panegyristák tapsra érdemest, filozófusok mélyértelműt, epigrammaírók csintalanságot, szövegmagyarázók világos értelmezést,

1.

jogtudósok homályos megfogalmazást leírtak, te tanítot-
tad meg mindegyikünkkel, kivéve azokat, akiknek tehetsé-
gük vagy szorgalmuk hiányzott. Te jó Isten! Atyáink mi-
lyen büszkék voltak, mikor látták, hogy Krisztus segít-
ségével te tanítani tudsz, én pedig tanulni, és te nem
csak azt csinálod, amihez értesz, de kedvedre is van
amit csinálsz, ezért tartottak nem kevésbé jónak, mint
műveltnek téged.

3 Eusebius³ házában te valóban a tudományok igazi műhelyé-
re találtál, s ott a filozófia üllőjén formálódva olykor
a dolgok és a róluk való értekezések különféle alapelve-
it tártad fel nekünk úgy, hogy még az is, aki tanított
minket, neked helyeselt; máskor Platonhoz hasonlóan, aki
már tanulóéveiben is csaknem hatalmasabb volt Szokratész-
nél, te is már Eusebiusunk iskolájában kiválóan ismerted
az arisztotelészi kategóriákat, és mint egy igazi athéni,
a vitatkozás mestere voltál, miközben Eusebius egyszer
szigorú dorgálással nyesegette, máskor üdvös tanácsokkal
óvta a mi még mindig hajlítható, zsenge, éretlen ifjusá-
gunkat.

4 Te jó Isten! Milyenek és mennyire értékesek voltak ezek
a tanácsok. Ha valaki ezekkel menne el a mocsárlakó sy-
gamberekhez, vagy a Kaukázusban született alánokhoz, akár
pedig a lófejű gelónokhoz⁴, s filozófiára akárná taníta-
ni őket, kétségtelenül meglágyitaná és felmelegitené e
vad és rideg népek szívének jegességét és keménységét, s
így nem néznénk le, nem gunyolnánk ki és nem tartanánk
félelmetesnek azok vadságát és otrombaságát, akik buták,

1.

Probushoz

elvakultak és ingerlékenyek, mint a vadak.

5 Mivel tehát a rokonság is, és tanulmányaink is egymáshoz kötnek minket, kérlek, bárhol is légy, barátságunkat őrizd meg töretlenül; és ha lakhelyünk távol van is, kölcsönös baráti ragaszkodásunkat érezzük közeli; amennyire tőlem függ, barátságunkat egész hátralevő életemben mindvégig tisztán megőrzöm.

2.

Claudianus⁵ Sidoniushoz

1 Ha lehetséges lenne, uram, hogy gyakrabban, akár rövid időre is találkozzam veled, nem kutatnék mindenfelé olyan emberek után, akik önkéntesen vagy szükségből hasznomra lehetnek kötelességem teljesítésében. Mert találkozásunkat oly sok és nyomoruságos körülmény gátolja. Valójában az írásra is csak ritkánvan, vagy egyáltalán nincs megfelelő alkalom. Te ítéljed majd meg, hogy mindez megbocsátható-e vagy nem.

2 Másrészt pedig azt a tényt, hogy gyakran ajándékozol meg írásaiddal olyanokat, akik azokat nem várják úgy, mint én, s talán meg sem érdemlik jobban, nem tekintem a barátság törvényei megbocsátható megsértésének. Arról is szomorúan hallgatok, hogy soha nem érdekesítetted válaszlevélre azokat a könyvecskéket, melyeket beleegyezéseddel neked ajánlottam.⁶ De talán nincs szabad idő, amiből néhány pillanatot egy igazán őszinte barátságra fordíts.

3 Vajon bonyolódottál-e valamikor vagy valahol olyan elfoglaltságba, hogy annak hasznát ne mások javára fordítottad vol-

na? Mikor könyörgésekkel engeszteléd Istent, jóindulatát nemcsak barátaid, hanem ismeretlenek számára is elnyered. Mikor a szent iratok titkát kutatod, amibe te igen szorgalmasan elmerülsz, ismereteidet még bővebben osztod meg másokkal. Mikor befolyásodat a gyámoltalanok hasznára fordítod, bár befolyásod fokozódik, mások számára készítesz terveket. Ennélfogva mindenféle tetteid között nyilvánvalóan nincs, valóban nincs oly hiábavaló, mely egyedül csak neked válnék hasznodra, s ne hozna bőséges gyümölcsöt sokaknak, másoknak is.

- 4 Semmiféle akadály vagy kifogás sem gátolhatja meg, hogy én a különleges és benső barát ne kapjak semmit abból a gyümölcsből, melyből sok ismeretlen is annyit kapott. De úgy gondolom, hogy mint az evangéliumi adakozó⁷, te is amit nem adsz meg az éhes barátnak, azt a hozzád bekopogtató bűnösnek adod. Ha viszont még mindig hajlithatatlan maradsz, mint régen, én teszek majd olyat, ami rosszul esik neked; mert ha továbbra is hibázol a hallgatással, én irással fogok nyomban bosszút állni. Mert hiszen nem kétséges, hogy levelem épp oly büntetés lesz számodra, mint amennyire büntetés nekem hallgatásod.

3.

Claudianushoz⁸

- 1 Ugy véled, nagy uram, hogy megsértettem a barátság törvényeit, mert ami a baráti kötelességemből fakadó és téged illető üdvözlő sorokat illeti, sokáig kiméltem íróvesszőmet és táblámat, s mert így azután egyetlen utazót

3.

Claudianushoz

sem terhelt meg levelem, hogy téged jókivánságokkal és üdvözletekkel ajándékozzon meg. Méltányosabb lenne inkább arra gondolnod, van-e olyan ember, akinek szivügye ugyan latinul beszélni, mégis ne félne, ha bíráló füleid hallatára olvasnák fel irását. Bíráló füleidről szólok, melyek igényességéhez - ha a régmúlt idők fénye nem vakít el engem, - sem Fronto komolysága, sem Apuleius súlyos szavai nem érnek fel, melyhez hasonlítva a két Varro, Atacínus és Reatinus⁹, és a két Plinius, az idősebb és az ifjabb, most póriásnak tűnnek.

- 2 Itéletem megerősíti az a könyv, melyet "A lélek természetről" írtál, bizonyítva nagy tudásodat és írásművészetedet egyaránt. Ebben ajánlást írtál hozzám, s ezzel igen értékes ajándékot kaptam, s bár könyveimmel nem érdemltem ki, hogy híressé legyek, könyved ajánlásában nevem örökre fennmarad. De micsoda könyv, ó nagy Isten, micsoda nagyszerű könyv ez, témája nehezen érthető, szóhasználata világos, célkitűzése körülhatárolt, kifejezése nyitott, és bár a szillogizmusok szakállas példái durvítják, az ékesszólás meg-megújuló példái megszépítik.
- 3 Vannak ott ujnak tűnő szavak, mert régiek, ezért ha stílusát a régi írásokéhoz hasonlítják, joggal helyezik azok elé; és ami még értékesebbé teszi: az egész szöveget cezurák osztják részekre, s mégis bőven árad; és úgy érzed, hogy gondolatai gazdagságával és kifejezései tömörségével többre tanít, mint amennyit mond. Régen éppenséggel úgy gondolták, és joggal, hogy a legjobb szónok az, aki kevés

3.

Claudianushoz

szóval sokat mond el, és az ügy teljes kifejtésére törekszik, nem pedig a papir teleírására.

4

Ámde azt miképpen érted el, hogy könyveidben az állandó komolyság mellett megfér a gyengédség, a szigorúság pedig jókor jövő kedvességgel váltakozik; hogy az olvasónak a filozófiai tanok részletes vizsgálatától lanyhuló figyelmét hirtelen kellemes kitérések pihentessék éppugy, mint tengeri hajóst az ismerős kikötők? Ó, ez a minden tekintetben hatásos könyv, ó, ez a nem szegény, hanem szerény ékesszólás, amit a szertelen bőbeszédűség nem dúz-
zaszt fel, és hétköznapi kifejezések sem szorítanak korlátok közé!

5

Mindez kiváló, és a maga nemében egyedülálló tehetségű szerző írása, aki a legkülönbözőbb dolgokban bizonyul kiemelkedőnek; aki az egyes művészetekről jeles művészekkel szokott bölcselkedni, s - ha úgy hozza a sors, - nem vonakodik kézbe venni Orpheusszal a lantverőt, Aesculápiusszal a pálcát, Archimédésszel a matematikusok rajzolóvesszejét, Euphratésszel a horoszkópot, Perdixszel a körzőt, és Vitruviusszal a függőönt; olyan tudós, aki sosem szünt meg együtt kutatni Thalésszel az időt, Atlasszal a csillagokat, Zethusszal a súlyokat, Chrisippusszal a számokat és Euclidésszel ¹⁰ a mértékeket.

6

Végülis akik korunkban akartak valamit, azok közül egy sem volt képes így igazolni, hogy képes is rá. Mert amikor vitába szállt ellenfelével, joggal tulajdonítja magának a latin és görög nyelv ismeretéből és hagyományiból

3.

Claudianushoz

származó fölényét. Véleményt úgy nyilvánít mint Pythagorasz, megkülönböztet mint Szokratész, kifejt mint Platon, összekapcsol mint Arisztotelész, mint Aiszkhinész rábeszél, mint Demoszthenész elragadtatja magát, megújul mint Hortensius, hevül mint Cethegus, ingerel mint Curió, lebilincsel mint Fabius, szinlel mint Crassus, elleplez mint Caesar, tanácsot ad mint Cato, lebeszél mint Appius, rábeszél mint Tullius.¹¹

7 Ha pedig az egyházatyákhoz akarjuk hasonlítani, formál mint Jeromos, rombol mint Lactantius, épít mint Ágoston, felemelkedik mint Hilarius, leereszkedik mint Johannes, mint Basilius magával ragad, és mint Gregorius vigasztal; árad belőle a szó mint Orosiusból, s mégis tömören beszél mint Rufinus, úgy mesél mint Özséb, s úgy felkavar mint Eucherius, küzdelemre buzdít mint Paulinus, és állhatatosságra mint Ambrus.¹²

8 Ha pedig megkérdeznél, himnuszodról az a véleményem, hogy cesurák tagolják, mégis bőven árad, kedves, emelkedett, költői bájjával és történeti hűségével bármelyik dythyrambus-költőét felülmulja. Ami pedig különleges érdemed: a verslábak a metrumhoz, a szótagok a verslábhoz, a vers jellege a szótagokhoz illenek; a maga megszabott határai között ez a szegény vers gazdag szavakban, s a szűkre szabott vers rövidségét mégsem feszíti szét a cikornyás beszéd terjengőssége. Így könnyen mulod felül rövid trocheusokkal és még rövidebb pyrrichiusokkal nemcsak az összekapcsolt háromszótagu mollossusi és anapestusi, hanem

3.

Claudianushoz

a négyszótagu epitritusi és paeoniusi verssorokat is.

9 A mondanivaló nagysága túlnő a szükreszabott versmértékeken, és ahogy nagy drágakövet csak ügyel-bajjal lehet kevés aranyba foglalni, hisz kipattan belőle, épp úgy megértheted az erős paripa hevességét, nyerítését is, ha a vad pusztában vagy rögös uton zablával visszafogják, hisz nem a gyorsasága hiányzik, hanem a megfelelő terép hozzá. Mit mondjak még? Ugy tűnik nekem - hacsak a hosszú tétlenség el nem rabolta ítélőképességemet -, hogy a szónoklatban az athéniek kevésbé attikaiak, s a költészetben a Muzsák kevésbé dallamosak, mint te. Mert én pápi hivatásom miatt fokozatosan új stílus elsajátítására töreksem, és hamarosan elfelejttem a régit, így azután nem vagyok még jó szónok, de kezdek már egyre rosszabb költővé válni.

10 Kérlek tehát, bocsásd meg nekem azt a hibámat, hogy mostani tisztetemre gondolva kissé ritkábban keverem kiszáradó patakját a te folyóddal. Méltán tisztelik világszerte költészetedet, ami nyilvánvalóan kétszeresen is szerencsés, hisz se hasonmásra se versenytársra nem talál, és már régen elterjedt a híre mindenfelé, amiben segítettem én is. Részünkről azonban nagy merészség lenne, hogy kisvárosi vagy iskolai szónokok, vagy bírósági ügyvédek előtt fecsegjünk, akik oly sokan vannak, s akik még ha ünnepi beszédet mondanak is, - nem akarom sérteni ezzel a hatalmasokat - nagyon irodalmiatlan szónoklatokkal is beérik. Téged viszont, akinek megadatott, hogy váltakozva, ha

3.

Claudianushoz

tetszik versben, vagy ha tetszik prózában, de mindkét műfajban kiemelkedőt alkoss¹³, azok a kevesek fognak utánózni, akiket az istenek szeretnek.

4.

Simpliciushoz és Apollináriushoz¹⁴

1 Ime, végre megérkezett hozzátok akit ígértem, s akit vártatok, Faustinus¹⁵, egy előkelő család feje, akit kettőnk közös szülőföldje legjelesebb ékességei közé kell sorolni. Testvérem ő családjának egyenrangúsága, és barátom lelkiületünk hasonlósága miatt; gyakran megosztottam vele a komolyságot és a vidámságot is, amikor még fiatalok voltunk; labdázásban, kockázásban, ugrásban, futásban, vadászatban és uszásban becsületesen versengtünk mindig, mivel a barátságban kitartottunk. Idősebb ugyan nálam, mégis csak annyival, hogy nem kellett annyira tisztelnem, mint amennyire örömet jelentett számomra utánózni őt; maga is szívesen vette, ha érezte, hogy ragaszkodtam hozzá, mint ha tiszteltem. De ahogy korban és az egyházi méltóságokban előrehaladt, ő, aki előbb szeretetre méltó volt, kezdett egyre inkább tiszteletre méltóvá válni.

2 Vele küldöm üdvözlétem, arra vágyva, hogy minél hamarabb láthassalak benneteket Krisztus segítségével, ha a közállapotok is megengedik. Ezért hacsak kívánságom nem tűnik alkalmatlankodásnak, mikor barátom visszatér, remélem beszámol majd vidéketek helyzetéről és a ti körülményeitekről. Szilárd elhatározásom, hogy leküzdöm magán elfoglaltságaim nehézségeit, és nem sajnálok semennyi időt,

4.

Simpliciusushoz és Apollinarishoz

hogy keblemre öleljelek benneteket, hacsak valami végső szükség - mint amitől most is félünk-, fel nem borítja terveimet.

- 3 Mindazt, amire a mostani idők figyelmeztetnek, nagyon helyes lenne, ha Faustinus testvérrel részletesen megbeszélnétek. Őt küldtem el, mivel szeretem, épp úgy mint ő engem; ha várakozásomnak megfelel, hálát adok az Istennek; másrészt mivel mindenki derék embernek tartja, bizonyára nem rosszabb az átlagnál, ha nem is a legjobb.

5.

Felixhez¹⁶

- 1 Ismételt üdvözetem ismét ugyanaz a levélvivő viszi: a te Gozolasod¹⁷ - adja Isten, hogy az enyém is legyen -, másodszor lett leveleim hordozója. Kiméldj meg hát mindkettőnket a közös megalázástól: mert ha még most is hallgatni szándékozol, mindenki azt gondolja majd, hogy én is, akinek irnod kellett volna, s ő is, akire rá kellett volna biznod a levelet, méltatlanok vagyunk arra.
- 2 Már nem is kérdezlek a körülmények alakulásáról, mint korábban, nehogy kellemetlen legyen neked, hogy szerencsétlenségekről kell beszámolnod, mikor kedvező változások nem is várhatók. Mivel azonban nem illenék hozzád, hogy hamis híreket közölj, s mert kedvezők nincsenek, borzadok bármi rosszat is megtudni a jó emberek üzenetéből.

6.

Apollinarishoz¹⁸

- 1 Faustinus főpappal¹⁹, akivel engem régi barátságunk és új hivatásom egyaránt összeköt, szóban üzentem meg, hogy légy óvatos bizonyos dolgokban. Örülök, hogy megfogadtad, amit üzentem. Mert hiszen az okos embereknek alapvető tör-ekvése, hogy elkerüljék a véletleneket; és szint-ugy oktalanság panaszkodni, ha rosszul végződik egy vak-merő lépésünk, és meggondolatlan tervek hibás végeredményéért az előre nem látható eseményeket hibáztatjuk.
- 2 Miért írom mindezt? - kérdezed. Bevallom, nagyon aggódtam, hogy az általános rettegés idején semmitől sem félsz majd, és előkelő házad mindeddig háborítatlan nyugalma az ellenség viharos támadása során az alkalmatlan időben gyakorolt áhitat miatt bizonytalanságba kerül, s az ünne-
pélyes szertartás a női lekek gyengesége miatt veszít majd remélt értékeiből, bár velük született vallásosságuk oly mélyen gyökerezett szivükben, hogy ha szeren-
csétlenség történt volna az uton lévőkkal, örültek volna, hogy egy mártir miatt szenvedtek mártiromságot.²⁰
De bennem a kisebb ártatlanság nagyobb bizonytalanságot táplál, s ezért inkább ragaszkodom ebben a kétséges helyzetben az óvatossághoz, s még ha minden biztosnak látszik is, azokhoz csatlakozom, akik félnek.
- 3 Helyes volt tehát, hogy bölcsen elhalasztottad a veszélyes zarándoklatot, és nem tettéd ki ekkora kockázatnak egy ilyen nagy család helyzetét. És még ha esetleg kedvezően végződött volna is a tervbe vett utazás, én a

6.

Apollinarishoz

legkevésbé sem helyeselném az olyan döntést, melynek meg-gondolatlansága nem oldható fel csak a szerencse jótéte-ményével. Az isteni bölcsesség bizonyára megengedi majd, hogy az ilyen fogadalmakat a megfelelő eredménnyel tel-jesítsük, s hogy a béke áldásai között emlékezzünk majd a mostani szörnyűségekre; de a jelen óvatosságra inti a-zokat, akik a jövőben gondtalanul akarnak élni.

4 Mégis térjünk vissza a mostani dolgokra: aki levelem vi-szi, panaszkodik valami veszteség miatt, amit a te Gene-siusod²¹ okozott neki. Ha úgy találod, hogy panasza nem tér el az igazságtól, kérlek szolgáltass igazságot a jo-gos panaszosnak, és sürgősen intézd el az idegen ügyét. Ha viszont büntetendő ármánykodás szitja a gyűlöletet, s a panaszos már korábban bosszut állt, szemtelen a kérel-mező, aki a költségeket és az utazás fáradalmait viselve könnyelműen vállalja az eltökélt per kellemetlenségeit, s mindezt a legnagyobb télben, hatalmas hóbuckák és jég-hegyek között; a pereskedést kedvelők úgy vélik, ez az évszak gyakran rövid a meghallgatásra, de mindig hosszú a jogtalankodásra.

7.

Simpliciushoz²²

1 "Azt biztatod, aki magától is rohan"²³ szokta felélni, akit olyasmire kérnek meg, amit kérés nélkül is megtett volna. Talán azt kérded, mért bocsátottam mindezt előre. Levélvivőm buzgón könyörgött, hogy tőlem levelet vihes-sen hozzád, pedig ha utazásról hallgatott volna, s én

7.

Simpliciushoz

mégis megtudom, magam kértem volna erre; mert ezt az üdvözlést inkább az irántad érzett barátságra, mint a levélhordóra való tekintettel irtam. Egyébként ő maga úgy tartja számon, hogy jótéteményként érde-melte ki amit most teljesít, s bár amit ismételten kért, így megkapta, mégis barátságunk természetét legkevésbé sem ismeri.

2 Ezért, bár nem leszek ott, mégis könnyen el tudom képzelni mekkora ámulatba esik hirtelen mikor megérti, hogy szolgálataira való tekintettel szívesen befogadtuk, s levelem, amit átad, kelleténél nagyobb fáradozással követelte ki. Szinte látom, ahogy ennek a társaságban irigylésre méltóan járatlan embernek mennyire újdonság lesz minden, mikor otthonodba hívod őt, az idegent, társalgáshoz, őt, a szorongót, mulatságba, őt, az esetlent, asztalódhoz őt, a szegényt, azt, aki itt a hagymával gyomorrontásig tekező közönséges emberek között él, s ott oly előzékenyen kezelik, mintha mindig Apicius²⁴ lakomázó társai, vagy a pantomim művész²⁵ bizánciak között bőfögött volna.

3 De bármilyen műveltségű és rangu ember is, hozzásegített, hogy vállalt kötelességem bőbeszédűen teljesítsem. És bár az ilyenek gyakran lenézett emberek, mégis sokat veszítené levelezéssel fenntartott barátságunk, ha a levélvivők hitványsága visszatartana minket a gyakori levélváltástól.

8.

Evodiushoz²⁵

1 Mikor a levélhordó ideadta leveledet, melyben barátod-

8.

Evodiushoz

dal bizalmasan közlöd, hogy a király megbízásából hama-
rosan Tolosába utazol, mi is messze jártunk már a város
központjától, mert távoli birtokunkra utaztunk éppen. Én
kora reggel elmaradtam, mert egy kitartó csoport kísért,
s leveledre hivatkozva is alig tudtam lerázni őket, hogy
kérekednek vagy gyaloghintón vagy lovon utazva eleget te-
hessek.

2 Egyébként a cselédség már hajnalban előre ment, hogy sát-
rat verjenek tizennyolc mérföldnyire egy olyan helyen, a-
mely igen alkalmas arra, hogy a csomagoktól megszabadul-
junk; hidegvizü forrás fakad ott egy ligetes dombon, mel-
lette lent dus füves a talaj, szemünk előtt halakkal és
madarakkal teli folyó, s mindehhez még egészen a parton
új ház áll, régi barátunké, kinek barátságát elfogadhatod
vagy elutasíthatod, de ki nem meritheted.

3 Így tehát előttem járó embereimhez képest a te kedvedért
még inkább elmaradtam, hogy szolgálodat minél gyorsabban,
még a város közeléből visszaküldhessem; már bizonyára a
negyedik óra is eltelt, már magasan járt a nap, és növek-
vő sugaraival felszárította a párás éjszaka harmatát; egy-
re nőtt a tikkasztó forróság, és az elviselhetetlen hő-
ségben az egyetlen felhő is, mely védhetett volna a nap
heve ellen, porfelhő volt csupán; majd a nyílt mező virá-
gos síkján át vezető hosszú ut látványától felsóhajtot-
tunk, megértve, hogy emiatt csak későn ülhetünk reggeli-
hez, és ha az utazás még nem is fárasztott el, a várak-
zás máris próbára tett bennünket.

8.

Evodiushoz

- 4 Mindezzel, amit elmondtam, kedves barátom bizonyítani akartam neked, hogy testem, lelkem elcsigázódott, és sok időm sem volt, mikor kérésednek engedelmeskedtem. Hogy végre visszatérjünk leveledhez: az első, üdvözlését hozó szavak után azt kéred, küldjek egy tizenkét sorban összefogott kis verset, melyet rá akarsz vésetni egy öblös, kagyló formájú edényre, melynek mindkét oldalát, mely a füleket tartja, kör alakú alapjától egészen a tetejéig hat-hat rovatkázott szalaggal diszítették.
- 5 Ugy vélem, feltetted magadban, hogy az egyes szavakat a szalagok homorulatára, vagy ami még jobb elképzelés, s ha így jobban tetszene, domborulatára véseted fel; az így diszitett vázát azután Ragnahilda királynőnek²⁷ akarod felajánlani, természetesen azért, hogy így terveidhez, s egyúttal tetteidhez győzhetetlen oltalmazót is biztosíts magadnak. Amit rám szabtál, mindenképp teljesítem, még ha nem is úgy, ahogyan szeretném; de előbb ismerd el, hogy csak magadra vethetsz, amiért több időt hagytál az ezüstművesnek, mint a költőnek, bár aligha volt ismeretlen előtted, hogy az irodalom műhelyeiben, ahol az üllőn a verseket kovácsolják, a metrumokat igen kemény és durva reszelővel csiszolják ki. De mire jó az ilyen és ehhez hasonló beszéd? Ime a vers:

"A kagyló, melyen Cytherét viszi a halfarkú Triton, magát összemérve ezzel visszavonulni nem habozna. Kérünk, urnők fölött urnő, fordulj erre egy pillanatra és vedd ezt az aprócska ajándékot,

8.

Evodiushoz

te hatalmas pártfogó, s ha tetszik, ne utasítsd el cliensed, Evodiust, kit ha naggyá teszel, te még nagyobb leszel. És neked, kinek apja. apósa király volt, s férjed is az, legyen fiad is már apjával király, s majd apja után is. Ó, boldog kristálytisztá víz, melyet a ragyogó fém zár be magába, s mely ápolja az urnő nálánál is fényesebb arcát. Mert mikor az urnő ebből akarja megnedvesíteni arcát, vakító ragyogás árad az arcáról az ezüst edényre."

Ha még mindig úgy őrzöd az irántam érzett szeretetét, hogy nem restelled ezt a csekélységet, amit írtam, titkold el a szerzőt, hogy jobbik éned is megnyugodjon. Hisz a te műveid, még az athéni forumon is nagyobb dicséretet érdemelnének, mint az én írásaim.

9.

Industriushoz²⁸

1 A minap találkoztam Vectiusszal²⁹, a kiváló férfiúval, és mintegy szórakozásból alaposan megvizsgáltam mindennapi tetteit. És mert megismerésre érdemesre találtam ezeket, úgy vélem, méltók arra is, hogy elmondjam őket. Először is, amit minden másnál inkább dicséretesnek tartok, a ház, akár ura őrizi tiszta erkölcsiségét; a szolgák rátermettek, akik birtokán élnek, szolgálatkészek, akik városi házában, barátságosak, engedelmesek és elégedettek urukkal; asztalához éppugy odaülteti vendégét mint cliensét; embersége nagy, de józansága még nagyobb.

9.

Industriushoz

- 2 Talán kevésbé fontos, hogy ő, akiről beszélünk, páratlan a kutyák, sólymok és lovak kiválasztásában, betanításában és idomításában; öltözködésében választékos, öve finom, diszei pompásak; járása méltóságteljes, jelleme komoly, az egyik közmegbecsülést, a másik egyéni tekintélyt kölcsönöz neki; engedékeny, de nem kényeztet el, büntet de nem kegyetlen, szigorúsága mértéktartó, komoly, de nem riasztó ember.
- 3 Mindezekén túl buzgón olvassa a szent könyveket, és így étkezés közben gyakran vesz magához lelki táplálékot is; a zsoltárokat gyakran olvsgatja, s még gyakrabban éneklí őket; úgy él ujfajta életmódjában, mint egy szerzetes, ha nem is csuhában, de katonai köpenyben; tartózkodik a vadak husától, de szívesen üldözi őket, így azután ez a szelíd és gyengéd vallásos ember vadászik, de vadhúst nem fogyaszt.
- 4 Felesége halála után egyetlen kislány maradt vigasztalásául, akit magányosan, nagyapai gyöngédséggel, anyai szeretettel, s atyai jósággal nevel. Háza népével szemben nem fenyegetőzik, mikor beszél hozzájuk, nem nézi le őket, mikor megfogadandó tanácsokat osztogat, s nem is nyomorgatja őket, mikor valamilyen vádat vizsgál meg. Alárendeltjei sorsát és helyzetét nem önkényesen, hanem jogszerűen irányítja. Inkább saját háza gondnokának, mint tulajdonosának tűnik.
- 5 Ennek az embernek állhatatosságát és mértékletességét

9.

Industriushoz

megvizsgálva úgy gondolom, hozzájárulna a többiek formálásához is, ha ezt az életmódot másokkal, még a legelőkelőbbekkel is ismertetnénk, mert igen hasznos lenne, ha minden egyházi embert a papi öltözék viselésén túl is ösztönöznénk e példa követésére, hiszen korunkban a papok ruhájával olykor visszaélnek; mert hogy az egyházi rend tagjainak minden tiszteletet megadjak, hacsak egy-egy erény lenne meg ilyen fokon az egyes emberekben, akkor jobban csodálnám az embert, aki paphoz illően él, mint a papokat magukat.

10.

Felixhez³⁰

1 Sietek üdvözlésedre, bár talán késve, jó úram, hisz már évek óta nem kerestelek fel levelemmel, és nem mertém őrizni régi kapcsolataink gyakoriságát, miután szülőföldemtől messze üztek, és megtörtek a számkivetés viszonytagságai. Ezért illő, hogy te is bocsáss meg a tartózkodásért, hiszen úgy helyes, hogy a megalázottak törekvései alázatosak legyenek, s ne törekedjenek egyenjogú és állhatatos barátságra azokkal, akikkel szemben talán nem lenne helyes, ha több szeretettel mint tisztelettel viseltetnénk. Éppen ezért régóta hallgatok már, s míg gyermekem, Heliodorus³¹ ide nem érkezett, inkább beletörődve mint szívesen fogadtam a te hallgatásodat.

2 De azt szoktad mondogatni, igaz csipkelődve, hogy félsz

10.

Felixhez

az én állítólagos ékesszólásomtól. Ez a mentegetődzés ha egykor igaz lett volna is, ma már nem érvényes, mert kis könyvem³² befejezése után, ami talán kissé csiszolt-nak tűnik, többi leveleimet újra a mindennapi nyelven írom, bár gondosan fogalmazott leveleim stilusa sem jobb; mert minek csiszolni az olyan mondatokat, melyeket nem akarunk kiadni. Egyébként ha ragaszkodásból visszaállítanád érintkezésünk régi formáját, visszatérnék régi bőbeszédűségemhez én is, sőt bárhol is vagy, Krisztus vezetésével, s feltéve, hogy patronusom³³, aki hazasegített, ebben támogatna, nagyon vágyom hozzád sietni, hogy tettekkel frissítsem fel barátságunkat, mely a beszélgetések megritkulása miatt elgyengült.

11.

Petreiushoz³⁴

- 1 Felettébb aggaszt engem nézédékünk vesztesége, mely a minap ragadta el szemünk elől nagybátyádat, Claudianust³⁵, s kétkem, hogy látunk ezután hozzá hasonlítható férfit. Ő valóban gondos és előrelátó, tudós, ékesszóló és lelkes férfiú volt kortársai között, szülőföldje és népe között a legtehetségesebb, aki mindig vallásossága megőrzésével filozofált; bár haját és szakállát nem növesztette meg, a filozófusok köpenyét és botját viszont egyszer kinevette, máskor pedig átkozta is, mégis csak öltözkéiben és vallásosságában különbözött platonikus

11.

Petreiushoz

barátaiktól.

- 2 Te jó Isten, mily sokat tanultunk, mikor egyedül keres-
tük fel tanácskozás kedvéért! Mennyire tétovázás és ke-
vélység nélkül adott mindenkinek teljes magyarázatot;
legnagyobb gyönyörűségének tartotta, ha valamely félme-
rült kérdés megoldhatatlannak tűnő bonyolultsága miatt
tudása egész kincsestárát szétszórhatta. Ha azután töb-
ben ültünk körülötte, a hallgatás kötelezettségét osz-
totta ki valamennyiünknek, a szólás jogát pedig csak egy-
nek, akit talán mi választottunk ki, hogy gazdag tudását
szétossza közöttünk kinek-kinek sorjában, kapkodás és
mindenféle szónoki fogás nélkül.
- 3 Azután ő bármit is mondott, mi késedelem nélkül az el-
lenkező következtetések szembeszegezésével folytattuk;
de megcáfolta valamennyi meggondolatlan ellenvetésünket,
így aztán egyetlen megfontolatlan és igazolatlan érvün-
ket sem fogadta el. Nagyon tiszteltük őt azért is, mert
bosszankodás nélkül tűrte, ha bármelyikünk lassú félfo-
gásnak bizonyult. Ezt bocsánatos bűnnek tekintette; szá-
munkra viszont türelme csak dicséretre méltó, de utá-
nozhatatlan volt. Ugyan ki vonakodott volna a leghomályo-
sabb kérdésekről is eszmét cserélni egy olyan emberrel,
aki még a tudatlanok és műveletlenek kérdezősködését sem
utasította vissza?
- 4 Ennyit röviden az ő tudásáról. Ki tudná méltó dicsérettel
bemutatni többi érdemeit: hogy mindig figyelemmel kísér-

11.

Petreiushoz

te az emberek sorsát, s a papokat munkájával, anépet beszédeivel, a szomorkodókat buzdításával, a cserben hagyottakat vigasztalásával, a fogságba kerülteket váltságdíjjal, az éhezőket kenyérrel, a ruhátlanokat ruhával segítette. Ugyancsak feleslegesnek tartom, hogy többet szóljak ezekről. Vagyonja jelentéktelen volt, s érdemeit, melyekkel kiemelkedő személyiségét gazdagította, a jövőbeni kárpótlásba vetett hittel igyekezett eltitkolni.

5 Igen tisztelte bátyját, a püspököt, úgy szerette őt, mint fiát, s mégis mint atyját, úgy tisztelte. De bátyja is nagyon becsülte őt; benne találta meg tanácsadóját döntéseiben, helyettesét egyházi ügyekben, megbízottját üzleti dolgaiban, jószágigazgatóját birtokain; ő volt jövedelme számvivője, társa az olvasásban, előadásában az értelmező, utazásaiban az utitárs. Testvéri kötelességét egyik a másikkal szemben kölcsönös bizalommal teljesítette, oly módon, hogy példájuk irigylésre méltó volt.

6 Tápláljuk újabb dolgokkal fájdalmunk okait, mikor csilapítani akarjuk fájdalmunkat? Tehát ahogy mondani kezdek, szinte gyötrelmesen megírtam ezt a szomorú és gyászos halotti éneket a hálátlan hamvaknak, mert mint Vergilius mondja, a hamvak nem adnak hálát³⁵; nehézséget okozott volna, hogy a fogalmazástól már elszoktam, ha természeténél fogva lusta lelkemet e könnyeket fakasztó fájdalom alaposan fel nem rázza. Ime, itt az ő sirverse:

11.

Petreiushoz

"Testvér bánata, büszkesége testét
im átadta e sirnak itt Mamertus
püspök hivei gyászkisérétében.
Mig ő volt a feje, tündökölt a hármás
könyvtár: római, ógörög, keresztény.
Még mint szerzetes, ebben elmerülve
titkon szivta be ifjuként betüit;
szónok volt, s viták vezére, költő,
mérnök meg muzsikus, s szöveg-kifejtő,
sok kérdés szövevényt bogozni is bölcs;
és számos szakadárt leverte szavának
szablyájával, akik hitét gyalázták.
Zsoltárverseket irt, zenélt, vezényelt,
s képzett kart vezetett; ha zengedeztek
oltárnál repesett fivére szive.
Évenkénti nagy ünnepekhez illőn
választott maga szent szöveg-szakaszt is.
Rendházfő-atya, másodrendű volt, ki
pásztorbot-viselő fivért segített;
mert az volt, aki cimerét viselte
főpapságának; emez viselte terhét.
S bár busitana, nyájas olvasó, hogy
ily nagy férfiuból mi sem maradt fenn, -
ömlő könnyel a sir kövét ne öntözd:
el nem porlad alant se hir, se szellem."

/Kárpáthy Csilla fordítása/

11.

Petreiusushoz

- 7 Ime a vers, amit a hőn szeretett testvér sirkövére felirattam, mihelyt elmehettem oda. Mert mikor éltémették, távol voltam; de azért nem mulasztottam el az alkalmat teljesen, hogy illőn elsirassam. Mert míg a sirversen gondolkodtam, gyötrődő lélekkel engedtem szabad folyást könnyeimnek, s az epitaphium felett tettem azt, amit mások a sir felett. Mindézt azért írtam meg neked, hogy véletlenül se hidd, hogy én csak az élőkkel ápolom a barátságot, és el ne marasztalj, mintha nem emlékeznék meg mindig meghalt és élő barátaimról egyformán. Mert abból, hogy az élőkkel szemben még a színlelt barátságot is alig tartják fenn, valóban arra következtethetsz, hogy igen kevésre tehető azok száma, akik az elhunytakra szeretettel emlékeznek.

12.

Simpliciusushoz és Apollinarishoz³⁷

- 1 Te jó Isten, mennyire hasonlitanak lelkünk indulatai a hajópusztító tengerre, mert hiszen ezt a kedvezőtlen hírek vihara épp úgy felkaverja, mint azt tulajdon háborgása. A minap fiammal együtt szemelgettük Terentius Hecyra-jának elmésségeit; mellette ültem, amint tanult, emlékezve természetes kapcsolatunkra, és megfellelkezve papi hivatásomról; és hogy növekvő tanulékonysággal minél tökéletesebben minél tökéletesebben

12.

Simpliciushoz és Apollinarishoz

kövesse a komikusok eszközeit, én is egy hasonló mészi szindarabot, Menandros Epitrepontes-ét tartottam kezemben.

2 Együtt olvastunk, dicsértük az írókat és tréfálkoztunk, és ami közös kívánságunk volt, ő az olvasásban, én pedig őbenne gyönyörködtem, amikor egy szolgagyerek állt elénk fintorgó arccal. "Mit vigyorogsz?"- kérdeztem tőle, mire azt felelte: "Láttam kint a Constans nevű lectort³⁸, aki Simplicius és Apollinaris uraktól jött vissza; átadta a levelet, amit küldtél, de amit ők küldtek, elveszítette."

3 Ettől a hirtől derűs jókedvem a szomorúság ráboruló felhője miatt elborult rögtön, és akkora haragot váltott ki belőlem a hirnök balgasága, hogy jó néhány napon át könyörtelenül megtiltottam, hogy szemem elé kerüljön ez a végtelenül bárgyu Hermész; hisz igen mérges lettem volna akkor is, ha bárkitől bármiféle levelet nem ad át, nem is beszélve a ti leveleitekről, melyek míg csak eszemet tudom, igen ritkának és kíváncsiaknak tűnnek nekem.

4 De mikor haragom idővel lassanként kitombolta magát, megkérdeztem a küldöncöt, vajon a levél mellett nem kapott-e valamiféle szóbeli üzenetet is. Ő büntudattól remegve és leborulva, hebegő szájjal és homályos szemekkel azt felelte, hogy minden, ami tájékoztathatna és ami gyönyörködtethetett volna, az az elveszett la-

12.

Simpliciusushoz és Apollinarishoz

pokra volt bizva. Siessetek ezért az író táblákhoz, simitsátok ki a pergameneket, és írjátok le újra, amit irtatok. Mert csak addig törődhetek bele, hogy kívánságomnak a balsors útjában álljon, míg levelemből megtudjátok, hogy soraitok nem jutottak el hozzám.

13.

Vettiushoz³⁹

- 1 A minap Germanicus⁴⁰, a tekintélyes férfiú kérésére meglátogattam Cantiliaeben⁴¹ az egyházközséget. Két-ségkívül ő a vezető személyiség a helyi lakosok között. Bár hatvan év van már a háta mögött, s mégis feltűnő, hogy természetében és megjelenésében naponként nem is egyszerűen megfiatalodik, hanem valamiképp szinte fiussá válik. Ruhája valóban feszesen áll rajta, csizmáját szorosra fűzi, haja kerekre nyirt, szakállát a rejtett ráncokból is teljesen kiborotválja.
- 2 Mindemellett az égiek ajándékaként tagjai keménykötésűek, látása tiszta, hosszú, gyors léptekkel jár, egészséges inye van tejfehér fogakkal. Gyomra nem éme-lyeg, erei sohasem lüktetnek hevesebben, szíve sosem ver rosszul, tüdeje nem zihál, lágyéka nem merevedik el, mája nem duzzad, kezei nem petyhüdnek el, hátgerince nem görnyed, hanem mint mondtam, olyan egészséges mint egy ifju, s az időseknek járó dolgok közül egyedül a tiszteletre tart igényt.
- 3 Az uristennek ezek miatt a különleges ajándékai miatt kérlek és figyelmeztetek, mivel szoros barátság köt

13.

Vettiushoz

össze titeket, és mert szomszédok is vagytok, tanácsold neki, s ennek követése nagy lelkiismeretesség miatt igen üdvös lesz számára, ne nagyon bizzék a bizonytalanban, s ne higgyen tulzottan kiváló egészségében, foglalkozzék végre vallásos érzéseivel, és erősödjék meg inkább az ártatlanság ujjászülető ereje által, és mint idős ember, erényei révén fiatalítsa meg magát.

- 4 És mivel alig van valaki, aki mentes a titkos bűnöktől, ő is feloldozást nyer a titkon elkövetett bűnök alól, ha visszaemlékszik rájuk és nyívanosan megvallja őket. Mert egy pap atyja és egy püspök fia, ha csak nem lesz szentéletű, olyan csipkebokorra válik, mely rózsatőből fakad, s melyből rózsák fakadnak, és belőle eredt virágok ágait keserű vétkek szurós bozótja veszi körül.

14.

Polemiushoz⁴²

- 1 Őseid egyike, Gaius Tacitus, aki Traianus korában viselt consulságot, történeti művében egy germán vezérnek tulajdonította az alábbi szavakat: "Régi barátság fűz Vespasianushoz, és mig magánember volt, barátoknak nevezték bennünket."⁴³ Azt kérde: "mi célja ennek a bevezetőnek?" Természetesen az, hogy akkor is, mikor közhivatalt viselsz, mindig emlékezned kell hétköznapi barátaidra. Csaknem két év múlt el, hogy mint Gallia

14.

Polemiushoz

praefectus praetoriojának örvendtünk neked, nem új tisztséged, hanem régi barátságunk miatt, és ha Róma kedvezőtlen helyzete megengedné, nehezen viselném el, hogy ne gyarapodnék minden ember, a provinciáról már nem is beszélve, a te jótéteményeid által.

2 És most, mikor figyelmességből nem kívánok olyat, ami nem áll hatalmadban, szeretném, ha elmondanád, hogy lehettél oly adakozóan emberséges tetteidben, míg szavaidban állhatatosan szűkmarku maradtál. Mert hiszen tehetségedet őseidével összehasonlítva nemcsak Tacitust, a szónokot, de a költő Ausoniust is le tudnád győzni. Ha téged, aki eddig filozofáltál, tisztséged miatt most hirtelen új becsvágy kerített hatalmába, nos, hát egykor nekem is volt "hatalmam s szavam".⁴⁴

3 De ha hivatásunk alázatossága neked megvetendőnek látszik is, mivel az emberek sorsát és életét gyógyítani akaró Krisztus előtt még a bűnös lekiismeret elhanyagolt sebeit is felnyitjuk, ezért bár a papi rend tagjai között még most is van, aki hanyagságon kapható, mégis büszkeséggel vádolható nincs már, azt akarom, hogy tudd meg, nem úgy folyik a per a világ bírójának a szeme előtt, mint a földi bíróságok előtt. Mert hisz míg azt, aki gaztetteit előttetek nem hallgatja el, elítélitek, ha valaki előttünk azokat istennek megvallotta, feloldozást nyer. Így teljesen világos,

15.

Elaphiushoz

példamutató, hogy te új templomot építesz akkor, mikor mások a régieket is alig merik javítani.

- 2 Kivánom, hogy a jövőben úgy teljesítsd hosszú éveken át istennek tett új fogadalmaidat, mint eddig teljesítettéd őket, s ne csak titkolt vallásossággal, hanem a hit nyílt megvallásával. Engedje meg Krisztus az én és a ruteniek⁴⁶ kérésére, hogy ha békésebb idők jönnek, azokért is mutathassatok be áldozatot, akik a ti üdvösségetekért már mutattak be áldozatot az oltárnál.
- 3 Egyébként bár az ősz végén már rövidülnek a napok, és az utazók nyugtalan füleit a ligetben mindenütt hulló levelek susogó zizegéssel zajongják körül, s a kastélyhoz, ahova hívtál, igen nehéz a téli napforduló táján felkapaszkodni, mivel az Alpok szirtjei őrzik, isten segítségével mégis átkelek hegyeid rögös szikláin, és nem rettenek meg sem a mélység szirtjeitől, sem a hófödte csucsoktól, sem ha a hegygerinc végtelen lejtőin gyakran csigavonalban kell is visszatérni a megtört magaslatokra; mert hiszen ha semmilyen ünnepség sem lenne, egyedül te is méltó vagy arra, hogy Ciceroval szólva "Thespieaeba ellátogassunk".⁴⁷

16.

Ruriciushoz⁴⁸

- 1 Paterninus⁴⁹ meghozta leveled, melyben a kellem édes mézéből, vagy a szellemesség sójából van-e több, nem tudom. Bárhogyan is van, az ékesszólás oly bőséget hordozza, úgy illatozik a szóvirágoktól, hogy jól bizonyítja, hasz-

14.

Polemiushoz

hogy részeteokról következetlenség, ha azt a vádlottat súlyos büntetéssel sújytjátok, akinek ügye inkább egy másik bíróságra tartozik.

- 4 Azért nem tudod sehogysem elkerülni fájdalmam fenyegető panaszát, mivel egyformán bántó, ha kedvező előrejutás esetén a régi barátságról megfeledkezel, vagy elhanyagolod azt. Ezért, ha a tulvilági életet becsülöd inkább, irj a papnak, ha az evilágit, irj kollégádnak; van egy erény, mely ha természettől megvan benned, ápolod, ha viszont hiányzik, ültess át idegenből, ez megkívánja, hogy új barátok kedvéért sose légy hűtlen régi bajtársaidhoz. Ellenkező esetben olyan ember leszel, aki úgy bánik a barátokkal, mint a virágokkal, melyek csak addig kedvesek, míg frissen illatoznak.

15.

Elaphiushoz⁴⁵

- 1 Készíts változatos ünnepi lakomát, és számos helyet vendégeidnek, mert sokfelől, nagy csoportokban érkeznek majd hozzád; így határoztak jóbarátaid körében, miután mindenki számára ismertté lett a templomszentelés időpontja. Azt írod ugyanis, hogy már fel lehet szentelni a keresztelőkápolnát, melyet régóta építesz. Erre az ünnepségre téged ünnepélyes fogadalmad, engem püspöki hivatásom, sokakat a kötelesség, s valamennyiünket a hit ügye készítet; mert hiszen igazán

16.

Ruriciushoz

not huztál azokból az olvasmányokból, melyeket mi is ismerünk, és azokból is, amihez lopva jutottál. Bár ez a lopás, egy kis könyv lemásolása, amiért mentegőtől, nem szorul annyira megbocsátásra, mint amenyire megbecsülést érdemel. Tehetsz te valamit, ami nem volna erényes? Hisz még hibáid sincsenek érdemek nélkül.

- 2   Én bizony szívesen hallottam arról, hogy milyen kárért távollétemben, s ezt különleges ajándéknak tekintem, mert valami veszteség nélküli kárként viselem el. Mert ami a te előnyödre van, nem csökkenti az én birtokomat, vagy tudásod gyarapodása nem okoz veszteséget másnak. Ellenkezőleg mostantól fogva sokan fognak dicsérni téged, aki tüznél fényesebb tehetségedhez illőn utánozod a tűz természetét, melyből, ha bármennyit veszel is el, ami megmarad, egész lesz, s egész lesz, amit továbbvittél is. Ne remegj hát, s kisé jobban bizzál barátod jellemében. Mert engem ebben az ügyben csak akkor ért volna sérelem, ha elragadott volna az irigység.

17.

Arbogasteshez⁵⁰

- 1   Eminentius⁵¹ barátod átadta nekem leveled, melyet magad diktáltál, ezt a valóban irodalmi értékű levelet, telve a kidolgozottság finomságával, mely három ok miatt is fénylik. Mindenképp az első ezek közül az eré-

17.

Arbogasteshez

nyek közül a ragaszkodás, mely arra kényszerít téged, hogy méltányold az én szerény tehetségemet, bár kívülálló vagyok és visszavonultan kívánok már élni; a második a szerénység, ami miatt bár minden ok nélkü nyugtalankodsz, mégis méltán magasztalnak; a harmadik az urbánusságod, mellyel kedvesen mondsz el csacsкасágoakat, s a római ékesszólás forrásából töltekezve, belőled, aki a Mosella vizét iszod, a Tiberis latinsága árad; s bár barátaid barbárok, stilusod a barbarizmusokat nem ismeri; nyelved és karod az ősi vezérekével egyenrangú, méghozzá azokéval, akiknek karja nem kevésbé ügyesen forgatta a tollat, mint a kardot.

2 Ezért ha a latin nyelv pompája még valahol megtalálható, mely már Belgica területén és a Rajna vidékén megszűnt, de benned megmaradt; míg élsz és szónokolsz ott a latin szavak nem akadoznak, bár a római jogot már érvénytelenítették a határoknál. Ezért viszonzom üdvözlésedet, és nagyon örülök, hogy legalább a te kiváló kebledben maradtak még nyomai a mi elenyésző irodalmunknak, melyet ha gyakori olvasással művelsz, tapasztalni fogod, hogy amennyivel az ember felülmúlja a vadállatokot, annyival előbbre való a tanult ember a műveletlennél.

3 Azt kívánod, hogy irjak neked a szent iratokról; én a hitvány magyarázó csak fecseghetnék valamit, így jóval helyesebb, ^{ha} ezt azoktól a papoktól kéred, akik közel lak-

17.

Arbogasteshez

nak hozzád, idősebbek, híresek hitük és ismertek írásaik miatt, készségesen beszélnek, kitűnő az emlékeztük, s a legkiválóbb erények minden adományával rendelkeznek. Mert hogy ne is említsem városod főpapját, ezt a tökéletes férfiut, aki minden erény ismeretében és gyakorlásában kiváló, vagy sokkal alkalmasabb lenne, ha bármilyen kérdéssel Gallia híres atyáihoz és főpapjaihoz fordulnál, hisz Lupus nincs is messze tőled, Auspicius⁵² pedig egészen közel van; az ő gazdag tudásukat a te kérdezősködésed sem képes kimeríteni. Ezért hát légy jóindulatu és igazságos, s bocsásd meg, hogy kéreseednek ezt a részét nem teljesíthettem, mert ahogy neked a szent iratokban való járatlanságot illik elkerülni, nekem is kerülnöm kell a dicsekvést.

18.

Lucontiusához⁵³

- 1 Megfeleledkezel arról, amire kérnek, de éppen mindent emlékezetedben tartasz, amit csak kértél valakitől. Igen hosszadalmas lenne felsorolni mindazt, amit te és a tied gyors viszonzásként ígértetek nekem és az enyéimnek, s mindezek közül még a legkisebbeket sem teljesítettétek. Sőt, amikor kigondoltad, hogy elmenekülsz tőlünk, mi azt hittük, hogy a Szent Husvétra vissza akarsz térni közénk, mert a városból nem vittél magaddal nehéz poggyászt egyáltalán, és sem szekerek sem kocsik nem vol-

18.

Lucontiusához

tak ott a terhek szállítására.

2 Már nem is panaszkodom azért, mert becsaptál bennünket azzal is, hogy az asszonyokat csomagok nélkül vitted el, és hogy téged és közös testvérünket Volusianust⁵⁴ is csak alig néhány cliens és szolga kísért; így csaltátok meg azokat, akik aggódva bucsuztattak titeket, s hiába remélték, hogy majd visszatértek; kétségtelenül gunyt üzött várakozásunkból Volusianus testvér is, aki valójában baiocassiumi⁵⁵ birtokára igyekezve arra készült, hogy teljesen keresztül utazik Lugdunensis II. provincián, s közben úgy viselkedett, mint aki csak rövid utra indul.

3 Most is te mondd, aki ígéreted ellenére napok óta pihensz, hogy illenék elküldenem neked azokat a kis verseket, melyekkel azóta eljátszadoztam. Elfogadom, amivel megbiztál, mivel méltó vagy arra, hogy ilyesmit olvass; mert ez a vers, mely most került ki kezeim közül, annyira paraszti és annyira csiszolatlan, hogy azt hinnéd, nem is falura, hanem faluról küldöm.

4 Perpetuus püspök, aki nagy elődjének legméltóbb utódja, Szent Márton főpap és hitvalló bazilikáját ujjaépíttette⁵⁶, és az előbbinél sokkal tágasabbá tette. Nagy dolog és nagyra kell becsülni amit ez a férfiú megtenni tartozott szent Márton tettei iránti tiszteletből. A fentnevezett főpap rávett engem, a templom falára írjam meg ezt az epigrammát, amit most olvasgatsz, s ő bármit is kér tőlem, az számomra a szeretet jogánál fogva parancs.

5 Remélem, annak a nagy épületnek a pompáját és gazdagságát ez az engedelmességből készült ajándék nem csökkenti; de még jobban félek, hogy minden kedves, finom dolog között ez az epigramma éppen rutságával arat majd sikert, mint ahogy a hófehér testen egy fekete anyajegy is tetszést arathat, pedig mosolyt szokott fakasztani. De mit irjak erről többet? Tedd le pásztori sípod, és nyujtsd kezed elégiámnak mert lábai bicegnek.

"Az egész világon tisztelt Márton testét, kinek él dicsősége még a halála utáni időkben is, közönséges épület fedte itt először, mely nem volt méltó hozzá, az nyilvánvaló. A polgárok szégyenére volt szüntelen e férfi oly nagy dicsősége, s a hely oly csúf szépsége. De a főpap, aki utána a hatodik volt, Perpetuus, véget vetett annak, hogy megszólják őket, lerombolta a szentély középszerű kápolnáját, magasabb és szélesebb házat épített fölé; a hatalmas patronus iránti tiszteletből nőttek az építő érdemei, s nőtt az épület nagysága, melyet leginkább Salamon templomával lehetne összehasonlítani, mely a világ hetedik csodája volt. Mert hisz ha az drágakövektől, aranytól és ezüsttől csillogott, ez minden fém ragyogását felülmúlja a hit ragyogásával. Távozz, ó mardosó irigység, oldozzuk fel az őseket, s a fecsegő utókor ne változtasson meg és ne tegyen semmit az épülethez; és amíg el nem jön

18.

Lucontiusához

Krisztus, aki minden embert feltámaszt, maradjon fenn Perpetuus temploma.

6

Elküldtem neked, mint látod, a legújabb verset, ami a kezem ügyében volt; de ha késlekedsz a válasszal, ez sem fog visszatartani attól, hogy az eget ostromoljam, s ha az ügy úgy követeli, szatirát is írok; s tévedsz, ha úgy véled, hogy az is ilyen kedves lesz, mint ez a vers. Mert hatékonyabb, gyorsabb, hevesebb az emberi természet mikor hibáztat, mint ha dicsér.

19.

Florentiusához⁵⁷

1

Vádolsz késlekedésem és hallgatásom miatt is. Könnyen tisztázhatom magam mindkettő alól: mert el is megyek, és írok is majd.

20.

Domniciushoz⁵⁸

1

Te, aki szereted gyakorta nézegetni a fegyvereket és a fegyveres embereket, azt hiszem, igen örültél volna, ha látod az ifju Sigismer herceget⁵⁹, amint népének szokásai és szabályai szerint felöltözve jövődő apósa palotájába ment mint vőlegény, illetve kérő. Előtte ugyanis boglárokkal diszitett ló, vagy inkább előtte és utáná csillogó ékkövekkel diszitett lovak mentek; a legszebb látvány mégis ő maga volt, amint futárai és gyakorlogós kísérői között lépkedett égő skarlátszinű, arany-

20.

Domniciushoz

nyal diszitett fehér selyemben, míg hajszíne, bőre, pirulása jól illett ehhez a pompához.

2 Az őt kísérő hercegek és társaik látványa még békeidőben is félelmetes; lábuk félszáru prémes csizmába volt fűzve, térdük, lábszáruk és lábikrájuk földetlen, fölötte magasra huzott szoros és tarka ruha, ami alig takarta el csupasz térdüket, a ruha ujja csak könyékig földte a kart, a zöld színű katonaköpenyeket biborsáv szegélyezte, vállaikra függesztett kardjuk tartószija kiveret rénszarvasbőrrel borított derekukig ért.

3 Ez az öltözet diszitette és védte is őket; horgos lándzsákkal és hajító fegyverekkel volt jobb kezük felszerelve, baljukat pajzs borította, melynek szélén ezüstfehér, közepén rőtáranys fény mutatta gazdagságukat és foglalkozásukat is. Így teljesen olyan volt az egész, hogy Mars pompája éppugy megmutatkozott ebben az eljegyzési szertartásban, mint Venusé. De mit írjak erről többet? Ebből a fényes látványosságból egyedül a te jelenléted hiányzott. Mert amikor arra gondoltam, hogy te nem nézheted ezt a szép látványosságot, türelmetlenül kezdtem vágyódni utánad.

21.

Aperhez⁶⁰

1 A családfe kimutatásában bizonyára az atyai oldalt illeti meg az elsőbbség, mégis sokat köszönhetünk az a-

21.

Aperhez

nyáknak is. Nem lenne jogos, ha kevésbé tisztelnénk, hogy az anyák terhei voltunk, mint azt, hogy az atyák sarjai. De hagyjuk a tudósokra származásunk meghatározásának kérdését, és annak megvitatását; mi pedig folytassuk, amit megkezdtünk.

2 Atyád aeduus, anyád arvernumi. Elsősorban az aeduusoknak vagy lekötelezve, de nem egyedül nekik, mert mint Vergiliusunknál olvashatjuk, hogy Pallas, akit arkadiának de épp úgy samnisknak is tartottak, Mezentius ellen mint idegen vezethette volna az etruszk fegyvereseket, hacsak nem lett volna vegyes származásu szabell anyja révén, s mert részben ezt a földet tekintették hazájának.⁶¹ Ime a legnagyobb költő legmeggyőzőbb tanuságtétele arról, hogy az emberek hazájának számít az anya szülőföldje is, hacsak nem gondolod, hogy hazudik a költő, amikor nem tér el a történelemtől.⁶²

3 Így hát joggal a magukénak tartanak az arvernumiak, még ha csak egy rész illeti is őket belőled, hallgasd meg hát türelmesen azok panaszát, akik vágnak utánad, s akik egy hang közvetítése révén tárják fel előtted mindannyiuk szívének titkait. Gondold el, hogy nyíltan és mindenki színe előtt mondják neked: "Mit vétettünk neked, te hálátlan, hogy egykori szülőföldedet most mint ellenséges földet annyi év óta kerülöd? Itt dédelgettünk csecsemőkorodban, itt formálgattuk siró kisgyermekként zsenge tagjaidat, itt hordtak karjaikban polgártársaink.

21.

Aperhez

- 4 Innen származik nagyapád, Fronto⁶³, aki hozzád gyengéd volt és önmagával szemben szigorú, aki példát adott azoknak, akiket ma példaképeinknek tartunk; idevái⁶⁴ A-
uspicia⁶⁴, aki egy helyett két szülő gondoskodását pótolta, mikor meghalt édesanyád is. De itt született atyai nagynénéd, és a szent szűzeknél szentebb Frontina is, akit anyja becsült, atyja tisztelt, ez a legfeddhetetlenebb, legönmegtartóztatóbb életű leány, aki oly háttartalan hittel imádta istent, hogy az emberek ezért tisztelték. Téged itt kiváló gramatikai és retorikai iskolák vezettek be egymás versenyezve a szabad művészetekbe, és ezekből az iskolákból nem oly közepszerű tudással kerültél ki, hogy ne szerethetnéd az arvernumiákat, már csak az itt szerzett műveltséged miatt is.
- 5 Hallgatók a vidék különleges szépségéről; hallgatók arról a tengernyi szántóföldről, ahol a vetés nem veszélyt, hanem jövedelmet jelentve hullámszik, s minél gyakrabban keresi fel ezt a szorgalmas gazda, annál kevésbé éri hajótörés; ez a vidék kedves az utazóknak, bő hasznot hoz a szántóvetőnek, gyönyörködteti a vadászokat; mert hegyek övezik, a hegyhátakon legelőkkal, a hegyoldalakon szőlőskertekkel, a szántóföldeken parasztházak, a sziklákon kastélyok, a sűrű fák között barlangok, a tisztásokon megművelt területek, az üregekben források, a szakadékokban hegyi patakok látszanak; mert végül is oly szép a táj, hogy sok jövevény, ha először látja,

21.

Aperhez

megfelelnek még saját hazájáról is.

- 6 Hallgatok magáról a városról, mely téged mindig oly nagyon szeretett, hogy semmit sem sorolhatsz az előkelők társasága elé, akik tárt karokkal, boldogan, rögtön tagjaik közé fogadtak; s jelenléted mindenkinek annyira öröme van, hogy betelni mégsem tudnak vele. Mit mondjak itteni birtokodról, melynek állapota olyan, hogy annál könnyebben segít elviselni kiadásaidat, minél sűrűbben jelentkeznek azok. Mert a földbirtokos, aki itt gazdálkodik, úgy vállal kiadásokat, hogy növeli bevételeit is. Minden polgártársam, legalábbis a jobbak kívánságára, felkérésére és nevükben fecsegetem el egyedül mindezt; ők oly tisztelettel és oly szeretettel hívják, amit legjobban akkor érthetsz meg, ha látod majd örömeiket, mikor teljesítetd kívánságukat.

22.

Leohoz⁶⁵

- 1 A minap Hesperius⁶⁶, a tiszteletre méltó férfiú, baráti körünk és irodalmi életünk dísz, mikor Tolosából visszatért, azt mondta, te megparancsoltad nekem, hogy amint elkészültem leveleim könyvbe rendezésével, forduljak a történetírás felé. A legnagyobb tisztelettel és nagy lelkesedéssel fogadom az ilyen és efféle gondolatokat, mert nagy dolgokra vélsz alkalmasnak, mikor azt hiszed, fel kell hagynom a középszerű dolgokkal. De be kell vallanom, hogy inkább kedvemre van ilyen

22.

Lehoz

véleményeket hallgatni, mint amennyire meg merem fogadni az ilyen tanácsokat.

2 Tiszteletre méltó dolog amit kívánsz, de az sem lenne kevéssé tiszteletre méltó, ha magad tennéd meg, amit tőlem kérsz. Ugyanis egykor Gaius Cornelius Tacitus adott Gaius Secundus Pliniusnak hasonló tanácsokat, és nem sokkal ezután Tacitus maga látott hozzá ahhoz, amit Pliniustól kért. Ezt a példát követve néked nálamnál inkább kellene vállalkoznod a történetírásra, minthogy én Pliniushoz csak mint tanítvány vonzódom, míg te régies történetírói stílusoddal joggal megelőzöd Tacitust, aki ha napjainkban feltámadna, s látná, milyen nagy író vagy, s mily nagy tekintélyed van, nevéhez illően valóban "Hallgatag" lenne.

3 Így aztán a téma megoldásának terhét inkább néked kellene magadra vállalnod, hisz egyedülálló ékesszólásod mellett széleskörű ismereteid is alkalmassá tesznek erre. Mert hiszen naponta tanácskozol a leghatalmasabb királlyal,⁶⁷ akit a világ minden dolga érdekel, s ügyeit és igényeit, szerződéseit és háboruit, a helyeket, a távolságokat, az értékeket épp úgy ismered, mint ő. Ezért hát ki lenne érdekesebb, hogy nekigyürkőzzön ennek a feladatnak, mint az, aki alaposan ismeri a népek mozgását, a különböző követjárásokat, a vezérek tetteit, az uralkodók szerződéseit, és megismerhette az államügyek minden titkát, s aki magas méltósága miatt nem kényszerül az igazságot eltitkolni, sem hazugságokat kitalálni.

4 De az én helyzetem merőben más; mostani száműzetésem igen fájdalmas, és régi olvasmányimnak sem veszem hasznát; a vallásosság az én hivatásom, az alázatosságra vágyakozom; jelentéktelenségem sötétségbe borít, éppugy nem bízik jelenlegi helyzetemben, mint ahogy nem reménykedem a jövőben sem; végül betegségem is gátol engem, s éppen ezért - talán már túl későn - pihenésre vágyom; és bizony nem törődöm már irodalmi sikereim kortársi elismerésével, sőt az utókor dicséretével sem.

5 Kiváltképpen a történetírásban törekszem igen csekély dicsőségre, mivel a klérus tagjainak írni saját tetteikről vakmerőség, másokéról dicsekvés; a régmúlt dolgokról hasztalanul, a jelenkoriakról hiányosan beszélünk, szégyen ha hazugságot, veszélyes ha igazat mondunk. Mert a történelem olyan vállalkozás, vagy műfaj, melyben ha megemlékezel a jó emberekről, csak mérsékelt sikert aratsz, ha pedig a hirhedt alakokról irsz, végtelen gyűlölet lesz osztályrészed.⁶⁸ Így azután a történelmi elbeszélésben azonnal észreveheted a szatira színét vagy illatát. Ezért hát a történetírástól rendünkből sokan visszariadnak, mert irigységet okoz, mikor elkezded, fáradságot, mikor folytatod, és gyűlölséget, mikor befejezed.

6 De mindez csak akkor következik be, ha papi szerzők írnak valamit; bírálóink viperák éles fogaival marnak belénk, ha becsületesen írunk meg valamit, esztelennek neveznek, ha pedig pontosan, vakmerőnek. De ha te, akinek megadatott

22.

Leohoz

hogy a gáncsoskodók nykát dicsőséges ugrásokkal elta-
poshatod, vagy átlépheted, ha te szívesen vállalnád ezt
a feladatot, senki sem írna fennköltebb, senki régiesebb
stilusban, még akkor is, ha mai eseményekről írnál; mi-
vel korábban nagy jártasságot szereztél az irodalom ber-
keiben, most pedig a közéletben, tépjenek bár mérgezett
fogakkal, nem léphetsz vissza. Ezért a következőkben hasz-
nos lesz tanácsot kérni tőled, élvezetes hallgatni rád,
és tekintélyt biztosít olvasni írásaidat,

23.

Proculushoz⁶⁹

1 Fiad, vagy inkább fiunk, hozzám futott, hibáztatja ma-
gát és szomorkodik, amiért elhagyott téged, és mélysé-
ges megbánással gondol büntetést érdemlő szökésére. Te-
hát mihelyt elmondta bűnét, keserű szavakkal és fenyegető
pillantásokkal kezdtem korholni, amiért rejtőzködni a-
kar, és saját szavaimmal, de helyetted kiabáltam rá,
hogy méltó a kitagadásra, kinhalálra, zsákba kötésre,
és az apagyilkosok egyéb büntetéseire is. Erre ő meg-
döbbenve elpirult, és semmiféle szégyentelen mentegető-
zéssel nem igyekezett bocsánatot szerezni bűnére, hanem
amikor bűnösségét újra részletesen bizonyítottam, szé-
gyenérzetét annyira igazolta bőven ömlő könnyeivel, hogy
megszilárdította bennem jövőbeni megjavulásának hitét.

2 Kérlek tehát, légy kegyes azzal szemben, aki önmagával

23.

Proculushoz

szemben oly szigoru, és az uristen példáját követve ne ítéld el azt, aki bűnét bevallja; de ha kérlelhetetlen maradsz, s valamiféle hallatlan büntetést rónál ki rá, az általad kiszabott büntetés miatti fájdalom se kínozhathná jobban, mint ahogy gyöttri a szégyen. Kétségbeesését szabadítsd meg a félelemtől, és az én bizakodásomat is szabadítsd fel, és ha jól értelmezem az atyai szeretetből fakadó kötelezettségeket, magadon is könnyíts, mert hiszen titkon téged is gyötör, hogy fiadat nem titkolt bánat gyöttri. Mint láthatod, sérelmedet már eléggé megtoltam rajta, s határozottan remélem, te nem leszel a legkevésbé sem igazságtalan vele szemben, hacsak nem vagy érzéketlenebb a legkeményebb kőnél is, és vágthatatlan gyémántnál is keményebb hajthatatlanságodban meg nem makacsolod magad.

- 3 Ha tehát jellemedről és barátságunkról joggal tételezem fel a legjobbakat, akkor tanusíts kegyes jóindulatot fiad iránt, akit itt mentegetek s kezeskedem, ha visszatér, a jövőben állhatatosan hü marad hozzád, és ha gyorsan feloldozod büne alól, jóindulatoddal engem is lekötölsz, s szerfelett kívánom, hogy ne csak valóban megbocsáss, hanem azonnal bocsáss meg neki, és ne csak házádba fogadd be, hanem szivedbe is. Nagy isten, milyen boldog leszel azon a napon, mily kedves lesz nekem a hír, s mily boldog lesz az ő lelke, midőn atyja lábai elé borulva, azoktól az ajkaktól, melyeket megsértett, melyektől ret-

23.

Proculushoz

tegett, melyektől szemrehányást várt, csókot kap.

24.

Turnushoz⁷⁰

1 Nevedhez és ügyeidhez jól illenek Vergilius szavai:

"Turnus, amit ha kívánsz, örökéletű sem meri ígérni senki, ma im az idők forgása megadja magától."⁷¹

Atyád, Turpius⁷², az egykori tribunus, ha még emlékszel rá egykor pénzt kért és kapott kölcsön a császári palotában szolgálatot teljesítő Maximustól, és nem kellett kezest állítania, sem ezüstöt adni zálogba, se birtokára táblázni a hitelt; de mint az általa aláírt kötelezvény mutatja, évi 12 % kamatban egyeztek meg, így az eredeti összeg az eltelt tíz év alatt kétszeresére emelkedett.

2 Mikor atyád, halála közeledvén, megbetegedett, a közjogi szervek hatalmuknál fogva szorongatni kezdték a beteg családfőt a tartozás megfizetése miatt. Atyád, aki nem tudta elviselni a végrehajtók becstelenségét, mikor Tolosába készültem, kétségbeesett levélben kért engem, hogy kérjek számára legalább egy csekély haladékokat a hittelezőtől. Könyörgő kérését hamar teljesítettem, mivel Maximusszal nemcsak ismeretség, hanem igazi vendégbarátság köt össze. Ezért utazásom során szívesen felkerestem barátomat, noha villája a közuttól jó néhány márfölddel távolabb esett.

3 Amint megérkeztem, barátom maga sietett elém. Korábban

egyenes termetűnek, könnyed járásúnak, határozott szavúnak és nyílt tekintetűnek ismertem, de most a korábbitól teljesen eltérő benyomást keltett bennem. Tartása, járása szerénységre vallott, beszéde vallásos színezetű volt, haja rövid, szakálla hosszú, lakásában háromlábu székek, toll nélküli ágy, bibor nélküli asztal, az ajtón ciliciái függöny. A vendéglátás inkább kedves volt, mint bőkezű. Az ebéd nem annyira husfélékben, mint inkább főzelékekben bővelkedett, és ha finomabb falat került az asztalra, azt nem magának szedte ki, hanem vendégének engedte át.

4 Mikor felkeltünk az asztaltól, csendesen megkérdeztem a mellettem állóktól, hogy melyik rend életmódját választotta a három közül; a szerzetesekét, a papokét vagy a bűnbánókét? Azt válaszolták, hogy a minap ruházták rá a papi tisztséget, s noha tiltakozott ez ellen, mégis engedelmességre bírta polgártársai szeretete. Hajnalban, amikor a szolgák és cliensek az állatokat málházták, kértem, hogy négy-szem között beszélgethessek vele. Teljesítette: átöleltem, gratuláltam magas állása betöltéséhez, majd elmondtam következő kérésemet.

5 Előadtam Turpiusunk kérését, elmondtam nehéz helyzetét, s végül hangosan elpanaszoltam, hogy mennyivel súlyosabbnak tűnik így barátunk helyzete, mivel úgy szabadul meg testétől, hogy az adósság a földhöz köti. Emlékeztettem új hivatására, valamint régi barátságunkra, s kértem, szabaddítsa meg Turpiust az őt körülugató adószedőktől, és ha a

24.

Turnushoz

beteg meghalna, a gyászév alatt mentesítse az örökösöket a fizetés alól, vagy ha Turpius visszanyerné korábbi egészségét, amit remélek, hadd legyen meg a lehetősége a kimerült embernek, hogy nyugalomban nyerje vissza egészségét.

6 Addig könyörögtem, míg a kegyes férfiu sirva nem fakadt, de nem a fizetés elhalasztása, hanem a késlekedő adós veszélyes állapota miatt, és visszafojtva zokogását, így szólt: "Távol álljon tőlem, hogy mint klerikus olyat követeljek egy betegtől, amit katonaként egy egészségestől is aligha követeltem volna. Sőt fiait is szeretem annyira, hogy ha valami kedvezőtlen dolog történne barátommal, nem fogok tőlük többet követelni, mint amit hivatalom törvénye megszab. Ennélfogva írj az aggódóknak, és hogy jobban higgyenek levelednek, küldd az enyémmel együtt, hogy bármi legyen is a betegség kimenetele, bár remélem, hogy testvérem javára fordul, adok másfél év fizetési haladékokat, és elengedem azt az összeget, amivel a kamatok által gyarapodott a kölcsön, egyedül a kölcsönvett összeg megfizetésén fáradozzanak.

7 Erre igaz hálát adtam az Urnak, és nagy köszönetet adtam házi-gazdámnak, aki így nemcsak hírének tett eleget, hanem lelkiismeretének is, kijelentettem, hogy a barátom előre biztosítja magának a tulvilágon azt, amit elenged neked, s égi birtokot nyer azáltal, hogy a földi javakat nem bocsátja áruba. Tehát az a feladat marad számodra, hogy mint kezes, legalább a kölcsönvett összeget fizessd

24.

Turnushoz

meg késedelem nélkül, és nem kevésbé az is, hogy köszönetet mondj testvéreid nevében is, akik ifju koruk miatt nem tudják még felfogni, hogy milyen jótéteményben részesítették őket.

- 8 És most ne kezd el mondani, hogy "társaim vannak az örökségben és az örökség felosztása sem történt még meg, és mindenki tudja, hogy velem fösvényebbül bántak mint a többi társörökössel, öcsém és hugom még évekig gyámságra szorul, leánytestvéreim még nem találtak férjet, fiutestvéreim patronust, és nekem, a gyámnak, senki sem nyújt segítséget." Mindezt elmondhatnád egy rossz hitelezőnek, de egy jónak nem; mert egy olyan személyiséggel kerültél kapcsolatba, aki midőn az egész összeget követelhetné, a felét elengedi, s ha késlekedsz, joggal követelheti a sérelem miatt azt, amit korábban könyörületességből elengedett.

25.

Domnulushoz⁷³

- 1 Nem tudom magam megtartóztatni, hogy sietve meg ne osszam veled azt az örömhirt, amit kétségtelenül tudni vágysz, hogy Patiens⁷⁴, atyánk Krisztusban és főpapunk, mit tett a rá jellemző vallásossággal és határozottsággal, miután Cabillonumba⁷⁵ ért. Mikor a fent említett városba indult, a provincia papjai részben megelőzték, részben vele mentek, ugyanis főpappá akartak választani valakit en-

25.

Domnulushoz

nek az egyházközségnek az élére, melynek fegyelme ingadozott, amióta a fiatal Pál püspök⁷⁶ eltávozott hivatalából és e világból. A városiak a püspökválasztó tanácsot különböző kívánságokkal fogadták, és nem is egy volt közöttük, aki a közjó érdeke fölé helyezte a magánérdeket.

2 A vetélytársak kedélyét egy bizonyos triumvirátus gyújtotta lánggra. Egyikük az ősi származás elsőségéről haragott, elfelejtve, hogy megfosztották az erkölcsösség adományától, a másik a paraziták szavazatát készítette elő fortyogó konyhája apiciusi izlését rájuk erőltetve, a harmadik, hogy a papi süveget elnyerje, titkos tárgyalásokat folytatott, hogy a rája szavazóknak prédájául bocsátja az egyházi birtokokat.

3 Amint ezt megtudta a szentéletű Patiens és Euphronius⁷⁷, akik véleményük szilárdságát és állhatatosságát fontosabbnak tartották mások haragjánál és jóindulatánál, még azelőtt, hogy nyíltan kihirdették volna döntésüket, előbb titkon megbeszélték azt a püspöktársak tanácsával, és a zajongó tömeget figyelmen kívül hagyva egy összekulcsolt kezű ember kezét fogták meg, akinek sejtelmésem volt arról, ami ott történt, a szentéletű Jánosét⁷⁸, aki emberségéről és becsületességéről volt ismert.

4 Előbb lector volt, már kora gyermekége óta az oltár szolgálója, majd évek multán szorgalma jutalmául archidiaconus lett, és ebben a rangfokozatban vagy szolgálatban maradt

25.

Domnulushoz

sokáig, és szorgalmas munkája miatt nem léptették előre, nehogy módja legyen elmenni. És végül senki sem ellenézte, hogy ezt a másodrangú papot szenteljék fel a pártok elégedetlenkedő hangjai mellett. Voltak olyanok, akik vonakodtak dicsérni azt, aki nem kereste ezt a tisztséget, de oly bátrak nem voltak, hogy a dicséretre méltót hibáztassák, a pártoskodók visszavonultak, a gonoszok szégyenkeztek, a jók helyeseltek.

- 5 Most tehát ha a jurai monostorok elengednek téged onnan, ahova gyakran és szívesen kapaszkodsz fel, hogy máris érezd a mennyei és égi létet, egyformán örvendézned kell atyáink és patronusaink véleményének ily egybeesésén, az ily egyetértő döntésen. Örülj annak is, akit Euphronius tanuságtétele és Patiens kézfogása miatt, kettejük közös javaslatára megválasztottak. Ebben Euphronius úgy cselekedett, hogy tette nemcsak évei számához illik, hanem régi méltóságához is, Patiens pedig úgy járt el, mint az a férfi, akit jóllehet nem lehet eléggé dicsérni, de tette diszére válik, hiszen papi hivatalán keresztül városunk vezetője, és városunk vezető szerepe miatt provinciánk⁷⁹ vezéralakja is.

JEGYZETEK SIDONIUS LEVELEINEK IV. KÖNYVÉHEZ:

Sid.ep.IV.1.: Kelt Lyonban vagy Clermontban 470-ben vagy 471-ben

1. Probus: Narbonnei előkelő, Magnus Felix bátyja. PLRE II. "Probus 4"; Stroheker N° 315
2. Eulalia: Sidonius unokanővére. V.ö.: Sid.carm.XXIV.95.; PLRE II. "Probus 4"
3. Eusebius: A retorika és filozófia professzora Arelateban 450 táján. A képzés Eusebius házában történt.
4. A sygamberek említése az V. században nem több irodalmi toposznál. Ezeket a népeket Vergilius is említi.

Sid.ep.IV.2.: Kelt Vienneben 470 végén vagy 471 elején.

5. Claudianus Mamertus: Viennei prebyter, 470 körül halt meg. Az ujplatonikus filozófiai iskola követője, a De statu animae szerzője. VII "Claudianus" 263.
6. A De statu animae-ről van szó, amelyet Sidoniusnak mint praefectusnak és patriciusnak ajánlott. /"praefectorio patricio" Migne PL LIII/
7. Lukács 11.5.8.

Sid.ep.IV.3.: Kelt Clermontban 471-ben.

8. Claudianus: Mamertus Claudianusról van szó. Ld.5. jegyzet.
9. Marcus Terentius Varro Reate-ban /Italia/, Publius Terentius Varro Ataxban /Gallia/ született.
10. Euphrates: Sztoikus filozófus és szónok Hadrianus korában.
Perdix: Caedalus mitikus veje. Zethus: Zeus Antiope fia, Amphion ikertestvére a görög mitológiában.

Chrysippus: / ie.280-206/ Sztoikus filozófus.

11. Az itt említett római szónokokat Cicero Brutus című művéből ismerjük. Marcus Cornelius Cetegus Ennius kortársa volt.

12. Jeromos: /335-420/, Lactantius: /?-327/, Augustinus: /354-430/, Hilarius Poitiers püspöke /?-368/, J.Chrysostomus: /345-407/, Basilius Caesaria püspöke /329-379/, Gregorius Nazianzenos: /329-390/, Paulus Orosius: /IV. század második fele - V. század első fele/, Rufinus: /345-410/. Eusebius egyháztörténész /264-340 körül/, Eucherius Lyon püspöke /IV. század második fele - 450 körül/, Paulinus Nolanus: /353-?/, Ambrus: /340-397/

13. Vergilius: Aeneis VI.129.

Sid.ep.IV.4. Kelt Clermontban 471-ben

14. Simplicius és Apollinaris: Sidonius nagybátyjai, Voracinusban van birtokuk. Stroheker N°21, Stroheker N° 362

15. Faustinus püspök: Stroheker N° 144

Sid.ep.IV.5. Kelt Clermontban 474 végén.

16. Magnus Felix narbói előkelő, Sidonius iskolai barátja. Apja Magnus consul volt, 468-69-ben Gallia praefectus praetorioja. Stroheker N° 145.

17. Gozolas: Zsidó férfi, gyakran viszi Sidonius leveleit.
V.ö: Sid.ep.III.4.1.

Sid.ep.IV.6. Kelt Clermontban 471-472 telén

18. Ld. 14. jegyzet.

19. Ld. 15. jegyzet.

20. Ez a mártir valószínűleg arvernumi szent Julianus.

21. Genesius: Simplicius és Apollinaris cliense.

Sid.ep.IV.7. Kelt Lyonban, Aydatban vagy Clermontban 469 előtt.

22. Simplicius: ld. 14. jegyzet.

23. V.ö.: Plinius Ep.I.8.; III.7. és Symmachus Ep.I.56.; IX.36.

24. Három Apicius nevű konyhaművészt ismerünk. Az első Sullá, a másodikat Augustus és Tiberius, a harmadikat Traianus korából. Sidonius itt valószínűleg a másodikra utal.

25. A hus-szeletelő szolga ebben az időben valószínűleg pantomim művészként dolgozott.

Sid.ep.IV.8. Kelt Lyonból Clermontba menet 476 és 477 között.

26. Evodius: Ebben a korszakban Eurich /466-485/ nyugati-gót király szolgálatában állt.

27. Ragnahilda királynő Eurich nyugati-gót király felesége.

Sid.ep.IV.9. Kelt Clermontban 470 végén vagy 471 elején.

28. Industrius: Máshonnan ismeretlen.

29. Vectius: szenátori rangú arvernumi előkelő. Stroheker N° 403

Sid.ep. IV.10. Kelt Clermontban 476 végén vagy 477-ben.

30. Felix: ld. 16. jegyzet.

31. Heliodorus: papi személy. A "gyermekem" megszólítás vallásos értelmű.

32. Utalás arra, hogy Sidonius több könyvben adta ki leveleit. Ezt a könyv más levelében is megtalálhatjuk.

33. Itt nyilván Victorinus comesről beszél, aki Eurich szolgálatában álló katolikus gallo-római előkelő volt.

Sid.ep.IV.11. Kelt Viennében 471-472 vagy 474-475 telén

34. Petreius: máshonnan ismeretlen.

35. Claudianus Mamertus a De statu animae szerzője, viennei pap.

36. Vergilius: Aeneis VI.213.

Sid.ep.IV.12. Kelt Clermontban 470 és 474 között, minden valószínűség szerint 470 végén.

37. Simplicius és Apollinaris: ld. 14. jegyzet.

38. Constans máshonnan nem ismerjük.

Sid.ep.IV.13. Kelt Clermontban 470 végén vagy 471-ben.

Vectius: Arvernumi vir inlustris. Stroheker N° 403.

40. Germanicus: Stroheker N° 177.

41. Chantelle-la-Vieille

Sid.ep.IV.14. Kelt Clermontban 472-ben.

42. Polemius: Arelatei előkelő. 471-472-ben praefectus praetorio Galliarum. Stroheker N° 309.

43. Tacitus: Historiae V.26.

44. Vergilius: Aeneis II.89.

Sidonius ezzel a 468-ban viselt praefectus Urbi Romae és a 469-ben elnyert patriciusi címére utal.

Sid.ep.IV.15. Kelt Clermontban 476 vagy 477 őszén.

45. Elaphius: Rodezi püspök. Stroheker N° 111.

46. Ruteni: Rodez környékének egykori lakói.
47. Cicero: In Verrem II.4.2. v.ö. Plinius Ep. 36.33.
Thespiæ boiotiai faluban volt Praxiteles Eros szobra.
48. Ruricius: Gourdoni földbirtokos. 485-től Limoges püspöke.
Stroheker N° 327.
49. Paterninus: Máshonnan ismeretlen.

Sid.ep. IV.17. Kelt Clermontban 471-ben.

50. Arbogastes: frank származású Comes Trevirorum. PLRE II.
"Arbogastes" 128.
51. Eminentius: máshonnan ismeretlen.
52. Lupus Troyes püspöke, Auspicius Toul püspöke.

Sid.ep.IV.18. Kelt Aydatban, Clermontban vagy Lyonban 467 körül.

53. Lucontius: Csak ebből a levélből ismert. PLRE II."Lucontius"
692.
54. Volusianus: Tours püspöke.
55. Bessin Bayeux környékén.
56. Perpetuus: 461 és 469 között Tours püspöke. Erről a templom-
építésről ír Gregorius Turonensis: Hist. Franc. II.14.

Sid.ep.IV.19. A levél kelte ismeretlen.

57. Florentinus: Máshonnan nem ismerjük.

Sid.ep.IV.20. Kelt Lyonban, Clermontban vagy Aydatban 469 körül

58. Domnicius: Sidonius lyoni barátja. Stroheker N° 104

59. Sigismer: frank vagy burgund herceg.

Sid.ep.IV.21. Kelt Aydatban vagy Clermontban 465 és 467 között.

60. Aper: Auvergnei földbirtokos. Stroheker N° 19.

61. Vergilius: Aeneis VIII.510.

62. Plinius: Ep.VI.21.6.

63. Fronto: Máshonnan ismeretlen. PLRE II. "Fronto" 486.

64. Auspicia: Aper nagyanyja.

Sid.ep.IV.22. Kelt 476 végén vagy 477-ben Lyonban.

65. Leo: Narbonnei előkelő, Eurich nyugati-gót király minisztere. PLRE II. "Leo" 662-663.

66. Hesperius: Ruricius limogesi püspök fia.

67. Az uatlás Eurichra vonatkozik.

68. Plinius: Ep.V.8.12.

Sid.ep.IV.23. Kelt Clermontban 470 és 477 között.

69. Procūlus: Máshonnan ismeretlen.

Sid.ep.IV.24. Kelt Lyonban, Aydatban vagy Clermontban 465 és 467 között.

70. Turnus: Turpius fia. Stroheker N° 397.

71. Vergilius Aeneis IX.6.

72. Turpius: Stroheker N° 398.

Sid.ep.IV.25. Kelt Lyonban 469 végén vagy 470 elején.

73. Domnulus: Narbonnei quaestorius vir. Korábban quaestor sacri palatii. Stroheker N° 105.

74. Patiens: Lyoni püspök.

75. Chalon-sur-Saone

76. Pál: Chalon püspöke volt. V.ö.:Sid.ep.I.9.1.

77. Patiens lyoni, Euphronius autuni püspök

78. János: Chalon püspöke.

79. Lugdunumra ill. Lugdunensisre vonatkozik.

B I B L I O G R Á F I A:

- Anderson, W.B.: Sidonius Apollinaris, Poems and letters,
1936 I.-II. London
- Atlas zur Geschichte /Zentralinstitut für Geschichte der
Akademie der Wissenschaften der DDR/
1981 Gotha/Leipzig
- Berkova, E.A.: Vlijanyie skoli na formirovanyie literaturnih
vkuszov Sidonia Apollinaria. in.: Voproszi
anticsnoj literaturi i klasszicseszkoj filo-
1966 logii. red.: Gaszparov, M.L., Moszkva
- Biblia sacra, ed.: Fillion, A.C. Paris
1887
- Biblia, Szent István Társulat, Budapest
1976
- Chadwick, N.K.: Intellectual contacts between Britain and
1954 Gaul in the fifth century, Cambridge
- Charlesworth, M.P.: Trade Routes and Commerce of the Roman
1926 Empire, Cambridge
- Chastagnol, A.: Sidoine Apollinaire et le Senat de Rome.
1978 Acta Antiqua Sc. Hung. 26. p.57-70.
- Dalton, O.M.: Sidonius, Letters, I-II. Oxford
1915
- Dill, S.: Roman society in the last century of the Western
1898 Empire
- Gage, J.: Les classes sociales dans l'Empire Romain, Paris
1964
- Gregorius Turonensis: Historia Francorum, ed.: Büchner, R.,
1967 Berlin

- Griffe,É.: La Gaule chretienne a l'epoque Romaine, II.
1957 Paris
- Griffe,É.: La Gaule chretienne a l'epoque Romaine, III.
1965 Paris
- Hanson, R.P.C.: The reaction of the church to the collapse
1972 of the Western Roman Empire in the fifth
century. Vigiliae Christianae 26/1972/ 272-
286
- Hopkins, K.: Transport of Staplesⁱⁿ the Roman Empire. in Eight
1982 Economic History Congress Budapest B.12. 80-87.
- Kampen, A.: Die Welt der Antike /Atlas Antiquus/, Gotha
- Lot-Pfister-Ganshof: Les destinées de l'Empire en Occident
1928 de 395-885. Paris
- Loyen, A.: Sidoine Apollinaire,I., Paris
1960
- Loyen, A.: Sidoine Apollinaire, II.,III., Paris
1970
- Martindale, J.R.: The Prosopography of the Later Roman Empire,
1980 vol.II.A.D. 395-527, Cambridge
- Novum Testamentum, ed.: Nestle, E., Stuttgart
1914
- Putzgers, F.W.: Historischer Schulatlas, Wien
1897
- Rousseau, Ph.: In search of Sidonius the Bishop. Historia
1976 25/1976/ 356-377.
- Schanz,M.: Geschichte der römischen Litteratur IV/2
1920 München

- Seeck, O.: Geschichte des Untergangs der antiken Welt. Bd. VI.
1920 Stuttgart
- Semple: Apollinaris Sidonius a Gallo-Roman Seigneur. Bulletin
1967 of the John Ryland Librari 50. p. 136-158.
- Shepherd, V.R.: Historical Atlas, New York,
1973
- Stevens: Sidonius Apollinaris and his Age, Oxford
1933
- Stroheker, K.F.: Der senatorische Adel im spätantiken Gallien,
1948 Tübingen
- Szavukova, V.D.: Szosztojányie latinszkoi obrazovannosztji v
1966 Gallii perioda pagyenyijá rimszkoi imperii.
in.: Vaproszi anticsnoj literaturi i klasszi-
cseszkoi filologii. red.: Gaszparov, M.L.
Moszkva, 346-360
- Tarivergyieva, M.A.: Latinszkij jazik v szisztjeme szrednyesz-
1979 kovo obrazovanyija, Acta Antiqua A.S.H.
XXVII/1979/ 273-284.

Megjegyzés: A bibliográfia csak a legfontosabb adatokat tartalmazza. Az általunk vizsgált szerzők szövegkiadásinak adatai megtalálhatók a dolgozat jegyzetei között. A vizsgált szerzők által olvasott klasszikus auctorok és egyházatyák szövegkiadásainak adatait terjedelmük miatt kénytelenek voltunk mellőzni.

A rabszolgatársadalom szerepe a római mezőgazdálkodásban Cato

Varró és Columella mezőgazdasági szakmunkái

alapján.

Róma történetének minden idejében a k irályok korában éppugy , mint a köztársaság, de a császárság korában is rabszolgatartó állam volt. I.V. Sztálin a SzK/b/P Történetének negyedik fejezetében a következőképpen határozza meg a társadalmi fejlődés jellegét a rabszolgatartó társadalom viszonyai közepet te. "A rabszolgarendszerben a termelési viszonynak az az alapja, hogy nemcsak a termelési eszközök vannak a rabszolgatartó tulajdonában, hanem a termelésben dolgozó rabszolgák is, akiket gazdájuk szabadon adhat-vehet, megölhet, mint a barmot. A termelés ilyen viszonyai alapján megfelelnek a termelő erők állapotának az illető korban .Köszerszámok helyett

most már fémszerszámok állnak az emberek rendelkezésére,

a nyomoruságos és kezdetleges vadászgazdaság helyét, amely sem az állattenyésztést, sem a földművelést nem ismerte, az állattenyésztés és a földművelés, a kézművesmesterségek s a termelés ez ágai közötti munkamegosztás foglalta el. Lehetőségessé vált a termékek kicserélése az egyes személyek és társadalmak között, a javak fölhalmozása egyes emberek kezében s valóban meg is történt a termelési eszközök felhalmozódása a társadalom kisebbségének kezében; lehetőségessé vált, hogy a kisebbség leigázza a többséget, és rabjává tegye. A termelési folyamatban már nem a társadalom összes tagjainak közös és szabad munkáját látjuk, most már a nem dolgozó rab-szolgatartók által kizsákmányolt rabok kényszermunkája uralkodik. Ennek következtében a termelési eszközök, valamint a munka termékei sincsenek már közös tulajdonban. A közös tu-

lajdon helyébe a magántulajdon lépett. Ebben a rendszerben a rabszolgatartó az első és teljesjogu tulajdonos./A SzK/b/P Története Szikra 1949 133-134./ Az tagadhatatlan, hogy a rabszolga gazdálkodás magasabb fokon volt mint a gyűjtögető, valamint hogy a rabszolgákat is, az elfogott ellenséget is emberségesebben kezelték, (mármint) annyiban, hogy mivel termelésre tudták használni, legalább nem ölték meg, hanem megtartották életét. De vizsgáljuk meg, mi járult hozzá alapvetően a római hatalom kialakulásához, miben hordotta magában ez a világbirodalom bukásának csiréit, milyen ételegekből tevődött össze a rabszolgatársadalom, milyen szerepe volt ennek a római mezőgazdálkodásban, és hogyan tükröződik vissza Sztálin elvtárs fenti megállapítása a római

rábszolgatársadalom történetében?

Róma viláгурalmi helyzetének kialakulásához alapvetően hozzájárult a város kedvező földrajzi helyzete, tengerpart közelében, Itália egyik legfontosabb cserecikkének az ostiai sónak birtokában, aránylag könnyen járható víziút mellett. Mindezek a tényezők döntő szerepet játszottak Róma későbbi életében. Itáliában még csak két helyen fordultak fenn ilyen kedvező földrajzi körülmények, de az északi rész, a Pó termékeny síksága ki volt téve az északi népek állandó betöréseinek, míg délen Graccia Magna görög telepesei annyira tartották a kapcsolatokat régi anyavárosukkal, hogy tulajdonképpen nem is törekedtek sohasem arra, hogy egymással összefogva önálló birodalmat alkossanak. Ezek a kedvező földrajzi föltételek a maguk teljes egészében egyedül Rómában érvényesültek, nagyban hozzájárulva eze város viláгурalmi helyzetének kialakulásához.

És mennyiben hordozta magában ez a hatalmas világbirodalom kezdet-
től fogva bukásának csiréit? Erre a kérdésre is könnyű a felelet.
Róma az ókori birodalmak legtöbbszöréhez hasonlóan városállam volt,
mely a királyoknak az elűzése után átalakult városi köztársasággá.
Hozzátehetjük joggal, hogy habár ez a censzus beosztás és a centu-
riák szerinti szavazás következtében némiképpen létszólágossá is
vált, demokratikus elvek szerint kormányzott városi köztársaság volt.
Azt írtam demokratikus köztársaság volt s ez meg is nyilvánult anyi-
ban, hogy mindazok, akiknek szavazati joguk volt, közvetlenül részt-
vehettek a kormányzásban megjelenve a Fórumon, vagy más erre a célra
kijelölt helyen és szavazatukat közvetlenül leadhatták. Róma terü-
leti terjeszkedése folytán azonban ennél a demokratizmusnál is vál-
tozás állott be az idők folyamán. Amíg Róma csak a környékbeli tör-
zseket nyelte el, addig az odatelepült római polgárok könnyűszerrel
megjelenhettek Rómában a választásokon, vagy szavazó napokon s így

véleményüknek a kormányzati kérdésekben kifejezést adhattak, ha a fentebb említett cenzusos beosztás folytán nem is mindig sikerült elérni akaratukat érvényre juttatni. Később azonban mikor az, elfoglalt területek mind távolabbra és távolabbra nyultak, a kormányzásban ilyenféleképpen történő közvetlen részvétel mindinkább nehezebbé és nehezebbé vált. Végül mikor elérkezett az az idő, hogy egész Itália római birtok lett, a római polgár gyarmatosok elvesztették politikai jogaikat, elvezstették, még pedig nem a törvény erejénél fogva hanem egész egyszerűen azért, mert leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött számukra az, hogy Rómában a Fősumnak az életében hivatalosan résztvegyenek és így sorsukról mások döntöttek, akiknek érdekei legtöbbször szöges ellentétben állottak ennek a néprétegnek érdekeivel. Az ókoriak még nem rendelkeztek a a képviseleti kormányzásnak a modern kor által nyújtott eszközével, amelynek segítségével

pl. a Szovjetunióban jóval nagyobb területen, mint Itália, szabadon érvényre juttathatják kormányzati kérdésekben akaratukat. Az ókoriaknak még nem volt fogalmuk arról a módszerről, így a Távol Itáliában levő római polgároknak a szavazat bizonytalan volt, mert hiszen bizonyosság csak akkor válhatott volna ha megjelenhetet volna Rómában, hogy szavazatát leadja személyesen. A római polgárjog különben éles választvonalat húzott ~~axx~~ birodalom lakói közé, amennyiben ~~xxxx~~ két részre osztotta őket, ugymint: a római polgárjoggal rendelkezőkre és ezen a polgárjogon kívülállókra. Az egyik oldalon állottak tehát a római honosok, gazdag és szegény egyaránt, míg a másikon a római polgárjogon kívül állók ugyancsak gazdagok és szegények egyaránt. Évek folyamán a legszegényebb római polgár is az uralkodó hatalom egyik tagjainak kezdte magát tartani a földbirtokos plutokratával közösen politikailag fölényben lévén a Róman kívüli itáliai szabadok óriási tömege fölött.

A másik ok ami döntően járult hozzá a római állam bukásához, a gazdasági zsarnokság és kizsákmányolás volt. Róma csaknem szakadatlanul háboruszkodott. Győzelmeinek közvetlen eredményeként nemcsak a város területe nagyobbodott közvetlenül, hanem a nagybirtokok száma és kiterjedése is megsokszorozódott. A háborúnak nemcsak vámszedői, de szerencsétlenjei is vannak. A szerencsétlenek sorába került az a római polgár, akinek katonáskodása alatt-amely a legtöbb esetben évtizedekig eltartott-a birtokát földulta az ellenség, nem tudta megfelelően megművelni az odahaza maradt feleség, gyermek, nem hozott a kis parcella jövedelme annyit, hogy a szerongató adótartozásokat rendezni lehetett volna. És az ilyen szerencsétlen szorult helyzetbe került középosztályú vagy kisbirtokos minden időben könnyen talált a háború vámszedőinek köréből egy egypatricius, vagy burzsoá plebeius hitelezőre, aki csak arra várt, hogy pénzkölcsönrel segíthessen rajta és a segítség eredménye az adós minden vagyonának elkob-

zása sőt igen gyakran neki magának is rabszolgasorsra jutása . Nemcsoda^{ha} ilyen körülmények között már igen korán jelentkezett Rómában a szigorú adó törvényekkel való szembenállás s hogy ez a szembenállás már az első secessió előtti időben olyan szavakat ad az adósságtól sanyargatott kisbirtokosok szájába, mint aminőket Livius II. XXVIII-ban olvashatunk: "libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda, ut pro patria civibusque, non pro dominis pugnent. Mindenkinnek a szabadságát kell mindenekelőtt visszaadni, mint feyvereket osztogatni, hogy a hazáért és polgártársaságért, ne pedig az urakért harcoljanak. "

A patriciusok és burzsoá plebeiusok érkekközössége szövetséget teremtett igen korán a két réteg között. A patriciusok vetették ki az adókat, melyeket a patriciusok és burzsoá plebeiusok igen ügyesen a kisbirtokosok vállaira toltak és így egyenesen siettettek a kisbirtokosrétegnek tömeges bukását, annak a rétegnek összeomlását,

amelyik Róma világ^ualmi terveihez a legfontosabb alapanyagot, a katonát szolgáltatta.

Elméletileg a hódításokból mindenkinek egyenlő részt kellett volna kapnia, azonban a valóságban a nagybirtokosok, a patriciusok és burzsoá plebeiusok ragadták magukhoz az oroszlánrészt. Egyébként miután az osztózkodás már megtörtént a meghódított területek egyrésze még mindig szétosztatlan "ager publicus=közbirtok" maradt. Ugyancsak elméletben az egész népnek joga volt arra, hogy ezeken a közbirtokokon a marháit legeltesse, a valóságban azonban a nagybirtokosok és burzsoá plebeiusok, tehát ismét a háborúk vámszedői sajátították ki a saját csordáik számára haszonélvezet ürügye alatt, amelyért a kormánynak csak névleges bért fizettek sőt igen gyakran még ezt sem fizették.

A gazdasági elnyomásnak volt még egy másik forrása is amely kezdetben még nem éreztette annyira a hatását, később azonban jelentőségé-

ben egyre növekedett, míg végül is elviselhetetlen sullyal nehezedett a proletariátusra. Ez a gazdasági erő a rabszolgaság volt. Azo kkal a területekkel együtt, melyeket Róma kisajátított győzelmei folytán, kisajátította az ezeken a területeken lakó népeket is, s így a római munkapiacot a rabszolgáknak olyan tömege árasztotta el, hogy ez döntő kihatással volt az egész római nemzetgazdálkodásra. A középosztálynak, a kisbirtokos rétegnek nem volt pénze, hogy azt a rabszolgapiacon befektesse, sem módja, hogy rabszolgát alkalmazzon. A fő befektetők a patriciúusok és a burzsoá plebeiusok közül kerültek ki. Az ilyen bőséges számban levő rabszolgák viszont olcsóbbak voltak, mint a szabad munkaerő. Olcsón vásárolták őket, rosszabb bánásmódban részesültek a ~~külföldi~~ marhánál, agyondolgoztatták őket és mikor kimerültek, elpusztultak mint kivert kutyák. A rabszolgák tömegei viszont a kisbirtokosokat az utcákra az országutakra szorították. A kis és közép birtokos plebs helyzete

egyre kétségbeejtőbbé vált, mivel birtokaik kicsinyisége és az
 ager publicusból való kizárásuk folytán egyre nehezebbé vált szá-
 mukra a verseny a rabszolgaerővel dolgoztató nagybirtokosokkal,
 valamint a provinciáknak mindenünnen Rómába özönlő terményeivel,
 s így kénytelenek voltak termékeik jórészét az uzsorakamatok fe-
 jében a nagybirtoknak átengedni, egyszersmint a súlyos adóter-
 hek alatt is tántorogtak. Ez volt a római társadalom gazdasági
 képe kb. 5000, 4000 évvel i. e. De a háromszáz évvel későbbi állapotokra
 lapotokra is jellemző, amit Plutarchos "Párhuzamos életrajz"-ában
 T. Grachus szájába ad a római gazdasági helyzet jellemzésére.
 "Feras etiam Italiam incolentes lustra habere et cubilia sin-
 gulas stabulaeque : illis vero qui arma ferrent pro Italia
 et sanguinem profunderent, nihil preterea et lucem concedi,
 sed sine tectis sedibusque cum liberis et coniugibus vagari:

ludibrió haberi ab imperatoribus milites, cum eos adhortarentur in acie, ut pro aris et focis dimicent: nemini enim in tanto numero civium vel aram paternam esse, vel monumentum avitum, verum pro alienis deliciis opulentiaque beligerare et emori: nominari orbis terrae dominos, qui ne glebam quidem, ubi pedes ponant in suo habeant." Plutarchos T. Grachus IX. c. / Még az Itáliát lakó vadállatoknak is barlangjaik, fekhelyeik és istállóik vannak, azoknak pedig akik arra vannak hivatva, hogy Itáliáért fegyvert viseljenek és vérüket ontsák semmi más nem engedtetett meg a levegőn és a napfényen kívül, de föld és lakóhely nélkül kóborolnak feleségükkel és gyermekeikkel: játékszerekként kezeltetnek a vezérek által a katonák amikor azokat biztatják a csatasorban, hogy családi szentélyeikért, és házi tűzhelyeikért küzdjenek, a polgárok oly nagy száma

között nincs senki, akinek atyai oltára lenne, vagy pedig ősiremléke,,ettől függetlenül másoknak a gyönyöreikért és gazdagságért háborút viselnek és kiulnák, a föld urainak nevezgetik őket azokat akik még egy rögt sem mondhatnak magukénak ahova a lábukat letegyék!! Ha mindehhez hozzávesszük, hogy ebben az időben már kb. 14.000.000. rabszolga volt Itáliában valamint hogy nem volt 2000. azoknak a családoknak a száma, amelyek vagyonnal rendelkeztek előttünk áll Róma társadalmának gazdasági képe az i.e. 2 szd. táján. Róma világbirodalma tehát ezekben a körülményekben hordta magában bukásának okait.

És kikből állott a rabszolgák óriási tömege? A rabszolgaszerzés terén az első helyet a háboruszkodások biztosították maguknak.

A hadifoglyok jelentették a fő emberanyagot a rabszolgapiac számára, sőt igen sokszor minden különösebb hadüzenet nélkül is

rátörtek egyes tengerparti városra, vagy vidékre rabszolgaszerzés céljából. A második forrást a szigorú adó törvények alkották, melyeknek értelmében a hitelező az adó rabszolgaként is dolgoztathatta amíg az adóssága le nem tellt, tehát az adós a szó legszorosabb értelmében véve nemcsak vagyonával, de személyével is felelt az adósság letörlesztéséért. Harmadik forrásként járult a rabszolgák számának növekedéséhez a rabszolgák természetes szaporodása, tehát rabszolgának tekintettek a rabnőtől születettek. Végül pedig bozontos cselekmények büntetéseként *capitis deminutio* folytán szintén rabszolgasorba kerülhettek egyesek.

Ez a rabszolgatársadalom azután önmagán belül is több rétegből tevődött össze. Voltak habár kis létszámmal állami rabszolgák, /*servi publici*/ és magánrabszolgák /*servi privati*/ ezek között is voltak olyanok, akik a városi házak körül a belső szolgálá-

tokat látták el,/gyermeknevelés,pici bevásárlások,házköri dol-
 gok stb./másrészük viszont a falusi ergastulumokban a föld meg-
 művelésével foglalkozott.Ezeknek az életfeltételei voltak a leg-
 nehezebbek viszont a római mezőgazdálkodás szempontjából ezek
 játszották a döntő szerepet éppen ezért a továbbiakban csak ezek-
 nek a helyzetével foglalkozom. Az egyik legfontosabb forrás amely
 hű képet ad az itáliai mezőgazdálkodásról a i.e. 2.sz.d. ban M.
 Portius Cató Maior - nak "De agri cultura "c. munkája.Ebben a
 művében a lehető legnagyobb aprólékossággal írja le a mezőgazdál-
 kodással kapcsolatos teendőket, s így ezen keresztül a legpontos-
 sab képet alkothatunk magunknak az ergastulumokban dolgozó rab-
 szolgák életéről. Cató műve eljén érinti a különböző foglalkozáso-
 kat és azok közül a földművelésnek adta az elsőséget.Arégi Római-
 ak szerinte havalakit dicsérni akartak azt mondták róla hogy jó
 földműves ,jó telepes." Mercatorem autem strenuum,,studiosumque

rei querēdae existimó, verum ut supra dixi, periculosum, et calamitosum. At ex agricolis et viri fortissimi, et milites strenuissimi gignuntur, maximeque pius ~~questus~~ stabilissimusque ~~sonsequi-~~ tur minimeque invidiosus, minimeque male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. "A kereskedőt pedig a vagyonszerzésben vállalkozószelleműnek és törekvőnek tartom, de mint említettem, veszedelmesnek és kártékonynak is, viszont a földművesekből lesznek egyrészt a legbátrabb férfiak, másrészt a legelszántabb katonák, övék a legtízatesebb, legállandóbb, és az irigységnek legkevésbé kitett kereset és a legkevésbé romlott gondolkodásuak azok, akik ebben a foglalkozási ágban vannak elfoglalva"/Cató de agricultura l.c./ Cató a régi Róma védelmében lép fel, amelynek támaszai a közép és kisbirtokosok voltak viszont nála a derék művelő az "agricola bonus" fogalma amint művéből kitűnik válto-

záson ment át úgy hogy az "bonus agricola " fogalma nála már nem a közép és kisbirtokos parasztra vonatkozik, hanem a rabszolgamunkát alkalmazó és piaccal kapcsolatban levő nagybirtokos fogalmát jelezte amely jelentésváltozásban tulajdonképpen azok az átalakulások tükröződnek amelyek az itáliai földművelésben Cató idejéig már végbementek. Cató egyébként a beltarjes gazdálkodás híve de a földművelésnek nem minden ágát tartja egyformán jövedelmezőnek. "praedium quod primum siet, si me rogabis, sic dicam; de omnibus agris optimoque loco iugera agri centum, vinea est prima, si vinó bono, vel si vino multo esset, secundo loco est hortus inriguus, tertio salictum, quarto oletum, quinto pratum, sexto campus frumentarius, septimo silva caedua, octavo arbustum, nono glandaria silva. Ha tőlem kérdeed melyik lenne a legjobb telek így felelek: Vlamamennyi között a legjobb helyet száz jugerum szántó foglalja el, azután első helyen áll a szőlő, ha jó bora és sok bora van.

második az öntözött kert,, harmadik a füzes, negyedik az olajfa-
 ültetvény ötödik a rét hatodik a gabóaföld, hetedik kivágható
 /tüzifa/ erdő,nyolcadik a faiskola,kilencedik a makkerdő. "/De
 agri cultura 2.c./ Cató kétféle birtoktípusról beszél ;az
 olajfa ültetvény céljára szolgáló 240 iugerumosról és a 100
 iugerumnyi szőlőültetvényről . Ezeket a birtokterületeket a
 közepes nagyságu mezőgazdaság jelölésére használja azombban
 valószínűleg a két birtok nemcsak közel van egymáshoz,de egy
 tulajdonos kezében is van. Egyébként a rabszolgák foglalx-
 koztatásával kapcsolatban megállapítja " Cum tempestas pluviae
 fuerint quae opera per imbrem fieri potuerint,dolia lavari ,
 picari, villam purgari,frumentum transferri,stercus foras efferi,
 stercilinum fieri,semen purgári,funes sarciri,novos fieri,cen-
 tones,cuculliones familiam pportuisse sibi sarcire.Per ferias
 potuisse fos-sas veteres tergeri, viam publicam muniri,vepres
 recidi,hortum fodiri, pratum purgari, virgas vinciri,spinas run-
 cari,

expinsi far, munditias fieri, Cum servi aegrotarint, cibaria tanta dari non oportuisse. Amikor viharok esőzések voltak, olyasvalamit kellett volna a háznépnek csinálni, amik esős időben is elvégezhetők, hordót mosni, kátrányozni, lakást, /majorságot/ tisztítani, gabonát megfordítani /átvinni/ trágyát kihordani, szemétgödrt ásni, vetőmagvat tisztogatni köteleket fűldözni, ujjakat fenni, zsákokat pokrócokat foltozson a cselédség. Az ünnepnapokon a régi árkokat lehetett volna száritani, a közutakat rendbehozni, /tatarozni, megerősíteni/ a csipkebokrokat visszanyírni, rétet tisztítani, veszőket kötözni, töveseket gyomlálni, lisztet őrlni, tisztálkodni, Amikor a szolgák betegeskednek nem kell nekik annyi ételt adni/Cató De agri cultura 2./ Ugyanott megállapítja hogy a bőréket régi szekereketstb. valamint "servum senem, servum morbosum "az öreg és beteges rabszolgát adja el. /Cató :De agri cultura 2./ Műve x. caputjában Cató megállá-

pitja azt is hány rabszolga szükséges pl. egy 240 iugerumnyi olajfaültetvény megműveléséhez. "Vilicum, vilicam, operarios quinque, bublos III. asinarium I, subulcum I, opilionem I, summa hominum XIII; Majoros, majorosnő, öt napszámos, 3 gulyás, 1 szamaras, 1 kondás, 1 juhász összesen 13 ember. /Cató De agri cultura X.c./ Tanácsokat ad azután irónk arra vonatkozólag mikor és hogyan kell trágyázni,.Szerinte a jó gazdának arra is legyen gondja, hogy a földje jól meg legyen művelve. Erre vonatkozólag írja Quid est agrum bene colere? Bene arare. Quid est secundum ? arare. Quid tertium? stercorare. Mit jelent jól művelni a földet ? Jól szántani .Másodszor mit jelent szántani. Harmadszor mit jelent? trágyázni." Cató De agricultura c. LXI./ A mezőgazdasági munkák jórészt idény jellegűek, úgy hogy irónk gondol arra is kifizető-e a rabszolga tartása egész

~~menyi~~évbén. Mennyi a környékben esetleg idénymunkára felfogadható szabad munkaerő . Egy rabszolgatartónak természetesen a többtermelés maximumát kellett kisajtolnia a rabszolgaiból , tehát az csak természetes, hogy írónk ügyel arra, hogy a rabszolgák soha tétlenül ne üljenek. És vajjob milyen étkezéssel dolgoznak ezek a rabszolgák és felfogadott munkaerők? Erről is képet ad írónk "Familiae cibaria. Qui opus facient per hiemem tritici modios IIII per aestatem modios IIII vilico vilicae, epistetae, opilioni modios III, conpeditis per hiemem panis IIII ubi vineam fōdere coeperint, panis p V , usque adeo, dum ficus esse coeperint deinde ad panes IIIIredito .

Vinum familiae. Ubi vindemia facta erint loram bibant, menses tres, mense quarto heminas in dies id est in mense congios II, mense quinto sext o septimo, octavo ib dies sextarios, idest in mense congios quinque, nono , decimó undecimo duodecimo in dies heminas ternas , id est in mense aphoram: hoc amplius

Saturnalibus, et Conpitalibus in singulos homines congios III, summa vini in homines singulos inter annum Q VII conpeditis, uti quicquid operis facient pro portione addito: eos non est nimium is annos singulos vini Q X ebibere.

Pulmentarium familiae. Oleae caducae quam plurimum cōdito . Postea oleas tempestivas, unde minimum olei fieri poterit eas condito parcito uti quam diutissime durent. Ubi oleae comessae erunt, hallecem et acetum dato oleum dato in mense unū uni cuique s. I salis uni cuique in anno modium satis est.

Vestimenta familiae . Tunicam pro III s , saga alternis annis quotiens cuique tunicam aut sagum dabis, prius veterem accipito , unde centones fiant: sculponias bonas alternis annis dare oportet. A háznépnek eledelül szolgáljon akik télen át munkálkodnak 4 modius akik nyáron át 4 1/2 modius a felügyelőnek gazdaasszonynak , számtartónak és juhásznak 3 modidius

a szerződött munkásoknak a tél folyamán 4 a szőlőskert feladásától a füge éréséig 5 font kenyér, ettől kezdve térj vissza ismét a négy fonthoz. A bor beosztásánál azt kell tudni A szüret után 3 hónapig a lőrét igya a háznép a negyedik hónapban 1 hemina bort fogysszon, ami az egész hónapra 2 1/2 congiust tesz ki : az ötödik, hatodik, hetedik, és nyolcadik hónapban napi egy sextariust, az havonta 5 congiusnak felel meg a kilencedikben, tizedikben tizenegyedikben, tizenkettedikben napi 3 heminát ami havi 1 amphorával egyenlő. Ezenkívül a Saturnália és Campitalia ünnepek alatt mindenki kapjon még 3 1/2 congiust. Az egész esztendőben mindenkinek személy szerint 7 congius jár. A szerződött munkásoknak asszerint mérd, hogy mit dolgoznak. Ha minden évben megisznak 10 congiu t az még nem is olyan nagyon sok. A mellékételekből a rabszolgáknak mennyi dassék ? A lehullott olajbogyót minél

nagyobb mennyiségben gyűjtsd össze. Tedd el a később érő bogókat is, ezek igen kevés olajat adnak. Bánj vele takarékosan, hogy minél tovább tartson. Ha a bagyó elfogyott hallevét és ecetet adj. Mindenkinek havonta egy sextarius olaj jár és egy módium só, ami tökéletesen elegendő is. Ami a ruházatot illeti minden második évben ossz szét 3 1/2 láb hosszúra szabott tunikákat, valamint köpenyeket. Vlahányszor tunikát, vagy köpenyt adsz ki előtte kérd be a régít, hogy pokrócot lehessen belőle varrni. Adj ki minden második esztendőben jó papucsokat is.

/Cató : De agri cultura c. 56- 59 ig. bez./ Leirja Cató a majorsoknak és majorsnőnek kötelezettségeit is "Vilici officia quae sunt , quae dominus praecipit , ea omnia quae in funde fieri oportet quaeque emi pararique oportet, quo modoque cibaria vestimenta familiae dari oportet, eadem uti curet faciatque moneo dominoque dicto audiens sit. Hoc amplius quo modo eae

imperari oportet uti adventu domini, quae opus sint parentur
curenturque diligenter. Vilicae quae sunt officia curato faciat.

si eam tibi dederit dominus uxorem, ea esto contentus. ea te metu-
at facito ne nimium luxuriosa siet vicinas aliasque mulieres quam
minimum utatur, Hogy mik a majoros kötelelességei : amiket ura meg-
parancsolt elvégezze, mindazokat amiket a telken véghez kell vin-
ni, amiket be kell vásárolni, elő kell készíteni megtegye ura
intéseit és utasításait kész legyen meghallgatni .Ezenfelül tud-
ja, hogy mik a majoro snónek /gazdaasszonynak / a feladatai,
hogy mi módon kell annak parancsolni, hogy az ur megérkeztekor
a szükséges dolgok mind elő legyenek készítve. és ápoltassanak
szorgalmasan .Legyen gondod rá, hogy amik a majorosnónek a hatás-
körébe tartoznak elvégezze. Ha őtet az urad feleségként neked ad-
ta, légy vele kibékülve. Bánj vele úgy, hogy féljen tőled ne legyen
szerfölött pazarló. A szomszédasszonyokkal és más asszonyokkal mi-
nél kevesebbet érintkezzék."/Cató : De agri cultura CLXIII -CLXIII.c/
A gazdaasszony kötelességeit pedig a következőkben foglalja össze;

" Ad cenam nequo eat, neque ambulatrix siet, Rem divinam ni faciat, neve mandet, qui pro ea faciat, iniussu domini aut dominae . Scito hominum pro tota familia rem divinam facere. Munda siet, villam conversam mundeque habeat : focum purum circumversum quotidie, priusquam cubitum eat habeat. Kalendis idibus , nonis, festus dies cum erit , coronam in focum indat , per eosdemque dies lari familiari pro copia suplicet . Cibus tibi et familiae curet uti coctum habeat . Gallinas multas et ova uti habeat . Pira arida , sorba , ficos , uvas passa, sorba in sapa et pira et uvas in doliis et mala strutea , uvas in vinaciis et in urceis, in terra obrutas , et nuces praenestinas recentes in urceo in terra obrutas habeat. Mala scentiana in doliis, et alia quae condisolent et silvatica, haec omnia quotannis diligenter uti condita habeat. Farinam bonam et far suptile sciat facere . Ebédre

~~sehave se jársogasson el és ne legyen sétagtó természetű.~~

istentisztelethez tartozó dolgokat sohase végezzen és ne bizzon meg maga helyet másokat, ~~akármiké~~ hogy azokat elvégezzék urának, vagy urnőjének meghagyása ellenére. Tudd meg hogy az ur az egész család helyett elget tesz az istentiszteleti kötelezettségeknek. Tiszta legyen: a majorságot összeseperve tisztán tartsa. Mielőtt aludni tér minden nap körülseperve tisztán hagyja a tűzhelyet. Elsején kilencedikén tizenötödikén, vagy ha ünnepnap van lombfűzérről vegye körül a tűzhelyet és ugyanezen a napokon a lar familiaresekhez bő termésért esedezzen. Részedre és a cselédség számára főtt ételt készítsen. Sok tyukkal és tojással rendelkezék. Aszalt köztét, berkenyét, fügét, bort, tároljon, valamint sűrűre főzött mustban eltett berkenyét, és körtét, szőlőt a hordókban és apró birsalmát a bort a bortartó edényekben és cserépkorsókban földel befödve tartsa és ujtermésü praenestei diót a cserépkorsóban földel betakarva tartson. Legyen gondja reá, hogy scantianai és vadalmát a hordókban és más efféle

dolgokat amelyeket el szoktak tenni évenként szor gossan eltéve birja. Jó lisztet és könnyű lisztet tudjon készíteni. Cató: De agricultura CXLI. c. / Ezekből tehát világosan előttünk áll az is, mi volt hát a rabszolgáknak a főeledele .A Kenyéren kívül a füge olajbogyó és a fent felsorolt és elteedőknek feltüntetett eledelek.

A termés begyűjtésénél Cató ajánlja azt is, hogy azt idegen munkásoknak ki is lehet adni részéből való betakarításért is. Erre a munkára a környékbeli parasztok vállalkoztak legtöbbször igen csekély részesedésért. Cató munkájából joggal következtethetünk arra, hogy az i. e. 2 szd. elején elterjedtek voltak Itáliában a mezőgazdaság belterjes formái. Azonban a Cató által leírt közepes nagyságú belterjes gazdasággal kapcsolatban, illetve annak nagyobbfokú elterjedésével egyidőben megszaporodtak Itáliában a külterjes gazdálkodást folytató nagybirtokok száma, ami a második pun háború után beállott állapotok természetszerű következménye volt.

"Az állami földalap /ager publicus / egyrészt a háboru folyamán elhagyott területek, másrészt az elpártolt szövetségesektől elkobzott földek folytán erőssen földuzzadt .Ennek a földalapnak legnagyobb része a nagybirtokosok tulajdonába jutott .Különösen jellemző volt ez Dél -Itáliára amely a hannibáli háboruk idején a félsziget minden más részénél jobban elnéptelenedett és többet szenvedett"

Irja ezzel a kérdéssel kapcsolatban N.A.Maskin.Az ókori Róma története 158.o.

A megváltozott gazdasági viszonyok azonban nem maradtak hatás nélkül az iparra sem.Egyes városok külön speciálizálták magukat különféle ipareikkek készítésére,amelyekre a mezőgazdaságnak szüksége volt.Igy Cató külön megemlíti,hogy a rabszolgák tunikáját köppenýt lábbelijét Rómában ,a bor ,olajtermeléshez szükséges vödröket,hordókat edényekt Capuában kell vásárolni. Megmondja irónk pontosan a különböző természetű földek számára megfelelő ekék beszerzési forrását

Viszont éppen eme pontoság folytán árul el Cató még egy titkot koráról t.i. hogy az ő idejében már ha nem is a patricius, de az előkelőbb, gazdagabb lovagrendi családok foglalkoztak iparral. A többek között ugyanis, a beszerzési forrásoknál a következők írja: "Funem torculum si quis faciet, Casini L. Tunnus, Venafri C. Mennius L. F. Sajtoltáshoz szükséges kötelet hogy ki készít Casinumban L. Tunnus Venafromban C. Mennius Lucius fia." /De agri cultura CXXV. c./ Ezek a nevek még akkor is sokatmondóak számunkra, ha így mezőgazdasági szakmunkában olvasva egy kissé reklámszerű mellékizt is kapnak. Nagy fontosságot tulajdoníthatunk ezeknek a neveknek, ha figyelembe vesszük, hogy Rómában pronomenje csak az előkelő családok tagjainak volt, itt pedig mindkét névnél szerepel a pronomen is. Az azután már ugyancsak valószínű föltevés, hogy ezek az előkelő iparosok nem saját maguk dolgoztak műhelyeikben, hanem rabszolga-

erővel dolgoztattak üzemeikben . A róma állam pénzügyi helyzete az ezüstbányákban gazdag Hispánis annaktálása után gyökeresen megváltozott, hiszen mást ,már valutájaszáma a biztosítani tudta a megfelelő ezüst alapot .Az arany és ezüst beözönlése viszont tág teret nyitott az uzsorának, amelyet mint könnyű és biztos pénzforrást még a mezőgazdaságért annyira lelkesedő Cató Maior sem vetett meg. Hasonlóképpen föllendült Rómában a versenytársnak Earthágónak kiesése folytán a kereskedelmi tevékenység. A különféle spekulációkban a város legkülömbözőbb rétegei is érdekelve voltak .Az első helyet természetesen a lovagok biztosították maguknak ezen a téren, de részt vettek ezekben az üzletekben a legelőkelőbb patciusok is, ha másként nem clienseik révén. Igen sokan közülük nem egy, hanem több áruszállító társaságnak is tagjai voltak s így még pénzüik kockázata is kisebb volt. De visszatérnek ismét a mezőgazdaálkodáshoz.

A rabszolganak nem fűződött semmi érdeke ahhoz, hogy munkájának

termelékenysége emelkedjék Sőt mint Marx megállapítja "Amunkás a régiek találó kifejezése szerint csak mint instrumentum vocale //beszélő szerszám/ különbözik az állattól instrumentum semi vocale //a félig beszélő szerszám/ tól és a holt munkaeszköztől az instrumentum mutuum-tól. De a rabszolga érezteti az állattal és a holt munkaeszközzel, hogy ember, nem pedig hozzájuk hasonló. A különbözőség öntudatára azzal tesz szert, hogy rosszul bánik velük és szenvedéllyel rongálja őket. Ebben a termelőmódban a gazdasági alapelv, hogy csak nehézkes, igen durva, de éppen esetlenségük miatt nehezen rongálható munkaeszközöket használnak." /Marx : A tőke 211 o./

Hogy mi volt a rabszogaerővel dolgoztató nagybirtoknak a hatása az itáliai kisbirtokra arra nézve Appianos : De bellis civilibus c munkájából álljon itt egy részlet : Az ager publicusról írva megállapítja Appianos "Ita frequentiae generis Italici, quod laboris patientissimum est habitum, volebant prospicere; ut auxiliorum domesti-

corum copia semper ipsis praesto esset. Sed res in contrarium quam
 putarant eis cecidit. Nam divites agri illius non dispartiti~~x~~ maiori
 parte occupata, lapsu temporis confisi n~~e~~minem sibi eam erepturum,
 vicinis praediis, et aliis minoribus pauperum portionibus, partim
 pretio coemtis, partim vi occupatis, non iam rura, sed ampla latifun-
 dia colebant. Ad colendos autem agros, pascendaque pecora coemtis
 utebantur servitiis, ne, ingenui si essent, militiae causa avocaren-
 tur ~~ab~~ opere, Atque hec ipsa quoque possessio multum eis afferebat,
 lucri, crescente, ob numerosam prolem, et immunitatem a militia,
 servorum multitudine. Quo factum est, ut potentiores supra modum
 ditescerent, et agri complerentur servitiis. Itali contra paucitatem
 sui generis laborabant, simulque gravabantur paupertate, exactio-
 nidus crebraque militia. Quod si quando dabatur harum difficulta-
 tum intermissio, otio corrumpebantur; quod nec propriam terram
 haberent quippe quae a divitibus possidebantur, et in aliena nul-
 lus locus ~~esset~~ ipsorum operae in tanta servorum copia.

Igy az itáliai faj népsűrűségéről oha, tottak gondoskodni, amely a fáradalmak elviselésére a legalmásabbnak tartatott, hogy a hazai segítőcsapatok bősége mindig kéznél legyen nekik. Azonban a dolog ellenkezőképpen sikerült nekik, mint tervezték. Mert a gazdagok, miután ama föl nem osztott földnek nagy részét elfoglalták, idők multával elbizakodva, hogy azt senki sem fogja tőlük elvenni a szomszéd telkeknek, és más szegények kisebb részeinek a hozzácsatolásával, amelyek t részben megvásároltak, részben erőszakkal foglaltak el, már nem kicsiny telkeket, hanem nagy kiterjedésű nagy birtokokat műveltek. A földek megművelésére és a nyájak legeltetésére pedig vásárolt rabszolgákat alkalmaztak, nehogy szabadok lévén katonáskodás ürügye alatt a munkából kihivassanak. És maga a birtok is igen nagy hasznot hajtott nekik, megnövekedvén rabszolgáknak a tömege a számos utód és a háborútól való mentesség folytán.

Ennek következtében történt, hogy a hatalmasabbak módfelett meggazdagodtak és a szántóföldek megteltek rabszolgákkal. Maguk az Itáliaiak pedig küzdöttek saját nemzetségük kis létszáma ellen, egyszersmind nyomorgattattak szegénységgel, végrehajtásokkal és sűrű katonáskodással. Ha pedig valaha is ezekben a nehézségekben szünet következett be a nugalom folytan rontattak el, mivelhogy sem saját földjük nem volt, amelyektől ugyanis a gazdagok tartottak birtokukban, idegen birtokon pedig semmi helye nem volt az ő munkájuknak a rabszolgamunkaerő akkora bősége közepette. "/Appianus : De bellis civilibus I.7c./Ez a hatása tehát megvolt a rabszolgaerővel gazdálkodó itáliai nagybirtoknak, hogy kihúzta a talajt a római birodalom katonai alapját képező itáliai paraszttömegek lába alól. S mi lett ennek az özetlen következménye ?asszerint és amily mértékben a parasztság pusztult ugyanúgy töltődtek föl Róma proletár rétegei, hiszen az így kisemmizett rétegek mind Rómába menektek, hogy részben üzleti spekulációkkal próbáljanak szerencsét, részben hogy

részben, hogy a fő városban a gazdagok ajándékaiból, vagy jórészt még inkább államköltségen szavazataik eladogatásával tengessék életüket. Marx ezt az állapotot a következővel jellemzi "A római proletariátus a társadalom költségén élt, míg a modern társadalom a proletariátus költségén él". A parasztság pusztulásával kapcsolatban pedig a következőket írja "A Tőke több helyén megemlékeztem arról, hogy mi lett az ókori Róma plebeiusainak a sorsa. Ezek eredetileg szabad parasztok voltak, akik mind külön művelték a maguk kis földjét. A római történelem folyamán földjeiket kisajátították. Ugyanaz a fejlődés, amely őket termelési és létfenntartási eszközeiktől elszakította, nemcsak a nagybirtok kifejlődését, hanem a nagy pénztőké kialakulását is maga után vonta. Így azután egy szép napon ott voltak a maguk/egyéni /munkaerején kívül mindenükből kiforgatott szabad emberek - a másik oldalon pedig, - hogy munkájukat kizsákmányolják mindezeknek a megkaparintott vagyonoknak a birtokosai. És

mi történt? A római proletárok nem bér munkásokká, hanem közönséges naplopókká, még megvetettebb emberekké váltak, mint nemrég a poor whites/szegény fehérek / az Egyesült Államok déli részében és ugyan-
~~an~~ a kapitalista, hanem a rabszolgaerőn alapuló termelési mód fej-
 lődött ki. Tehát az elképpesztően hasonló események, amelyek azom-
 ba különböző történelmi környezetben játszódtak le homlokegyenest
 ellenkező következményekre vezetnek"/Marx: Levél a honi följegyzé-
 sek szerkesztőségéhez Marx Engels vál./

Azom^{ba} a rabszolgaerővel való gazdálkodás szintén nem
 maradék helyben, hanem különböző fokozatokon megy keresztül. Marx
 maga is rámutat ezekre a változásokra, amikor a rabszolgasádalom
 dinamizmusát kifejtve így ír "több fokon megy keresztül, az első-
 sorban saját fogyasztásra számító patriarchális rendszertől az ül-
 tetvényes rendszerig, amely a világpiacra dolgozik"/Marx: A tőke/
 A fejlődés dinamikájáról képet alkothatunk magunknak, ha összevetjük

a Cato által feltüntetett adatokat azokkal amelyek Marcus Terenius Varro mezőgazdasági szakmunkájában találhatunk amely az i.e.harmincas éveinek a viszonyait tünteti föl, ezeket az adatokat azonban az egész első század első felére vonatkoztathatjuk. Cató tanácsai különösen Campaniát és Latiumot tartották szem előtt, míg Varró művében egész Itáliát tartja szem előtt amelynek termékenységét nagyra tartja.

"Quid ~~isn~~ Itális utensile non modo non nascitur, sed etiam non egregius sit. Quod far conferam Campano. Quod triticum apulo? Quod vinum Falerno? Quod oleum Venafrum? Non arboribus consita Italia ut tota pomarium videatur? M^a van hasznos dolog ami Itáliában nemcsak hogy meg ne termene de kiválóvá ne válna? Melyik lisztet vessem össze a kampaniaiival? Melyik gabonát az Apuliaival? Melyik bort a Falernusival? Melyik olajat a Venafrumival? Vagy nincs az egész Italia fákkal annyira beültetve, hogy az egészet gyümölcsöskertnek mondhatnánk?

/Varró : Rerum rusticarum libri I.2.c./ Irónk művében előnyben része-

siti azokat a gazdaságokat amelyek kapcsolatban vannak a piaccal "Multi enim habent in praediis quibus frumentum aut vinum aliudve quid desit importandum ~~quibus~~ contra non pauci quibus aliquid sit exportandum. Ismerets, hogy sok birtokosnak külső beszerzésre van szüksége a birtokán, ahol hiány van gabonában, borban, vagy más egyébben. Viszont van éppen elég olyan is, akinek eladnivaló termékei vannak. /Varró Rerum rusticarum l. I. 16./ Ezem megállapításból méltán gyaníthatjuk, hogy már az ő korában léteztek olyan nagybirtokok, amelyek teljesen zárt gazdálkodást folytattak és össze-szükségleteiket saját termékeikkel fedezték. Ezek tehát már mintegy zárt gazdálkodást folytattak. Varró ismert már olyan nagybirtokokat is amelyeknek megvolt a saját kovácsa, sulykolója és más egyéb iparosa. Ezzel kapcsolatba fejlődtek ki Itáliában azok a gazdaságok, amelyek laza kapcsolatba állottak a piaccal, és főként saját szükségleteikre termeltek. Ezeket a gazdaságokat írónk csak éppen megemlíti, maga ugyanis azokat a gazdaságokat részesíti előnyben,

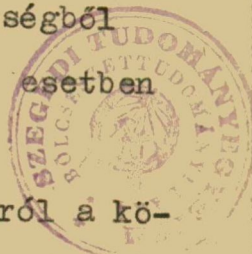
amely eladásra dolgozott. A fő munkaerőt egyébként Varró birtokain is a rabszolgák képviselik. A rabszolgáknak beszélő eszközként való hires meghatározása egyébként szintén tőle származik. "Nunc dicam agri quibus rébus colantur. Quas res alii dividunt in duas partes in homines et adminicula hominum, sine quibus rébus colere non possunt; alii in tres partes instrumenti genus vocale, et semivocale et semivocale et mutuum, vocale in quo sunt servi, semivocale, in quo sunt boves mutuum in quo sunt plaustra. Most elmondom milyen eszközökkel műveltetik a föld. Amely dolgokat egyesek két részre osztanak, úgy mint emberekre és az emberek segítőeszközeire, amelyek nélkül a földek nem művelhetők meg; mások viszont három részre osztják ezeket úgy mint a szerszámnak beszélő, féligbeszélő és néma nemeire, beszélőre ugyanis ahova tartoznak a szolgák, félig beszélőre, amelybe az ökrök tartoznak és némákra amelyekbe a szekerek foglaltatnak"

/Varr- : Rerum Rusticarum libri I. XVIIc./ A rabszolgamunkaerőn kívül

ismeri Varró a szabad munkaerő alkalmazását is, akár bér munkásként az idénymunkák elvégzésének idejére, akár pedig részesek vagy árendások. Vannak esetek amikor amikor Varró azt tartja, hogy előnyösebb bér munkásokat foglalkoztatni mint rabszolgákat, "Graviora loca utilius esse mercennariis colere quam serviset in salubribus quoque locis opera rustica maiora, ut sunt in condendis fructibus ~~aut messis~~ vindemiae aut messis. De iis cuius modi esse oporteat Cassius scribit haec: operarios parandos esse, qui laborem ferre possint, ne minores annorum XXII et ad agri culturam dociles. Az egészségtelenebb helyeken előnyösebb a földet bér munkásokkal megműveltetni, mint rabszolgákkal, de az előnyösebb éghajlatu helyeken is a nagyobb mezei munkák, mint amilyenek a termények betakarítása, szüret, aratás, érdemesebb bér munkásokkal végeztetni. Hogy ezek milyenek legyenek arról Cassius ezeket írja ; olyan munkásokat kell felfogadni, akik

munkabírók, 22 évesnél nem fiatalabbak és a mezei munkára hajlamosak"
 /Varró : *Rerum rusticarum* Lib. I. XVII. Ennek a tanácsnak az értelme
 nagyon is átlátszó. A rabszolgamunkaerő pénzbe kerül és mint ilyen-
 nek egészségéről a birtok tulajdonosának némiképpen mégis gondos-
 kodni kell, míg a szabad munkás számra végre is idegen ember, akit
 bármely pillanatba el lehet küldeni a munkából és mással lehet pó-
 tolni s ennél fogva egészségéről sem köteles a birtokos gondoskodni.
 A rabszolgák nemzettségéről egyébként a következőket írja "Neque
 eiusdem nationis plures parandos esse: ex eo enim potissimum solere
 potissimum offensiones domesticas fieri. Ugyanazon nemzetségből
 nem kell többet trtani ebből származnak ugyanis a legtöbb esetben
 a házkörüli bosszúságok"/Varró: *Rerum rust. libr. I. XVII.*/

A rabszolgáknak a birtokhoz való szorosabb kapcsolásáról a kö-
 vetkezőket írja : "Praefectos alacriores faciendum praemiis //ad

facienda/ dandaque opera ut habeant peculium, et coniunctas conservare quibus habeant filios. Eo enim fiunt firmiores ac coniunctiores fundo. A rabszolgafelügyelőket serényebbekké kell tenni az elvégzendők irányában jutalmazásokkal és kisebb birtokrészek adandók nekik mintegy peculiumként, valamint rabszolganókat kell melléjük adni akiktől gyermekeik lehetnek. Ezzel egyszersmint erősebbek lesznek, másrészt a birtokhoz szorosabban lesznek hozzákapcsolva."

/Va rró : Rerum rust. libri I. XVII./

A rabszolgákkal való bánásmódról a következőket írja: "In liciendam voluntatem praefectorum honore aliquo habendo, et de operariis, qui praestabunt alios, communicandum quoque cum his, quae facienda sint opera. quod, ita cum fit, minus se putatnt depisci, atque aliquo numero haberi a domino. Studiosiores ad opus fieri liberalius tractando aut cibariis, aut vestitu largiore aut remissione operis concessioneve, ut peculiare aliquid in fundo pascere liceat, huiusce

tapasztalatait és tanácsait azoknak a rabszolgatartóknak a tapasztalatait tükrözik vissza kik birtokukból gazdaságuk maximális racionálizálása által igyekeztek jövedelmeiket növelni. Ebből adódik az alapgondolata is egyenletlenséget vinni a rabszolgák közé és ilyen módon tartani őket engedelmességben. A peculium amit jó munkájuk jutalmaként kaptak szintén olyan vagyontárgy, amellyel a rabszolgák szabadon rendelkezhetnek, de amely mindig megmarad a gazdaság tulajdonosának a birtokában. Az is lehet, sőt valószínű amit N.A. Maskin megállapít, "Lehetséges, hogy a tanácsainál Varró figyelembe vette már az itáliai rabszolgatartás tapasztalatait."

Itáliából azért soh sem vált az az ország, ahol valaha is tudatba került volna a mezőgazdasági termeléssel szemben az ipari termelés. Az egész ókor folyamán megmaradt mezőgazdasági országnak, csak éppen az agrárvizonyok mentek keresztül bizonyos változásokon. Két korszakról már nagyjából képet alkothattunk magunknak, aljjon most itt a császárok első századaira jellemző helyzet megvilágítására Lucius Junius Moderatus Columella -nak Nero idejében a földművelésről kiadott értekezéséből néhány sor. Columella kétségtelenül a balterjes gazdálkodás híve volt s mint ilyen elődeinek Catónak és Varrónak a hagyományait folytatta, de értekezésének elszórt megjegyzéseiből méltán lehet arra következtetni,

modi rerum aliis ut quibus quid gravius sit imperantur, animadversum qui consolando eorum restituat voluntatem ac benevolentiam in dominum. Kecsegtetni kell a rebszolgafelügyelők akaratát azáltal, hogy valami tiszteletféltésben tartjuk őket, hasonlóképpen a munkások közül azokat akik serényebbek a többinél/megelőznek másokat/ezekkel közölni kell, hogy milyen munkálatokat kell elvégezni, amelyek ha így történnek kevésbé vélik, hogy őket uruk lenézi s úgy vélik hogy mégis valami számba veszi őket uruk. A munkálatok elvégzésénél szorgalmasabbakat szabad emberekhez méltóbban kell kezelni s vagy eledel-ekkel, vagy ruházattal bővebben látandók el, vagy a munka egy részének elengedésével, esetleg más engedményekkel, mint például hogy saját tulajdonukat képező valamit szabad legyen nekik a telken legeltetni és más efféle dolgok másoknak, észre kell venni hogy ha valami nehezebb parancsoltatott valakiknek, ki az, aki vigasztalásukkal uruk irányában érzett jóindulatukat és akaratukat visszaállítja

/Varró : Rerum rusticarum libri I. XVII. / Varró munkájában figyelembe veszi úgy a saját korának, mint a megelőző korszakok mezőgazdáinak

hogy Itáliá határain belül szép számmal vltak már olyan mezőgazdák,
 akik a gazdálkodásnak ettől eltérő elvét vallották. Ezeknél az volt
 a döntő, hogy minél nagyobb földterületet munkáljanak meg még az
 esetben is ha ez legtöbbször a föld fogyatékos megművelésével pá-
 rosult. Művének bevezetőjében megemlíti Publius Silvinus föltevés-
 sét az Itáliai földművelés hangatlásáról majd így folytatja: "Quas
 ego causas Publi Silvini procul a veritate abesse certum habeo: quod
 neque fas existimare, huius naturamquam primus ille mundi genitor
 perpetua fecunditate donavit, quasi quodam morbo sterilitate
 affectam: neque prudentis credere, tellurem, quae divinam aeternam
 iuventam sortita, communis omnium parens dicta sit, quia cuncta pe-
 perit semper, deinceps paritura sit, velut hominem consenuisse. Nec
 post hec reor intemperantia coeli nobis ista, sed nostro potius acci-
 dere vitio, qui rem rusticam, pessimo cuique servorum, velut carnifici
 noxae dedimusquam maiorum nostrorum optimus quisque, optime tracta
 verit.

Amely Publius Silvanus által felvetett okokról biztosan tudom, hogy távol vannak az igazságtól: nem is szabad még gondolni sem, hogy a földnek a termékenységcsökkenése, amelyet az az első teremtető örök termékenységgel ajándékozott meg, mintegy betegség folytán meddóséggel illeteni, s az sem hihető okos ember számára, hogy a föld, amely örök isteni éfjúságot nyert a sors folytán és mindannyiunk közös szülőjének mondatik, mivel mindig mindeneket szül szakadatlan sorral szülőfélben legyen és végül mint valami ember megöregedjék. Ezek után azt sem gondolom, hogy az égnek a mértéktelensége folytán, hanem inkább a mi hibánkból történnek nálunk azok a dolgok, akik a földművelést a szolgák legrosszabbjainak, mintegy hóhérok, ítéletvégrehajtásra adjuk, míg azt őseinknek minden legjobbjára a legjobb módon végezte"/Columella : De re rust, pref./

A mezőgazdaság átállását a császárkorban és ezzel együtt az itáliai mezőgazdaság hanyatlását egyéb okokkal is magyarázhatjuk

még egyéb okokkal is. A császárság korában mint ezt N. A. Máskin is megje gyzi Róma már nem folytatott terjeszkedő politikát, hanem inkább védekezésre rendezkedett be, de a rabszolgák már nem özönlöttek olyan szában a római gazdaságokba a hadifoglyok híján. Azonkívül Augusztus idejétől kezdve a tengeri kalózok tevékenysége is mind gyéresebb lett, tehát a rabszolgaszerzésnek ez a forrása is mind gyéresebb lett. A munkászek iránti kereslet azonban nem lett kisebb Rómában, csak legfeljebb ezeknek a száma kevesbedett. Azonkívül változott a rabszolgamunkaerő minősége is. Rómába most nagyobbbrést germán és gall hadifoglyok kerültek, akikre bizony nem lehetett rábizni a gondos megművelést igénylő szőlőskertek és olajfaültetvények gondozását és éppen ebben különböztek keleti sorstársaiktól. Azok még otthon megszokták ezeket a finomabb megművelést igénylő munkákat, míg ezek előtt ismeretlenek voltak ezek a munkálatok. Végül pedig nem utolsó sorban a rabszolgák között kiütözik az "instrumentum vocale,

valamint a "semivocale" és "mutuum" közötti ellentét. Columella maga
 panaszkodik a rabszolgák rossz munkája miatt amikor így ír:
 A rabszolgák igen nagy károkat okoznak a földeken. Az ökröket
 kiadják bérbe azokat is, meg a többi jószágokat is rosszul tartják,
 nem szántják föl jól a földet,,vetéskor sokkal nagyobb vetőmagszük-
 ségre tesznek föl mint valójában kell, nem törődnek azzal,
 hogy az elvetett mag bő termést hozzon, hanem amikor behordják a
 szérűbe csak még inkább fecsérlik, úgy, hogy csépléskor egyrészt
 elrejtik, vagy ki se csépelik, vagy maguknak is lopnak belőle,
 vagy nem védik meg kellő gondal a többi tolvajtól. Végül a gabona
 átvétele során helytelenül tüntetik föl a mennyiséget a számadásokb-
 an is. / boves elocant, eosdemque cetera pecora male pascunt, nec
 industrie terram vertunt, longeque plus imputant seminis jacti,
 quam quod seminaverint: sed nec quod terrae mandaverint sic adiuvant,
 ut recte proveniat: idque cum in arcam contulerunt, per trituram coti-

die minuunt ,vel fraude,vel negligentia,nam ipsi deripiunt,ab
 ab aliis furibus non custodiunt.Sed nec conditum cum fide rationibus
 ratióibus inserunt./Columella :De re rustica I.VII.c./

A rabszolganókkal kapcsolatban viszont ezeket írja "Feminis quoque
 fecundioribus quarum in sobole certus numerus honorari debet,
 otium nonnunquam ,libertatem dedimus,cum complures natos edu-
 cassent.Néha cui tres erant filii vacatio,cui plures ,libertas
 quoque contingebat A termékenyebb rabnőknek is ,akiknek a nem-
 zedékénél egy bizonyos számot méltányolni kell,néha nyugalom
 adandó néha pedig a szabadság is megadandó,amikor már több gyer-
 meket neveltek föl.mert akinek három gyermeke van azt szabadság,
 akinek pedig több,azt a szabadonbocsátás is meg illeti/Columel-
 la :De re rustica IVIII. c./ A rabszolgák számára nézve egyébként
 hogy milyen csapatokban k üldessenek kia munkára ezeket mondja,
 tizes csoportokban legyenek kiküldve, mert egyenként,vagy ket-

tésével szétszorva nehezen őrithetők, viszont tízesnél nagyobb csoport-
 ban nem tudják követni a csoportvezető munkáját "nec tamen supra
 decem, ne rursus ubi nimia turba sit id opus ad se pertinere
 singuli non existiment. Haec ordinatio non solum concitat aemu-
 lationem, sed deprehendit ignavos, Nam cum certamine opus excité-
 tur, tum in cessante animadversio iusta, sine querela videtur adhibe-
 ri. Ne legyenek azonban tizen fölül, nehogy ha túl nagy lenne a tö-
 meg az egyedek egy vélekednének, hogy az a munka nem vonatkozik rá-
 juk. Ez az elrendezés nemcsak fölkelte a versengés szellemét, de
 leleplezi a lustákat /ügyetleneket /is. Mert a versengéssel sür-
 gettetik a munka s ez esetben a késlekedőkkel szemben igazságos
 figyelmeztetés minden nagyobb zokszó nélkül alkalmazhatónak látszik.
 /Columella : De re rust. I IX. c./ A rabszolgák és a rabszolgatartók
 közötti küzdelem, amely Columella idejében már évszázados multa
 tekinthetett vissza Itáliában soha sem szűnt meg a két réteg között

és talán ez is egyik oka volt a külterjes gazdálkodást előnyben részesítő irányzatnak. Ennek a küzdelemnek a tapasztalatai folytán alakultak ki azok az engedmények is a bánásmód terén amelyeket Columella említ mint pl. a rabnő felszabadítása ha 4 gyermeke volt. stb. Azonban Columellánál a rabszolgamunkán alapuló földművelésnek már egy további magassabb fokát figyelhetjük meg, mert hiszen ő már előnyösnek tartja azt a módot, hogy a föld jobb megművelhetése szempontjából a birtokos ossza ki a földet apró részekre és ezeket természetbeni szolgáltatásokért adja bérbe mert hiszen így a földművelői úgy fogják azt művelni, mint sajátjukat és sokkal nagyobb haszonra tud ilyenképpen szert tenni. Ekkor alakult ki a colonusok, kisérlők tömege. Az azután már szintén gyakori jelenség volt Columella idejében is, hogy a kisérlők eladósoftak, de ezt a dolgot írónk elintézi azzal a nemes gesztussal, hogy nem is olyan nagyon fontos náluk a fizetési határidők pontos betartásának a sürgetése,

hiszen adósságaik csak még szorosabban kapcsolják őket a birtokhoz. A colonusi rendszerre alapozott gazdasági rend egyébként szintén nem volt más, mint a rabszolgaerőn alapuló itáliai termelés egyre fokozódó és szükségképpen bekövetkező válságának egyik tünete. Ekkor már a rabszolgatársadalom mindinkább kezdi szétfeszíteni azokat a kereteket, melyek alatt eddig nyögött és a colonusi rendszer ellentmondásaiban tulajdonképpen már az elkövetkező megsemmisítő társadalmi rendnek a feudalizmusnak illetve a jobbágytársadalomnak csirájában meglevő ellentéteit láthatjuk kibontakozni. A rabszolga amint saját munkaeszközével műveli meg a földet abban a pillanatban rabszolgából jobbágygá válik tehát már egy elkövetkező társadalmi rendnek a jobbágyságnak a csiráját alkotja s az itt felmerülő ellentétek tulajdonképpen már nem a rabszolgatársadalomnak, hanem az utána következő feudális társadalmi rendnek már kezdeti fokon is meglevő ellentmondásait tükrözik vissza.

Sztalin elvtárs a történettudomány fontosságát a következőkben határozza meg. "A történettudomány ha valóban tudomány akar lenni, nem vezetheti vissza többé a társadalmi fejlődés történetét a királyoknak és hadvezéreknek, országok leigázóinak és meghódítóinak tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek a történetével, a dolgozótömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia"/A SzK/b/P. Története Szikra 1949 130./

A dialektikus materializmus alapján álló történész visszatér a történelemre és látja, hogy bizonyos dolgok nagyon is távol vannak a csendes nyugodt egyformaságtól, fel-felfőző rengések rázkódtatják meg azokat és ígyésszerűen következteti, hogy még nem értünk a dolgok végére a fejlődés terén. Ha a világ egy részén arrafelé közeledik is már az emberiség, amely a társadalmi fejlődés végső fokának tekinthető, nem mondható el ugyanez a világ másik feléről.

A dialektika mikroszkópjának segítségével a történész a nyug-

lankodó tömegnek nemcsak a felszínét tekintti, hanem mélyen bepillant annak a mélyére is és megállapítja, hogy annak a képe nemcsak pán zavart és összevisszaságot mutat. Fölfedezi, hogy eléggé jól végigkísérhető társadalmi változások követték egymást, amelyek közül sok még az ő kora előtt jelent meg és tűnt le, melyeket azóta mások követtek, azonban azok is eltűntek még az ő születése előtt, hogy helyet adjanak annak a társadalmi rendszernek, melyben ő jelenleg él.

Még közelebbről tekintve ezekben a változásokban nemcsak a forradalmak sorozatát, hanem a forradalmi fejlődések sorozatát ismerhetjük föl. Észrevehető, hogy nemcsak egymást követő forradalmi hullámokról van szó, hanem törvényszerű kialakulásokról, ~~van szó~~. A dialektika szempontjain keresztül vizsgálva az eseményeket megtaláljuk a fokozatos forradalmi változások mindegyikének indító okát is. E forradalmi változások mindegyike

egy uralkodó osztálynak a bukását és kimúlását jelzi, illetve legyőzetését az elnyomott osztály által, mely viszont kifejlődik és uralomra kerül egy újabb elnyomott osztály fölé, amely ismét kiszorítja elnyomóit, és így tovább. Végül ezzel a kulcsak fölszerelve amelyet ezek a kutatások nyújtanak neki a dialektikus materializmus alapján álló történész hozzáférközik annak az erőnek a titkához, amely eme forradalmi változásokban rejlik és amely ezeket előidézi. Gazdasági fejlődés törvénye ez az erő. Minden uralkodó osztály egy bizonyos gazdasági rendszert képvisel, melyet az előző rendszer szült. Egy uralkodó osztály megdöntése jelenti egyúttal az általa képviselt gazdasági rendszer megdöntését is. Az előző társadalmi illetve gazdasági rendszer ledőlése attól függ, vajjon az újabb gazdasági rendszer, mely a régit lessz hivatva felváltani, elég érette erre a szerepre és a társadalmi fejlődés ezen változását az az elnyomott osztály van hivatva végrehajtani, amelynek osztályérdeke

megköveteli ezt az új rendszert és éppen ezért át is veszi a kormányzást a saját kezébe. Amikor egy uralkodó osztály gazdasági rendszere elavult, amikor az alátvaló osztályok méhében kialakult új gazdasági rendszer eléggé erős a kormányzásra, törvényszerű következetességgel félre is fogja dobni az egész elavult régi gazdasági rendszert, amelynek megkötöttségei már csak nyögöt jelentenek a föltörekvő elemek számára. Így alakultak ki fokozatos egymásutánban az ősközösségi rendszerből a rabszolgotartó társadalom, feudalizmus, illeőtleg jobbágyság, kapitalizmus majd végül a kapitalizmus fájának a lombjai alatt kelt életre erősödött meg az a társadalmi rendszer, amely a kapitalista rendszert függővé teszi és ezzel együtt végső sorban le fog számolni a tőke képviselőinek társadalmával az egész világon. A kapitalizmus a termelés gépezetének egyéni tulajdonán és egyéni irányításán, tehát a haszon egyéni zsebrevágásán alapul. És ismét a jelenlegi elnyomott osztályban a proletariatusban kialakult egy, a saját osztályérdekének jobban megfelelő gazdasági rend-

szer a szociálizmus, amely éppen a termelés gépezetének közös tulajdonán, és használatán tehát a haszon közös megosztásán alapul. Ahogy a szociálizmus fokozatosan aláássa a kapitalista gazdasági rendszert a világ másik oldalán is, ugyanugy szorul ott is mindkét jobban háttérbe és válik szünőfélben levővé a termelés terén az individuálizmus. Amidőn egy osztálynak a gazdasági rendszere idejét multá akkor annak a gazdasági rendszernek, illetve az kapcsolatos uralkodó osztálynak a végórája is elérkezett. Ez a történelem szigorú törvényszerűsége. Midőn a megelőző feudális rendben a dolgok ehhez a ponthoz jutottak a fejlődés folyamán a kapitalizmus győzelme elmaradhatatlanul bekövetkezett mint nappal után az éjszaka. Ugyanezen törvényszerűség folytán a szocializmus, majd a kommunizmus győzelme a munkásosztály felszabadítása az egész világon hasonló törvényszerűség folytán ugyancsak elkerülhetetlen.

Handwritten notes in pink ink at the top center of the map, including the number '191' and some illegible text.

Handwritten text 'GÁLA' in a bold, sans-serif font, oriented vertically on the right side of the map.

..15-65/1984.....bksz.

Tárgy: ...**Horváth Agnes**.....
doktori szigorlata.

Melléklet: 1 db disszertáció

Dr. Szádeczky-Kardoss Samu elvtársnak
tszv. egyetemi tanár

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve **Horváth Agnes: Az V. század műveltségének és latin nyelvű
levelezésének néhány kérdése** .....

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbirálni
sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szives figyelmét fel-
hívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelte értekezést a bírálat elkészítése után sziveskedjék átadni
tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelye-
zése céljából.

Szeged, 1984. márc. 5. ....

A kiadmány hiteles:

Szádeczky-Kardoss Samu
főelőadó

Prof. Dr. Szádeczky-Kardoss Samu

.....
dékán

Kapták: .....

Dr. Maróti Egon prof.

..... társbíró

Dr. Szádeczky-Kardoss Samu prof.